

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

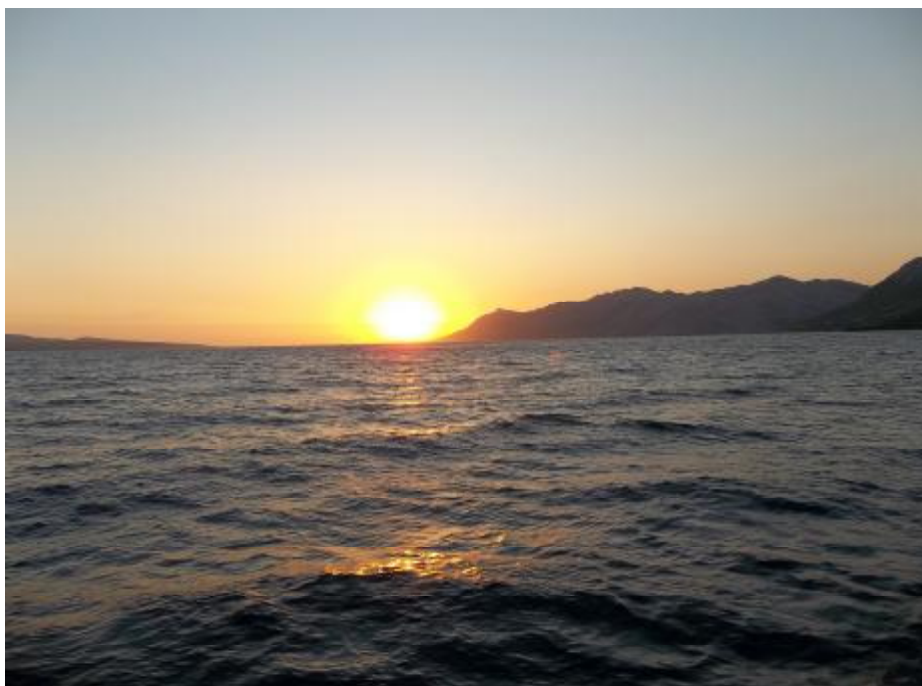
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIÁLNEJ PRÁCE

**ZBORNÍK VEDECKÝCH ŠTÚDIÍ KATEDRY
SOCIÁLNEJ PRÁCE PEDAGOGICKEJ FAKULTY
UNIVERZITY MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI**

1

2017

Názov: Zborník vedeckých štúdií Katedry sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1

Editor: PhDr. Peter Papšo, PhD.

Recenzenti: doc. PhDr. Ladislav Vaska, PhD.
prof. Dr. hab. Krzysztof Kowalik

Vydavateľ: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedra sociálnej práce

Rok vydania: 2017

Za formálnu a obsahovú stránku príspevkov uverejnených v tomto zborníku zodpovedajú ich autori.

Zborník neprešiel jazykovou korektúrou.

ISBN 978-80-557-1311-3

OBSAH

ÚVOD	5
Jakub BARTOSZEWSKI: Przemoc w rodzinie: poczucie samotności sprawców i wynikające z tego zachowania. Przyczynek dla zdrowia publicznego	6
Artur CYGAN: Przemoc w rodzinie a niepełnosprawność – wybrane aspekty	20
Stanislava HOFERKOVÁ: Riziková mládež a sociálně výchovná práce v českém prostředí	33
Ľudmila HÚSKOVÁ: Násilie páchané na ženách – Bezpečný ženský dom	53
Peter JUSKO: Vybrané spoločenské determinanty poskytovania podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie v partnerských vzťahoch	60
Ivana KLIMENTOVÁ – Daniela BORZOVÁ: Národná linka pre ženy zažívajúce násilie – princípy a fungovanie	76
Kazimiera KRÓL: Różne oblicza handlu ludźmi we współczesnej Polsce i Europie. Melody ograniczania zjawiska	96
Katarína KURČÍKOVÁ – Janka ŠOLCOVÁ: Identita rómskeho dieťaťa	112
Marcin OLEJNICZAK: Zagrożenia i nowe formy przemocy w społeczeństwie informacyjnym	135

Peter PAPŠO: Partnerstvo a rodičovstvo mladých dospelých z detských domovov	148
Marianna STYCZYŃSKA: Rodzice organizatorami optymalnej przestrzeni edukacyjnej dziecka	161
Eva VONDRÁKOVÁ – Denisa SELICKÁ: Domáce násilie z pohľadu verejnosti	175
Małgorzata PRZYBYSZ-ZAREMBA: Przemoc wobec osób starszych w świetle wybranych statystyk i wyników badań	192

ÚVOD

Súčasná spoločnosť je charakteristická progresiou viacerých sociálnych problémov. Človek v nej je často zraniteľný, dezorientovaný, nevie si sám pomôcť a hľadá oporu v inštitúciách, ktoré mu ju môžu poskytnúť. To len poukazuje na potrebu a význam sociálnej práce jednak ako praktickej činnosti, ale aj ako vedného, či študijného odboru. Aby sa mohla rozvíjať je potrebné kumulovať poznatky odborníkov a vedcov a sumarizovať ich v jednotných dielach. Jedným z nich je aj prvý diel Zborníka vedeckých štúdií Katedry sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Okrem štúdií členov uvedenej katedry sa v ňom nachádzajú aj štúdie odborníkov a vedcov z iných inštitúcií či vysokých škôl zo Slovenska, Českej republiky a Poľska. Veríme, že aj takýmto spôsobom vieme prispievať k rozvoju a profesionalizácii odboru, zo spoločenského hľadiska nenahraditeľného a tak veľmi potrebného.

PhDr. Peter Papšo, PhD.
editor zborníka

PRZEMOC W RODZINIE: POCZUCIE SAMOTNOŚCI SPRAWCÓW I WYNIKAJĄCE Z TEGO ZACHOWANIA. PRZYCZYNEK DLA ZDROWIA PUBLICZNEGO

Jakub BARTOSZEWSKI

Abstrakt

W artykule podjęliśmy zagadnienie przemocy w kontekście pytania o poczucie samotność sprawców, a jednocześnie pytania o sprawstwo. Nie udzielaliśmy odpowiedzi, a jedynie wskazaliśmy źródła i przyczyny przemocy uwzględniając jedynie aspekt środowiskowy, który naszym zdaniem jest również źródłem samotności sprawców. W konkluzji zaś ponownie spojrzeliśmy na tytuł naszego artykułu przy uwzględnieniu całego opracowania wskazując, iż zasadniczym celem pracy ze sprawcami jest korekta zachowań.

Słowa kluczowe: sprawca, samotność, kodeks karny, karać, leczyć, przemoc w rodzinie,

Tytułem wstępu

Problematyka przemocy w rodzinie jest dość powszechnym zjawiskiem. W dobie przemian cywilizacyjnych społeczeństwo zwróciło uwagę, iż przemoc w znaczeniu ogólnym nie jest li tylko sprawą indywidualną, ale globalną. Pojawiają się głosy, iż należy zagadnienie to podejmować w kontekście samotności i „choroby”, podobnie jak uzależnienie od alkoholu. Czy rzeczywiście sprawca przemocy jest osobą samotną, czy raczej chorą? zatem sprawców mamy leczyć?

W niniejszym artykule nie chcę rozstrzygać, jak należy definiować przemoc, ale nie możemy przyjąć, iż przemoc jest chorobą, albowiem pojawiłoby się szereg konsekwencji natury etycznej, czy prawnej, czy o to chodzi by usprawiedliwić sprawcę?, a co z ofiarą?

Wracając do naszych założeń należy w sposób jednoznaczny powiedzieć, iż nie będziemy rozstrzygać tego zagadnienia podając

argumenty za karą, czy leczeniem, a jedynie wskażemy elementy środowiskowe samotności sprawców przemocy.

Reasumując artykuł będzie się składał z dwóch części. W pierwszej omówimy aspekt prawny, ale w sposób syntetyczny, świadomie pomijamy Ustawę o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, a skupiamy się jedynie na Kodeksie Karnym i to tylko na artykule 207. W drugiej części przedstawimy przyczyny i postawę samotności sprawców przemocy. Konkluzja pozwoli nam ponownie spojrzeć na podjętą problematykę z perspektywy przyjętych założeń.

1. Prawno-instytucjonalne konsekwencji sprawstwa przemocy

Polskie ustawodawstwo jasno określa konsekwencje prawno-karne. W oparciu o artykuł 207 Kodeksu Karnego możemy bronić ofiary przemocy, które doświadczają destrukcji partnerskiej, małżeńskiej, rodzinnej najczęściej w „czterech ścianach” własnego domu, mieszkania.

W paragrafach jeden – trzy, artykułu 207 kk czytamy:

§ 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12). (Kodeks Karny art. 207 § 1, 2, 3)

W tym miejscu warto podkreślić, iż liczba wszczętych postępowań z roku na rok wzrasta, oznacza to, że społeczność miejsko-wiejska zyskuje świadomość czym jest przemoc i korzysta z procedury Niebieskiej Karty. Na podstawie Niebieskiej Kart opracowaliśmy Kwestionariusz Ading dla sprawców przemocy domowej. Poniżej wzór:

KWESTIONARIUSZ ANDING

Imię i nazwisko:

Kim są dla Ciebie osoby pokrzywdzone? (mąż, żona, partner, partnerka, ojciec, matka, dziadek, babka, brat, siostra, syn, córka, inne):

.....

Jaka jest częstotliwość zachowań agresywnych i na czym polega (awantura, krzyk, lżenie, bicie, kopanie, rzucanie sprzętami, niszczenie sprzętów, bicie dzieci, groźby pobicia, groźby zabicia, wyrzucanie z domu, inne - podać jakie?):

.....

.....

Czy są świadkowie zdarzeń (inni niż rodzina lub partner, partnerka?):

.....

Czy były interwencje (kto interweniował):

.....

.....

Jak często stosujesz przemoc? (raz w miesiącu, raz na tydzień, częściej):

.....

.....

Czy przemocy w rodzinie towarzyszy picie alkoholu?

Tak

Nie

Czasami (podać częstotliwość):.....

Czy zawsze krzywdzisz te same osoby?

Tak

Nie

Inne (podać)

Czy jesteś karany (podać za jakie przestępstwo lub przestępstwa)?

.....

.....

2. KROK DRUGI

Czy kiedykolwiek korzystałeś/korzystałaś z pomocy specjalistycznej? Jeżeli: "TAK", to podaj (określ skutek pomocy):

.....

.....

Jeżeli: "NIE", to wskaż dlaczego?

.....

.....

3. KROK TRZECI

Podaj

a. Sytuację rodzinną:

.....

.....

b. Sytuację zawodową:

.....

.....

c. Sytuację ekonomiczną:

.....

.....
.....
.....
d. Sytuację mieszkaniową:

.....
.....
.....
e. Sytuację zdrowotną:

.....
.....
.....
f. Sytuację dzieci (rodzinna, edukacyjna, wychowawcza, zdrowotna itp.):

.....
.....
.....
g. podaj w jakiej rodzinie się wychowałeś (pełnej; rozbitej: wychowuje matka/ojciec, alkoholowej; babcia/dziadek):

.....
.....
.....
h. czy stosowano kary i jakie:

.....
.....
.....
i. czy mogłeś (spać spokojnie, dowoli się najadać, odwiedzać kolegów/ki, mówić o tym co chcesz i czujesz):

.....
.....
.....
j. czy opiekunowie/rodzicie/dziadkowie/opiekunowie prawni byli: wymagający, zapracowani, unikający rozmów i kontaktów, krytykujący, mówili co masz robić:

4. KROK CZWARTY

Określ formy przemocy-:

Wpisz **TAK** lub **NIE**

Stosowała przemoc fizyczną:

w tym: popychanie uderzanie wykręcanie rąk duszenie kopanie spoliczkowanie inne (podać jakie):

.....
Uszkodzenia ciała:

w tym: zasinienia zadrapania krwawienia oparzenia inne (podać jakie):

.....
Stosowała przemoc psychiczną:

w tym: izolację, wyzwiska, ośmieszanie, groźby, kontrolowanie, ograniczanie kontaktów, krytykowanie, poniżanie, demoralizację, ciągle niepokojenie; inne (podać jakie):

.....
Stosowała przemoc seksualną:

w tym: zmuszanie do obcowania płciowego i innych czynności seksualnych inne (podać jakie):

.....
Inne formy przemocy:

w tym: niszczenie/uszkodzenie mienia, zabór/przywłaszczenie mienia, groźba karalna/znieważenie, zmuszanie do picia alkoholu, zmuszanie do zażywania środków odurzających lub substancji psychotropowych oraz niezleconych przez lekarza leków; inne (podać jakie):

Procedura Niebieskiej Karty wyrosła z doświadczeń społecznych oraz ogromu problemów rodzin, gdzie nie bez znaczenia jest religia. Co w konsekwencji prowadzi do zajęcia stanowiska w tym aspekcie przez duchownych, którzy mają odmienne podejście do przemocy (oczywiście nie generalizujemy), np.: „Ks. Dariusz Kowalczyk przyznawał tymczasem, że sam miło wspomina klapsy, którymi rodzice karali go w dzieciństwie, a pastor Paweł Bartosik przekonywał dziennikarzy, że Bóg również karze ludzi pewnego rodzaju klapsami, więc i nam wolno karać w ten sposób innych. Oprócz tego, tygodnik przypomina oczywiście osławione publikacje Oficyny Wydawniczej <Vocatio>, w których autorzy przekonują rodziców, że przemoc fizyczna jest koniecznym elementem procesu wychowania małego dziecka” (Noch, J., 2015). Natomiast ojciec Mateusz Gajek wskazuje, iż „Wszelka mądrość Starego Testamentu musi być zwyczajnie zweryfikowana przez Ewangelię. (...) Podpieranie się kilkoma cytatami z jednej z Ksiąg, przy pominięciu nauczania Jezusa Chrystusa, nie mówiąc dodatkowo o zdrowym rozsądku i mądrości sumienia, jest poważnym błędem teologicznym” (Ibidem).

O błędach duchownych a propos sporu o przemoc w rodzinie pisze między innymi ksiądz Adam Boniecki z Tygodnika Powszechnego: „Spór o to, jaki rodzaj bicia dziecka jest stosowaniem przemocy, a jaki jeszcze przemocą nie jest, to czysta aberracja. Bicie słabszego i bezbronnego przemocą jest zawsze” (Boniecki, A., 2012), również zwraca uwagę, iż Kościół Katolicki, ale nie tylko ma problem z przemocą wobec kobiet, a jednocześnie pyta: „(...) czy tzw. konwencja antyprzemocowa, której ratyfikacji przez Polskę sprzeciwiają się środowiska konserwatywne, (...), na pewno kwestionuje religię i tradycję” (Ibidem).

Terapeuci zaś podchodzą do tego zagadnienia w kontekście uwarunkowań środowiskowych lub biologicznych mając na względzie cały szereg procesów rozwojowych człowieka. Jednocześnie wskazują, iż do gabinetu może trafić osoba, która:

1. Po zasądzonym wyroku nigdy więcej nie użyje przemocy wobec bliskich.

2. Posiada nieprawidłową osobowość, na którą żadne oddziaływanie edukacyjno-kompensacyjne nie wpłynie.
3. Zwyczajnie nie nauczyła się rozładowywać napięcia w inny sposób niż przez przemoc.
4. Kompulsywnie stosuje przemoc wobec bliskich.
5. Jest w kryzysie np.: straciła pracę.

W kontekście tego musi spojrzeć na sprawcę przemocy z wielu perspektyw, które niestety bardzo często się wykluczają. Każda z osób stosująca przemoc jest inna i inne jest źródło, przyczyna stosowania przemocy. Nasz punkt widzenia zatem nie jest kopią wzorca, np.: sędziów, prokuratorów, czy adwokatów, ale spojrzeniem na elementarne działania praktyczne wskazujące na skomplikowaną sieć stosunków jakie panują w środowiskach otwartych przemocowców, a które prowadzą między innymi do postaw samotności, frustracji i agresji.

2. Sprawstwo

Faktem jest, iż sprawca to osoba, która przyjmuje określone zachowania mające na celu zdeprecjonować jednostkę. Jednocześnie nie ulega wątpliwości, że „sprawca sprawcy” nierówny. Osoby zajmujące się sprawcami muszą pamiętać, iż nie każda osoba stosująca przemoc jest zaburzona, czyli posiada nieprawidłową osobowość, które można poddać terapii psychoterapeutycznej.

Jak wcześniej wspomnieliśmy do gabinetu psychoterapeuty może trafić sprawca skazany prawomocnym wyrokiem za przestępstwo z art. 207 kodeksu karnego, który w skutek nieuchronności kara oraz napiętnowania społecznego nie dopuści się więcej przemocy fizycznej, psychicznej, czy też emocjonalnej i ekonomicznej (świadomie pomijamy seksualną, albowiem te zwyczajowo kończą się bezwzględną karą więzienia). Może też trafić sprawca, który rozładowuje emocje w sposób kompulsywny stosując zachowania przemocowe. Niemniej jednak warto zwrócić uwagę, iż mamy trzy typy sprawców:

- a. przerażony,
- b. w kryzysie,

c. psychopata.

Pierwsze dwa typy bardzo często się ze sobą łączą, a jednocześnie mają realną szansę na efektywną korektę zachowań, co w przypadku psychopaty niestety nie przyniesie efektów. W tym wypadku realne staje się działanie polegające na podtrzymywaniu świadomości u sprawcy o nieuchronności kary.

Doświadczenie w pracy ze sprawcami przemocy pokazuje, iż nie ma jednolitego portretu sprawcy, choć jak wspomniałem możemy zakwalifikować ich do określonych typów. Mając to na względzie można wyodrębnić przyczyny sprawstwa, np.: ze względu na uwarunkowania środowiskowe:

Doświadczenie przemocy w dzieciństwie

Wielu z pośród moich pacjentów – sprawców, którzy stosowali przemoc wobec swych najbliższych byli ofiarami, tak zwanej ostrej przemocy, którą znosili w samotności i bezradności:

a. fizycznej:

- katowanie,
- przypalanie,
- głodzenie,
- podtapianie w wanie lub klozecie.

b. psychicznej:

- grożenie
- straszenie,
- zamykanie w piwnicy.

c. seksualna:

- wykorzystywanie,
- oglądactwo.

Z badań z zakresu przemocy wynika, iż blisko 40 % sprawców było ofiarami przemocy osamotnionych w swym cierpieniu, zaś aż 65 % twierdziło, iż w ich rodzinach relacje między rodzicami były zaburzone do tego stopnia, że doświadczali przemocy na poziomie fizycznym, psychicznym, ekonomicznym, czy emocjonalnym¹.

¹

Zob. D. Rode, Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie, Katowice 2010.

Stan ten potwierdził się również u pacjentów, którzy uczestniczą w moim autorskim programie korekcyjno-kompensacyjnym (41,9% doświadczyło ostrej przemocy, a 66,4% doświadczyło przemocy fizycznej, psychicznej, ekonomicznej, czy emocjonalnej).

Pragnę również podkreślić, iż wśród moich pacjentów są osoby, które nigdy nie doświadczyły przemocy w swych rodzinach, niejako na sobie, ale były świadkami zachowań agresywnych i przemocowych u swych rodziców (u moich pacjentów aż 32 %).

Źródła środowiskowe zachowań przemocowych prowadzą do określonych form postaw, które kompensują samotne bycie, np.:

a. Forma podporządkowania i wpływu.

Stosowanie przemocy bardzo często przynosi sprawcy wymierną korzyść. W tym wypadku sprawcami są najczęściej osoby pozbawione empatii, wczucia, czy jak to określa polskie ludowe przysłowie: „nie czyń drugiemu, co tobie niemiłe”. Sprawcy pozbawienie empatii orientują się, iż w sposób niemal natychmiastowy mogą osiągnąć wszystko, czego chcą, nawet jeśli najbliżsi mają odmienny punkt widzenia. Przemoc i agresja stają się metodycznym działaniem polegającym na wykluczeniu równouprawnienia, relacji oraz systemu demokratycznego w rodzinie polegającego na afirmacji jednostek z ich przekonaniami i odmiennością.

Sprawcy są przekonani o słuszności swych działań, nie przyjmują sprzeciwu, „(...) a każda sytuacja, w której partnerka będzie miała odmienne zdanie, jest interpretowana przez nich jako niesubordynacja i złamanie ładu i porządku. Porządek w rodzinie jest przez osoby stosujące przemoc również specyficznie pojmowany. Oznacza bezwzględną akceptację i realizację zasad ustalonych przez sprawcę przemocy i narzuconych pozostałym członkom rodziny” (Tomaszewska, L., 2013).

b. Formy manipulacji

Sprawcy przemocy racjonalizują swe zachowania, potrafią również w sposób „mistrzowski” wyjaśnić i uzasadnić postępowanie przemocowe.

Za zwyczaj mają świadomość, iż ich postępowanie odbiega od przyjętych norm i zasad oraz współżycia międzyludzkiego. W swym postępowaniu odwołują się:

- a. do tzw. wyższych racji według ich mniemania,
- b. kwestionują swą odpowiedzialność,
- c. negują wyrządzone szkody wskazując, że to вина ofiar.

Stosują zatem cały wachlarz elementów manipulacyjnych, aby odsunąć od siebie podejrzenia, że to oni są odpowiedzialni za faktyczny stan nadużyć agresywnych i przemocowych w ich rodzinach.

c. Formy przekonań

Źródłem przemocy są również przekonani, czy raczej system przekonań nabytych w procesie socjalizacji. Wielu sprawców przemocy jest zdania, że zasadniczy element pożycia rodzinnego zamyka się w sprawowaniu władzy, tak zwanej „głowy rodziny”, która pełni dominującą rolę w „ognisku domowym”. Innym elementem błędnych przekonań jest przeświadczenie, iż mężczyzna musi być twardy, musi dominować, co gwarantuje mu uprzywilejowaną pozycję nie tylko w rodzinie, ale i w społeczeństwie.

W konsekwencji wydaje się, iż to mężczyzny musi być najważniejszy „ (...) bo przecież żona i dzieci nic nie rozumieją, nic nie wiedzą o życiu, bo to (...) – mąż i ojciec – zarabiam na dom i ich wszystkich utrzymuję, bo każdy w rodzinie powinien znać swoje miejsce” (Tomaszewska, L., 2013).

Wielu moich podopiecznych stosując przemoc reprezentują właśnie ów pogląd, jednocześnie są przekonani, że rola kobiety zamyka się jedynie w jej naturalnym przeznaczeniu, czyli urodzić i wychowywać dzieci oraz utrzymywaniu porządku w domu, sprzątaniu, gotowaniu oraz zaspokajaniu potrzeb męża. To stereotypowe podejście do kobiet uwarunkowane jest nadto przekonaniem, że to, co dzieje się w ich domu to wyłącznie prywatna sprawa.

d. Forma emocjonalnej niedostępność

Sprawcy przemocy mają problem z lokalizacją emocji, jak również ich nazwaniem. Przeżycia emocjonalne, typu:

- a. wzruszenie,
- b. empatia,
- c. czułość,
- d. niepokój,
- e. zadowolenie,
- f. smutek.

Wydają się niemęskie, w skutek tego jedynie co są wstanie zauważyć i zaakceptować to złość. Grono sprawców nie jest wstanie określić i nazwać tego co czują, nadto posiadają głęboko zakorzenioną „nienawiść” do swych rodziców, jednocześnie „wybielają” ich wskazując, iż byli przykładnymi rodzicami.

Nadto mają zaniżone poczucie własnej wartości, obawiają się:

- a. porzucenia, co skutkuje zazdrością i potrzebą kontrolowania najbliższych,
- b. negatywnej oceny, co w konsekwencji prowadzi do zaburzeń lękowych,
- c. krytyki decyzji, co powoduje wzrost złości i agresji.

W tym miejscu warto zauważyć, iż niektórzy po atakach przemocy i agresji odczuwają wstyd, co potęguje ich frustracje oraz powoduje, że jeszcze bardziej negatywnie oceniają siebie. Poczucie wstydu i winy jest tak sile, że szukają usprawiedliwienia w postawach swych ofiar, czyli obwiniają je za swe zachowania.

Fakt, że nie konfrontują się z własnymi uczuciami, że nie są w stanie wyjść ze „szarej strefy” własnych przeżyć emocji, powoduje, iż ich „znieczulica” na krzywdę innego człowieka, w tym także: żony, męża, dziecka, rodzica w podeszłym wieku prowadzi do zachowań społecznych oraz negacji innego jako, mówiąc językiem biblijnym „bliźniego”.

e. Formy używek

Problematyka przemocy wiąże się również z używkami, typu:

- a. alkohol,
- b. narkotyki,
- c. dopalacze.

Badania wskazują, iż osoby uzależnione od alkoholu i nadużywające środków psychoaktywnych stosują przemoc znacznie częściej niż osoby z dysfunkcjami wynikającymi z deficytów środowiskowych.

Ze statystyk choćby „Niebieskiej Karty” jasno wynika, że blisko 70% osób wobec których interweniowała policja, a które dopuścili się zachowań przemocowych były pod wpływem alkoholu.

Należy podkreślić, iż blisko 18 % to osoby, u których zdiagnozowano uzależnienie od alkoholu, a 38% to osoby nadużywające alkoholu. Alkohol zajmuje również pierwsze miejsce wśród czynników ryzyka przemocy w rodzinie w opinii publicznej². 88% respondentów badania przeprowadzonego na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w 2010 wskazało alkohol jako „przyczynę” przemocy w domach³.

Kształtowanie osobowości sprawców nie rodzi się w próżni do ich diagnozowania możemy posłużyć się choćby klasyfikacją Ericha Froma, która dotyczy na przykład więzi symbiotycznej.

From w swych badaniach nad osobowością podkreślał, iż istnieją dwa elementarne, typy więzi:

- a. czynna,
- b. bierna.

Czynna w swej strukturze opiera się na zależności i podporządkowaniu, bierna zaś na dominacji, czyli panowaniu nad, używając języka filozofii dialogu, „innym”. Weźmy np.: dziecko, które chce zabawkę, rodzice ignorują go, w wyniku tego zaczyna być agresywne, niszczyć rzeczy oraz zaczyna bić rodziców. Gdy wskazuję na

² Zob. D. Rode, Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie, Katowice 2010.

³ Zob. Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie: przemoc w rodzinie z perspektywy dorosłej populacji Polski”. MillwardBrowns SMG/KRC, 2011.

ów przykład swym podopiecznym, ofiarą przemocy, często mówią to tak jak moja żona lub mój mąż. Osoba, która realizuje ów symbiotyczny podtyp, np.: bierny zwyczajowo wybiera na towarzysza lub towarzyszkę życia osobę zależną, niezaradną życiowo i przy pomocy manipulacji, zaniżaniu jej poczucia wartości, wyolbrzymia słabości ofiary w celu podporządkowania jej lub przywiązania do siebie.

W trakcie takowych zabiegów widać również, jak sprawca frustruje się, że jego „druga połowa” nie jest w stanie czytać w jego myślach w celu zaspokojenia jego potrzeb. Powoduje to narastanie napięcia i rozładowywanie agresji poprzez przemoc, np.: werbalną lub emocjonalną. Nie sposób się dziwić, iż maltretowana kobieta odchodzi z dziećmi od sprawcy, a ten staje przed grupą jako uczestnik programu korekcyjno-kompensacyjnego i odczuwa niepokój, lęk a nawet strach, iż został pozbawiony jedynej możliwej strategii działania realizowanej w zaciszu domu rodzinnego – przemocy.

Tytułem zakończenia

Każda osoba pracująca za sprawcami przemocy wcześniej, czy później winna odpowiedzieć sobie na pytanie, czy samotność sprawcy usprawiedliwia jego poczynania?

Człowiek stykając się z aspołecznym zachowaniem, które zostało skodyfikowane musi szukać nie tylko zrozumienia problematyki przestępstwa przemocy, ale pytać siebie, np.: kim jest sprawca?, osobą chorą, czy może zwyrodnialcem, którego należy bezwzględnie ukarać?

Pytania te są o tyle konieczne, albowiem muszę mieć pewność, czy ja jako specjalista z zakresu przeciwdziałania przemocy podchodzę do człowieka z perspektywy prokuratora oskarżając go za jego „niecny” czyn, sędziego, wydając nań wyrok, czy może duchownego szukającego zrozumienia w miłosierdziu boskim i teologii cierpienia, czyli muszę znać mój cel i postawę. A jednocześnie muszę szukać czy czasem nie pragnę założyć sprawcy kagańca winy, czy też usprawiedliwić.

Możemy więc powiedzieć, iż pomiędzy tymi pytaniami jakie „ja” sam sobie muszę postawić, jawi się człowiek jako *ens per se* z konkretnym bagażem życiowym, który doświadcza siebie i innych w taki

a nie inny sposób. Zatem jeśli chcę szukać uzasadnień poprawy zachowań u sprawcy nie mogę wchodzić w polemikę ze swymi własnymi deficytami i przenosić je na sprawcę lub co gorsza „wyładowywać” swe negatywne emocje na kliencie, który szuka pomocy.

Często zdarza się, iż niedoświadczenie „terapeuci”⁴ podejmują się działań korekcyjnych oceniają swych klientów, co powoduje wejście w polemikę między karać, czy leczyć.

W moim przekonaniu praca ze sprawcami musi zakładać odpowiedzialność, ja zaś określam to „interdyscyplinarnością społeczną”, czyli działania korekcyjno-kompensacyjnej z uwzględnieniem przeżyć deprecjonujących potrójnych ruch transcendencji sprawcy. Oczywiście nie namawiam, żeby sprawców przemocy bezwzględnie zamykać lub wszystkich wysyłać na psychoterapię, pragnę jedynie wskazać, iż sprawstwo przemocy należy korygować by jednostki działające na szkodę społeczeństwa, nie tylko ponosiły odpowiedzialność, ale mogły ponownie budować zdrowe i pełne szczęścia życie rodzinne.

Bibliografia

BONIECKI A. 2012 Konwencje i życie, Tygodnik Powszechny nr 30/12.

Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie: przemoc w rodzinie z perspektywy dorosłej populacji Polski”. MillwardBrowns SMG/KRC, 2011

Kodeks Karny art. 207 § 1,2, 3.

NOCH J. 2015. Kościół toleruje przemoc w rodzinie? „Tygodnik Powszechny” przypomina duchownym, że dzieci bić nie wolno, <http://natemat.pl/24195,kosciol-toleruje-przemoc-w-rodzinie-tygodnik->

⁴ W trakcie mojej pracy ze sprawcami wielokrotnie zgłaszali się do mnie tzw. „terapeuci”, którzy popełniali błąd oceny sprawcy, a w konsekwencji rezygnowali z dalszej pracy korekcyjno-kompensacyjnej.

[powszechny-przypomina-duchownym-ze-dzieci-bic-nie-wolno](#), stan z dnia 12.07.2015r.

RODE D. 2010. Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie, Katowice 2010.

TOMASZEWSKA L. (red.). 2013. Przemoc wobec kobiet. Niezbędnik prokuratora, Warszawa 2013.

Załącznika nr 2 do Ogólnopolskiego Programu na lata 2014-2020 o Przeciwdziałaniu Przemocy w Rodzinie.
www.mpips.gov.pl/.../Zal%20nr%202%20do%20Krajowego%20Program, stan z dnia 30.03.2017r.

Kontakt

Prof. nadzw. dr hab. Jakub Bartoszewski

Katedra Pedagogiki i Pracy Socjalnej PWSZ Konin

PRZEMOC W RODZINIE A NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ – WYBRANE ASPEKTY

Artur CYGAN

Wszystkie dotychczasowe opracowania dotyczące przemocy w rodzinie potwierdzają, że zjawisko to towarzyszy funkcjonowaniu rodziny od zawsze. Często, agresja wobec najbliższych, wpisywała się w środowisko rodzinne jako jego naturalny komponent. Jeszcze u schyłku XX wieku, silne było przekonanie, że zjawisko to dotyczy wyłącznie rodzin dysfunkcyjnych. Tymczasem okazuje się, że przemoc w rodzinie jest nie tylko ponadczasowa, ale występuje we wszystkich typach rodzin, bez względu na poziom wykształcenia, status społeczny, materialny czy wykonywany zawód. Sprawcami przemocy są zarówno mężczyźni jak i kobiety. Doświadczają przemocy zarówno osoby młode jak i stare, sprawne i z niepełnosprawnością.

Współcześnie istnieje wiele definicji zjawiska przemocy w rodzinie. Jedną z nich jest definicja zawarta w ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005 nr 180 poz. 1493), według której przemoc w rodzinie to „jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste (najbliższych lub osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą”. Warto dodać, że przedmiotowa ustawa za punkt wyjścia przyjmuje założenie, że przemoc w rodzinie narusza podstawowe prawa człowieka, w tym prawo do życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej.

Tak zdefiniowane pojęcie przemocy w rodzinie, implikuje w procesie diagnostycznym konieczność uwzględnienia następujących cech zjawiska przemocy:

- a) *intencjonalność* – zachowania sprawcy przemocy zwykle są zaplanowane; nie zawsze wiążą się z wyrządzeniem krzywdy czy

zadaniem bólu; ukierunkowane na podporządkowanie, doprowadzają do pełnej kontroli sprawcy przemocy nad swoimi bliskimi; powstaje w ten sposób swoisty paradygmat decyzyjności, który alienuje członków rodziny z ich naturalnych więzi oraz powoduje, że sprawca przemocy narzuca i egzekwuje zasady funkcjonowania w rodzinie,

- b) *asymetria sił* – zauważalna jest wyraźna dysproporcja sił pomiędzy sprawcą przemocy a osobą, która jej doznaje; przewaga fizyczna, emocjonalna, intelektualna, ekonomiczna lub społeczna ma ścisły związek z mechanizmem manipulacji prowadzącej do bezwzględnego podporządkowania; częstotliwość aktów przemocy, czas ich doświadczania, wprost proporcjonalnie przekłada się na radykalizację zachowań sprawcy oraz poczucie jego bezkarności,
- c) *naruszanie dóbr i praw osobistych* – akty przemocy równoznaczne są z naruszeniem dóbr i praw osobistych m.in. zdrowia, godności, wolności, utrzymania więzi rodzinnych i w konsekwencji degradują poczucie własnej wartości; dochodzi do uprzedmiotowienia osoby doświadczającej przemocy, które przejawia się w ograniczeniu kontaktów, łamaniu tajemnicy korespondencji, wykonywaniu pracy zawodowej, przywłaszczaniu dóbr materialnych,
- d) *powodowanie cierpienia i wyrządzanie szkód* – deprecjacja wynikająca z działań sprawcy przemocy dotyczy zarówno szkód fizycznych jak i psychicznych; chroniczny charakter zachowań przemocowych pogłębia dramatyzm sytuacji, w której znajduje się osoba doznająca przemocy; niejednokrotnie stan ten prowadzi do utraty wiary w siebie, w drugiego człowieka, czy wreszcie w sens życia; charakterystyczne w tym obszarze doświadczeń jest zjawisko wiktylizacji (Brown, Herbert, 1999).

Powyższe cechy uwidaczniają się z różnym natężeniem, ostatecznie jednak wyczerpują całość konstrukcji zachowań sprawcy przemocy. W zależności od rodzaju tych zachowań, przemoc w rodzinie najczęściej dzielimy na fizyczną, psychiczną, seksualną, ekonomiczną oraz zaniedbanie.

Przemoc fizyczna jest najczęściej kojarzonym rodzajem przemocy. Obejmuje takie zachowania jak: szarpanie, szczypanie, popychanie, ciągnięcie za włosy, policzkowanie, kopanie, bicie otwartą ręką i pięścią, uderzanie różnymi przedmiotami, przypalanie, pozostawianie w niebezpiecznym miejscu czy nieudzielenie niezbędnej pomocy. Bezpośrednim skutkiem aktu fizycznej przemocy są uszkodzenia ciała - zadrapania, sińce, stłuczenia, złamania, poparzenia. W wymiarze długofalowym pojawia się lęk, strach, panika, zaburzenia psychosomatyczne czy wreszcie zespół stresu pourazowego.

Przemoc psychiczna przejawia się w postaci ośmieszania, używania wulgarnych epitetów, zawstydzania, poniżania, szantażowania, kierowania gróźb, narzucania swoich poglądów i opinii, nieustannej krytyki, izolowania, ograniczania dostępu do informacji, wymuszania posłuszeństwa. Skutkami stosowania przemocy psychicznej są: zaniżenie lub całkowity zanik poczucia własnej wartości, osłabienie zdolności samoobrony, uniemożliwienie wsparcia osób z zewnątrz, zaburzenia i choroby psychosomatyczne.

Przemoc seksualna polega na wymuszaniu kontaktów seksualnych, stosowaniu nieakceptowanych przez partnera praktyk seksualnych, cynizmie oraz ironii w stosunku do przeżyć, zachowań lub pieszczot erotycznych, w skrajnych przypadkach zmuszaniu do odbywania stosunków płciowych z osobami trzecimi. Konsekwencją przemocy seksualnej jest systematyczne obniżanie poczucia własnej wartości, godności osobistej, atrakcyjności, prowadzące do zamknięcia się w sobie, oziębłości, dewiacji i zaburzeń seksualnych.

Przemoc ekonomiczna z kolei ogranicza aktywność zawodową, uniemożliwia posiadanie własnych dóbr i zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych, korzystanie z wyposażenia i zaplecza gospodarstwa domowego, dostęp do środków finansowych, z silnymi akcentami szantażu. Ostatecznie uzależnia, wyniszcza zarówno psychicznie jak i fizycznie, degraduje potrzeby wyższego rzędu, pozbawia poczucia bezpieczeństwa, przynależności, wyłącza z życia społecznego.

Zaniedbanie narusza obowiązek do opieki ze strony osób bliskich w wymiarze emocjonalno-intelektualnym (brak zrozumienia, wsparcia, wzajemnej komunikacji, wyrażania emocji, stymulacji, warunków rozwoju intelektualnego) i fizycznym (ignorowanie i niezaspokajanie naturalnych potrzeb, ograniczanie środków do życia, dostępu do opieki medycznej, pozbawianie środków higieny osobistej, artykułów żywnościowych, ubrań). Nie pozwala na rozwój własnego potencjału, w tym zdolności i predyspozycji, osiąganie życiowych planów, prowadzi do prymitywizacji zachowań, a w skrajnych przypadkach do wyniszczenia organizmu (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy 2007).

W praktyce ofiary doświadczają więcej niż jednego rodzaju przemocy, a ich ostateczną diagnozę utrudnia powszechnie zauważana (niestety również w środowiskach profesjonalistów) stereotypizacja. Stereotypy w istotnym stopniu deformują obiektywne poznanie, właściwą ocenę oraz zakres podejmowanych działań. Do najczęściej spotykanych stereotypów związanych ze zjawiskiem przemocy w rodzinie należą:

- a) *przemoc w rodzinie to sprawa rodzinna, w którą nikt nie powinien ingerować* – pogląd ten nie tylko jednoznacznie sugeruje utrzymanie w tajemnicy czynów i skutków przemocy, ale wręcz promuje ideę uniemożliwienia zewnętrznej interwencji; tymczasem szybka identyfikacja działań sprawy przemocy jest najlepszym sposobem na powstrzymanie eskalacji zdarzeń, interwencję gwarantującą z jednej strony zastosowanie sankcji wobec sprawcy, z drugiej natomiast, zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania członków rodziny,
- b) *przemoc dotyczy rodzin dysfunkcyjnych* – sugestia ta usypia krytycyzm oraz obiektywną interpretację zjawiska; koncentruje uwagę wyłącznie na środowiskach zagrożonych wykluczeniem społecznym i utożsamia przemoc z niedostatkiem materialnym oraz substancjami psychoaktywnymi; dopiero uznanie przemocy jako jednego z najbardziej demokratycznych zjawisk psychospołecznych, niezależnego od statusu materialnego, wykształcenia, pełnionych ról społecznych i zawodowych daje szansę na realne określenie skali zjawiska i podjęcie działań o charakterze interwencyjno-prewencyjnym,

- c) *akt przemocy to jednorazowy incydent, który się nie powtarza* – pogląd ten silnie zakorzeniony jest w przekonaniu, że zachowania agresywne pojawiają się pod wpływem impulsu i mają charakter sporadyczny; fazy powtarzającego się cyklu przemocy, począwszy od narastania napięcia, przez wybuch, aż do „miodowego miesiąca” pokazują, że agresja nie tylko nie znika, ale wręcz z każdym kolejnym cyklem narasta; dochodzi do brutalizacji zachowań, podsycanych poczuciem bezkarności sprawcy przemocy,
- d) *najczęstszą formą przemocy jest bicie* – uproszczenie to zawęża spectrum społecznej wrażliwości, nie pozwala poznać zjawiska w całej jego rozciągłości; procedura postępowania karnego, oparta na wymiernych i konkretnych dowodach sprzyja takiemu pogładowi; a jednak siła oddziaływań aktów przemocy psychicznej, pozbawionej możliwości obdukcji, jest równie dokuczliwa jak bicie i okaleczanie; wyłącznie pełna świadomość wielowymiarowego charakteru zjawiska pozwala na skuteczne rozwiązanie problemu,
- e) *kto doświadcza prawdziwej przemocy, odchodzi od jej sprawcy* – złożoność zjawiska przemocy rozciąga jej oddziaływanie na wiele sfer społecznego funkcjonowania; strach przed identyfikacją, zewnętrzną interwencją, niepewność związana z określeniem statusu materialnego, pełnieniem nowych ról, a wcześniej zaskoczenie, bezsilność i niewiedza powodują, że wbrew racjonalnym przesłankom sprawca i ofiara przemocy pozostają w bliskim kontakcie; siła „wzajemnego przyciągania” wydaje się być jedną z najtrudniejszych do wyeliminowania cech zjawiska przemocy,
- f) *ofiara przemocy sama jest sobie winna* – często osoba doznająca przemocy traktowana jest jako prowokator zachowań agresywnych, to ją obwinia się za zaistniałą sytuację; pogląd ten jest tak silny, że sami poszkodowani w swoich relacjach przyznają, że być może bardziej powinni się starać, nie prowokować, bardziej zadbać o relacje z partnerem; siła tej sugestii jest wprost proporcjonalna do oddziaływań manipulacyjnych sprawcy przemocy; należy podkreślić, że niezależnie od tego co zrobiła ofiara, za przemoc odpowiedzialność ponosi zawsze jej sprawca,

- g) *przemoc w rodzinie to nic poważnego* – bagatelizowanie zjawiska przemocy sprzyja jej rozwojowi; utrwalane zostają wzorce zachowań obserwowanych i doświadczanych na co dzień; ta specyficzna interioryzacja rozciąga się nie tylko w czasie, ale obejmuje swym zasięgiem coraz szersze kręgi osób, pojawia się ciągłość zachowań agresywnych w kolejnych pokoleniach; ze względu na trwałość zachowań wyuczonych w relacjach z najbliższymi członkami rodziny, społeczna szkodliwość lekceważenia zjawiska przemocy jest niepodważalna; wzorce rodzinne to podstawowy determinant bieżących i przyszłych relacji międzyludzkich,
- h) *przyczyną agresji jest alkohol* – fakt, że wielu sprawców przemocy to osoby z uzależnieniem od alkoholu przekłada się na uproszczone twierdzenie, że spożywanie alkoholu jest przyczyną konfliktu; prawdą jest, że alkohol osłabia kontrolę, zwiększa ryzyko reakcji niepożądanych, jednak ostatecznie ich nie warunkuje; wiele aktów przemocy dokonuje się w rodzinach, w których problem nadużywania alkoholu wcale się nie pojawia; czym innym jest terapia uzależnień, czym innym program korekcyjno-edukacyjny dla sprawców przemocy (Nowakowska, Kępka, Chańska, 2005).

Dla zjawiska przemocy charakterystyczne jest uwikłanie osoby doświadczającej przemocy w sieć oddziaływań sprawcy, powodujących osłabienie funkcji samoobronnych, podporządkowanie się, a nawet utożsamienie z ofiarą. Mechanizmami osłabiającymi, a nawet wykluczającymi skuteczną pomoc są:

- a) *zjawisko prania mózgu* – ustawiczne ośmieszanie, poniżanie prowadzące do degradacji, wywoływanie napięcia, lęku i stresu, stosowanie systemu kar i nagród, izolowanie od środowiska; konsekwencją jest zmiana przekonań osoby doświadczającej przemocy, wpływu na jej uczucia, potrzeby i przyjmowane postawy; cykliczność oraz narastająca siła w/w czynników powoduje utratę poczucia własnej wartości oraz całkowite podporządkowanie się sprawcy,

- b) *syndrom wyuczonej bezradności* – doświadczenie polegające na osłabieniu, a w ostateczności zaprzestaniu przez osobę doświadczającą przemocy podejmowania działań mających na celu przerwanie zachowań agresywnych; wynika z przekonania, że nic nie jest w stanie zmienić sytuacji; apatia, stany depresyjne, uczucie chronicznego przemęczenia towarzyszą utracie kontroli własnych zachowań oraz akceptacji mechanizmu; zamiast szukać wyjścia z trudnej sytuacji osoba doznająca przemocy koncentruje się na umiejętności znoszenia aktów agresji oraz minimalizowania ich skutków,
- c) *zespół stresu pourazowego* – ustawiczna obawa o utratę zdrowia, trwałe zagrożenie poczucia bezpieczeństwa wywołują wstrząs; to charakterystyczny dla przemocy paraliż osoby doświadczającej przemocy; jego symptomami są: uporczywe unikanie okoliczności przypominających lub związanych z aktem przemocy, powtórne przeżywanie stresującego wydarzenia, utrzymujące się objawy zwiększonego pobudzenia, koszmary senne, wzmożona czujność oraz liczne objawy somatyczne i wegetatywne,
- d) *syndrom sztokholmski* – irracjonalny mechanizm wdzięczności wobec sprawcy przemocy mający swoje źródło w przekonaniu ofiary, że akt przemocy mógł być bardziej brutalny, dokuczliwy; wdzięczność za chwilę spokoju, drobne przywileje, tymczasowe zaprzestanie agresji buduje specyficzną więź pomiędzy sprawcą i ofiarą, paradoksalnie pojawiają się pozytywne uczucia wobec sprawcy, zrozumienie motywów jego zachowań, podzielenie poglądów i brak zaangażowania w zmianę sytuacji,
- e) *wtórna wiktymizacja* – to proces prowadzący do przekształcenia się potencjalnej ofiary w ofiarę faktyczną na skutek pierwotnego doznania przemocy oraz nakładające się na nią kolejne, negatywne doświadczenia takie jak: brak empatii ze strony innych osób, stereotypowe postawy, stygmatyzacja, brak kompetencji służb pomocy społecznej czy wymiaru sprawiedliwości; charakterystyczne bagatelizowanie problemów, przerzucanie odpowiedzialności na ofiarę przemocy sprawia, że ta zaczyna w pełni utożsamiać się z sytuacją,

godzi się na nią, nabiera przekonania, że zasłużyła na takie traktowanie,

- f) *efekt psychologicznej pułapki* – przekonanie ofiary o współodpowiedzialności za zaistniałą sytuację; jej dążenie za wszelką cenę do poprawy relacji i utrzymania więzi, doprowadza do całkowitego dostosowania się do wymagań i oczekiwań sprawcy przemocy; pojawia się charakterystyczna kumulacja zachowań mających poprawić relacje, które w ostateczności prowadzą jedynie do wzrostu poczucia winy; ofiara racjonalizuje swoją sytuację i dochodzi do przekonania, że ponosi zasłużoną karę za własne błędy (Herman, 2002).

Ofiary przemocy często są nieświadome uleganiu powyższym mechanizmom. Uwikłanie w ich sieć, jest wprost proporcjonalne do stopnia świadomości oddziaływań sprawcy. W tym kontekście wyróżnić można grupy społeczne, które ze względu na specyfikę swojego funkcjonowania w sposób szczególny narażone są na wystąpienie zjawiska przemocy. Grupą taką są niewątpliwie osoby z niepełnosprawnością.

Niepełnosprawność definiować można na wiele sposobów. Ostatnie lata badań i teorii w tym obszarze znacząco zmieniły perspektywę określenia zjawiska niepełnosprawności. Coraz rzadziej formułuje się tezy o indywidualnych ograniczeniach, dysfunkcjach i uszkodzeniach organizmu wymuszających konieczność dostosowania się jednostki do potrzeb społeczeństwa. Wizja, którą można określić mianem biologicznej (medycznej) ustępuje miejsca perspektywie społecznej akcentującej sferę barier społecznych, ekonomicznych, i fizycznych, na jakie napotyka osoba niepełnosprawna w swoim środowisku. Jedną z najpełniejszych, określających szerokie spectrum charakterystyki zjawiska w nurcie społecznym, jest definicja zawarta w Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 13 grudnia 2006 roku, ratyfikowanej przez Polskę w dniu 6 września 2012 roku. Zgodnie z konwencją niepełnosprawność to długotrwała, obniżona

sprawność fizyczna, umysłowa, intelektualna i sensoryczna człowieka, która w interakcji z różnymi barierami może ograniczać pełne i efektywne uczestnictwo w życiu społecznym na równych zasadach z innymi obywatelami.

Postrzeganie niepełnosprawności jest pojęciem ewoluującym i zależy od wielu czynników. Nie bez znaczenia są osobiste doświadczenia, przyjęty system wartości, wyznawane poglądy, a nawet poziom wykształcenia. Dominująca aktualnie polityka prospołeczna, upowszechniająca działania integracyjne, promująca partycypację osób niepełnosprawnych we wszystkich formach życia społecznego sprawia, że zdecydowana większość Polaków otwarta jest na problemy osób niepełnosprawnych i deklaruje pomoc w ich rozwiązaniu. Niestety, część społeczeństwa nadal postrzega niepełnosprawność przez pryzmat stereotypów. Definiowanie niepełnosprawności z uwypukleniem jej ograniczeń i dysfunkcji skutkuje w odbiorze społecznym postawami niechęci, bagatelizowania i ignorancji, staje się jednym z podstawowych czynników wykluczenia społecznego i prawnego. Utrudnienia w dostępie do edukacji i zatrudnienia, uzależniająca od innych potrzeba pomocy w czynnościach życia codziennego, zmniejszenie możliwości obrony fizycznej i psychicznej oraz bariery komunikacyjne sprzyjają rozwojowi zachowań patologicznych. Te obiektywne przesłanki w kontekście zjawiska wykluczenia i marginalizacji prowadzą do niebezpiecznej polaryzacji, która powoduje, że niepełnosprawność staje się czynnikiem ryzyka, narażającym osoby niepełnosprawne na przemoc. Rozdwojenie to ma jeszcze jeden pejoratywny skutek. Prowadzi często do zepchnięcia tematyki problemu przemocy wobec osób niepełnosprawnych do sfery tabu.

Rzetelną analizę zjawiska przemocy wśród osób z niepełnosprawnością utrudnia brak wiarygodnych badań. Znajdziemy wiele informacji na temat korelacji aktów przemocy w odniesieniu do płci, wieku, miejsca zamieszkania, wykształcenia. Brakuje natomiast danych wskazujących na związek przemocy z niepełnosprawnością, nie wspominając o jej różnych postaciach.

Pozyskanie obiektywnych informacji, pomijając kontekst stereotypizacji i marginalizacji, utrudnia:

- a) brak wyspecyfikowanych narzędzi badawczych do wykrywania zjawiska przemocy wśród osób z niepełnosprawnością,
- b) ponadprzeciętna zależność osoby niepełnosprawnej od swojego opiekuna – potencjalnego sprawcy przemocy,
- c) skomplikowane i niekorzystne procedury prawne związane z zawiadomieniem o wystąpieniu aktu przemocy (zwłaszcza w odniesieniu do osób z zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnością intelektualną),
- d) niekompetencja przedstawicieli prawa oraz służb społecznych, płynąca z niewiedzy w zakresie funkcjonowania osób niepełnosprawnych.

W związku z powyższym należy założyć, że wszelkie statystyki dotyczące przemocy w rodzinie wobec osób niepełnosprawnych są zaniżone (Podgórska-Jachnik, 2014).

W złożoności zjawiska przemocy wobec osób niepełnosprawnych na szczególną uwagę zasługują takie jej aspekty jak: przemoc wobec niepełnosprawnych dzieci oraz przemoc ekonomiczna.

Przemoc wobec niepełnosprawnych dzieci to często efekt kryzysu emocjonalnego rodziców, którego doświadczają w momencie urodzenia się dziecka z niepełnosprawnością. To wówczas dochodzi do wielu niekontrolowanych zachowań. Dominujące staje się izolowanie, poczucie wstydu, lęk, strach. Następuje pozbawienie więzi emocjonalnej, oziębłość, ograniczenie kontaktów społecznych, brak troski o zaspokojenie potrzeb biologicznych, brak stymulacji rozwoju intelektualnego, czy wreszcie degradacja słowna, a w skrajnych przypadkach bicie i przemoc seksualna. Należy podkreślić, że złożoność trudności w identyfikacji zjawiska przemocy wobec dzieci z niepełnosprawnością oraz podjęciu właściwych działań potęgują zaburzenia zachowania i percepcji będące skutkiem stanu niepełnosprawności oraz fakt, że sprawcami są często rodzice, którzy z

mocy prawa powinny przeciwdziałać patologicznym zachowaniom (Lisowska, 2005),

Przemoc ekonomiczna dotyczy każdego rodzaju niepełnosprawności. Osoby z niepełnosprawnością często korzystają z pomocy osób trzecich w realizacji potrzeb sfery ekonomicznej m.in. w dokonywaniu zakupów, opłat, odbieraniu świadczeń pieniężnych. Okoliczności te sprzyjają kradzieżom, oszustwom, stosowaniu szantażu ekonomicznego, wymuszeniom niekorzystnych decyzji finansowych, takich jak przepisywanie majątku czy zaciąganie kredytów. Przemoc ekonomiczna to również uniemożliwianie podjęcia pracy czy niezaspokajanie podstawowych, materialnych potrzeb. Nie bez znaczenia dla eskalacji zjawiska jest nieuczciwe wykorzystanie instytucji ubezpieczeniowej.

Specyfika funkcjonowania osób z niepełnosprawnością, z jednej strony komplikuje działania diagnostyczne zjawiska przemocy, z drugiej natomiast, uświadamia konieczność stosowania wyjątkowych procedur przeciwdziałania temu zjawisku.

Procedury te opierają się na trzech typach czynności: interwencyjnych, terapeutyczno-leczniczych oraz profilaktycznych.

Działania interwencyjne będące reakcją na zidentyfikowany akt przemocy, nie tylko określają rozmiar zjawiska i jego przyczynę, ale również prowadzą do ustalenia sprawcy, i co najważniejsze, uniemożliwiają dalsze krzywdzenie osoby niepełnosprawnej. O skuteczności tej fazy działań decydują takie wskaźniki jak: precyzyjne przepisy, ich znajomość oraz konsekwentna realizacja przez zaangażowanych w tym obszarze przedstawicieli służb interwencyjnych.

Działania terapeutyczno-lecznicze, których celem jest zminimalizowanie skutków przemocy oraz usunięcie doznanych urazów i krzywd, opierają się na indywidualnym planie pomocy oraz mają charakter interdyscyplinarny. Skuteczność tych działań uzależniona jest od swobodnego dostępu do infrastruktury instytucji zajmujących się udzieleniem pomocy osobom dotkniętym przemocą i wsparcia udzielonego w zakresie potrzeb bytowych.

Działania profilaktyczne koncentrują się na poszerzeniu wiedzy na temat zjawiska przemocy w rodzinie, podniesieniu świadomości

społecznej w odniesieniu do przyczyn i skutków przemocy, ograniczeniu zjawiska przemocy w mediach, poprawie jakości systemu działań profilaktycznych oraz realizacji programów przeciwdziałania przemocy w rodzinie i ochronie ofiar przemocy (w kontekście funkcjonowania osób z niepełnosprawnością).

Podsumowując należy stwierdzić, że system przeciwdziałania przemocy w rodzinie, ze szczególnym uwzględnieniem osób niepełnosprawnych będących ofiarami przemocy, powinien w najbliższej perspektywie uwzględnić kilka istotnych zmian, prowadzących do zwiększenia jego efektywności. Są to przede wszystkim:

- a) zmiany ustawodawcze, mające na celu zapewnienie osobom niepełnosprawnym ochronę przed wszelkimi formami przemocy, zarówno w ich środowisku domowym jak i poza nim,
- b) stworzenie procedur zapewniających identyfikację zjawiska przemocy z uwzględnieniem komponentu niepełnosprawności w opisie cech ofiary przemocy,
- c) rozwój infrastruktury podmiotów i organizacji udzielających pomocy osobom niepełnosprawnym dotkniętym przemocą w rodzinie,
- d) upowszechnianie informacji i edukacja w zakresie możliwości i form udzielenia pomocy osobom niepełnosprawnym doświadczającym przemocy,
- e) uwrażliwienie opinii publicznej na problematykę zjawiska przemocy wobec osób niepełnosprawnych,
- f) podnoszenie jakości kształcenia zawodowego osób przygotowujących się do realizacji zadań z zakresu przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz osób realizujących te działania, ze szczególnym uwzględnieniem aspektu niepełnosprawności,
- g) tworzenie i rozszerzanie oferty oddziaływań wobec osób stosujących przemoc w rodzinie wobec osób niepełnosprawnych.

Bibliografia

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. *o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (Dz.U. 2005 nr 180 poz. 1493).

BROWN, K. – HERBERT, M. 1999. *Zapobieganie przemocy w rodzinie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

BADURA-MADEJ, W. – DOBRZYŃSKA-MESTERHAZY, A. 2007. *Przemoc w rodzinie. Interwencje kryzysowe i psychoterapia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

NOWAKOWSKA, U. – KĘPKA, A. – CHAŃSKA, W. 2005. *Przemoc w rodzinie a wymiar sprawiedliwości*. Warszawa: Centrum Praw Kobiet.

HERMAN, J.L. 2002. *Przemoc – uraz psychiczny i powrót do równowagi*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

PODGÓRSKA-JACHNIK, D. 2014 *Praca socjalna z osobami z niepełnosprawnościami i ich rodzinami*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich

LISOWSKA, E. 2005. *Przemoc wobec dzieci: rozpoznawanie i przeciwdziałanie*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

KARWACKA, M. 2013. *Przemoc seksualna wobec osób z niepełnosprawnościami intelektualną*, w: *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej*, nr 2, Poznań: Adam Mickiewicz University Press.

Kontakt

Mgr Artur Cygan

PWSZ w Koninie

RIZIKOVÁ MLÁDEŽ A SOCIÁLNĚ VÝCHOVNÁ PRÁCE V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

Stanislava HOFERKOVÁ

Anotace

Příspěvek představuje sociálně výchovnou práci s dětmi a mládeží s rizikovými projevy chování v českém prostředí. Nejprve definuje rizikové chování, označení, které v současné době převládá zejména v pedagogice, psychologii či adiktologii. Dále vymezuje rizikovou mládež. Definuje sociálně výchovnou práci a metody, které ve své praxi používá. Dále charakterizuje sociálně výchovnou práci ve školním prostředí, která je představována tzv. školským poradenským systémem. Součástí tohoto systému jsou školská poradenská zařízení (zejména pak střediska výchovné péče) a specializovaní pedagogičtí pracovníci (zejména výchovný poradce a školní metodik prevence). Příspěvek dále diskutuje zapojení sociálního pedagoga ve školním prostředí a možnosti uplatnění školního sociálního pracovníka.

Klíčová slova: rizikové chování, sociálně výchovná práce, školský poradenský systém, středisko výchovné péče

1. Rizikové chování – riziková mládež

Mládež je poněkud širším sociologickým či pedagogickým označením. Mládeží lze rozumět sociální kategorii jedinců, kteří zastávají relativně stejné sociální pozice; přitom sociální hodnota těchto pozic je dána historickou situací, příslušností k sociální vrstvě a typem (charakterem) vzdělání. Mládež můžeme definovat jako sociální skupinu tvořenou lidmi ve věku přibližně od 15 do 25/26 let, kteří již ve společnosti neplní role dětí, avšak společnost jim ještě nepřiznává role dospělých. Odlišně je věkově vymezena mládež v trestněprávním pojetí; za mládež se označují jedinci od narození do 18 let (viz zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže). Pojem tedy zahrnuje dítě – osobu, která dovršila 15 let,

a mladistvého – osobu od 15 do 18 let. V následující části budeme za mládež považovat jedince ve věku od narození do dovršení 18 roku věku (tedy trestněprávní pojetí).

Rizikové chování dětí a mládeže lze považovat za interdisciplinární problém, který je předmětem zkoumání více vědních disciplín – pedagogiky (především speciálně pedagogické disciplíny etopedie a sociální pedagogiky), sociologie, psychologie, kriminologie či adiktologie. Terminologie nonkonformního chování mládeže je terminologicky nejednotné, roztržité, odvislé mj. od toho, v rámci kterého oboru či disciplíny dané chování posuzujeme (Hoferková, 2015). Společensky nepřijatelné jednání mládeže bývá označováno např. těmito pojmy (řazeno abecedně; srov. Dolejš, 2010; Sobotková a kol., 2014 a další): abnormální chování, anomální chování, a/antisociální chování, delikventní chování, deviantní chování, maladaptivní chování, nekonformní chování, nepřizpůsobivé chování, poruchové chování, problémové chování, rizikové chování, sociálně patologické chování. V současné době se zejména v oblasti sociálně výchovné práce s dětmi a mládeží (ve školním i mimoškolním prostředí, v prostředí etopedických zařízení apod.) používá označení rizikové chování, rizikové jevy či riziková mládež.

Autorský kolektiv Miovského (např. 2015) chápe **rizikové chování** jako takové, kdy ještě nedochází k naplnění známek patologie. Širůčková (2015, s. 161) pak toto jednání definuje jako *„rozmanité formy chování, které mají negativní dopady na zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince anebo ohrožují jeho sociálního okolí, přičemž ohrožení může být reálné nebo předpokládané... Společným jmenovatelem všech forem rizikového chování je kritérium prepatologické úrovně sledovaného jevu, tzn., že teoretické systémy zabývající se rizikovým chováním nepřesahují do popisu patologické roviny problematiky (např. závislostní chování).“* Opatření primární prevence jsou směřovány na jedince v tzv. prepatologické fázi, kdy existuje reálné nebo předpokládané ohrožení, k samotnému nežádoucímu stavu však ještě v plném rozsahu nedošlo (Miovský a kol., 2015).

Také v současných dokumentech resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy se objevuje termín rizikové chování, které nahradilo dříve užívané označení sociálně patologické jevy (viz předchozí dokument resortu školství Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009–2012, MŠMT, 2009). K předešlému pojmu „sociálně patologické jevy“ resort školství dodává, že: *„Pojem sociálně patologické jevy je pojmem sociologickým a postihuje fatální jevy ve společnosti (alkoholismus, krádeže, vraždy apod.), k nimž mimo jiné také musí směřovat opatření primární prevence. Nicméně ve školním prostředí pedagogové pracují s rizikovým chováním, vůči němuž zaujímají účinná primárně preventivní opatření s cílem minimalizace projevů i rizik takového chování a případně je diagnostikují a následně přijímají efektivní opatření“* (MŠMT, 2012, s. 3). Mezi rizikové jevy zahrnuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy následující (MŠMT, 2013, s. 9; podobně Sobotková a kol., 2014, s. 40–41):

- interpersonální agresivní chování - agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimédií, násilí, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie,
- delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům – vandalismus, krádeže, sprejerství a další trestné činy a přečiny,
- záškoláctví a neplnění školních povinností,
- závislostní chování – užívání všech návykových látek, netolismus, gambling,
- rizikové sportovní aktivity a rizikové chování v dopravě, prevence úrazů,
- spektrum poruch příjmu potravy,
- negativní působení sekt a
- sexuální rizikové chování.

Je patrné, že výše uvedený výčet obsahuje jevy, které nelze označit za sociálně patologické (např. neplnění školních povinností) ani za poruchy chování v pravém slova smyslu (důležitá je intenzita a další

znaky, kterými se vyznačují poruchy chování) a ve výčtu můžeme najít i rizika ve vývoji jedince (např. akcent na prevenci úrazů nebo domácí násilí). Označení rizikové chování není tolik stigmatizující, normativně laděné a postrádá onu „patologizaci“, která je mnohými autory sociální patologie vytýkána (více např. Miovský a kol., 2015). Z těchto důvodů je patrné, že označení rizikové jevy je vhodné zejména v oblasti školství a s přihlédnutím na důraz primární prevence.

Někteří autoři přímo vymezují **rizikovou mládež**. Např. Labáth (2001, s. 11) za takovou mládež považuje adolescenty, *„u kterých je, následkem spolupůsobení více faktorů, zvýšená pravděpodobnost selhání v sociální a psychické oblasti.“* K terminologii pak dodává, že pojem „rizikový“ je dostatečně obsáhlý, aby pokryl šíři sociálních problémů mládeže a zároveň celý proces od prvních nenápadných signálů až po závažné problémy adaptace, a navíc není záporně značkový. Do této skupiny pak řadí ty adolescenty, pro které je typické agresivní chování, delikvence či kriminalita, užívání návykových látek a další. Řadí sem také mládež pocházející z dysfunkčních rodin. (Labáth, 2001)

O rizikové mládeži hovoří také Matoušek, Matoušková (2011, s. 314), kteří ji definují jako *„mládež se zvýšeným rizikem sociálního selhání, tj. disponovaná k delikventnímu chování, drogové závislosti, alkoholismu, patologickému hráčství, k členství v extremistických skupinách a v náboženských sektách.“* Mezi sociální selhání autoři zařazují např. kriminální chování, sebevražedné jednání, předčasné ukončení povinného vzdělávání, nezaměstnanost, těhotenství před dosažením hranice dospělosti apod. Riziková mládež se podle autorů jako vážný sociální problém objevuje až v novověku a souvisí s různými společenskými změnami, např. slábnutím sociální kontroly a fenoménem „skořápkové rodiny“ (Giddens, 2000).

Kasal (2013, s. 347) upozorňuje na multifaktorovou etiologii rizikového chování. Rizikovou mládež definuje jako *„skupiny mládeže, u kterých jsou v období dospívání souběhem biologických, psychických, sociálních a kulturních předpokladů a vlivů vytvořeny podmínky pro chování, jež tyto osoby z dlouhodobější perspektivy ohrožuje ve zdravém psychickém a sociálním vývoji a zároveň je sociálním prostředím toto*

chování spatřované jako ohrožující.“ Podle autora (Kasal, 2013) je důležité hledat souvislosti v rizikové společnosti (v pojetí Becka a Luhmana), kterou charakterizují atributy jako absence autorit, odkázanost na vlastní volbu, silný masmediální vliv nebo nadprodukce zboží a informací.

Pro účely tohoto příspěvku chápeme rizikovou mládež jako mládež se zvýšeným rizikem sociálního a psychického selhání. Riziko selhání může být předpokládáno (např. vlivem působení dysfunkční rodiny nebo osobním dispozicím jako je např. syndrom ADHD); etopedie, disciplína speciální pedagogiky zabývající se edukací a reedukací jedinců s poruchami chování a emocí, označuje takovou skupinu jako „dítě v riziku“ (at risk youth; např. Vojtová, 2008). Další kategorií je mládež, u které se rizikové chování již rozvinulo v podobě delikvence, užívání návykových látek, agresivního či autoagresivního chování apod.

2. Definování sociálně výchovné práce

Označení sociálně výchovná činnost/práce není v českém prostředí tak časté, i když se jeví jako vhodné. Kraus (např. 2014, s. 112) vztahuje sociálně výchovnou činnost mj. na působení školy a definuje ji jako *„pomoc učitelů při orientaci žáků v současném každodenním životě, ke zvládnutí životních situací a k aktivní účasti na společenském životě.“* Mezi úkoly sociálně výchovné činnosti pak řadí (Kraus, 2014, s. 114):

- zabránit vzniku odchylek v chování žáků v rámci školy,
- podporovat sociální kompetence dětí a mládeže cílenými akcemi a nabídkami činností,
- působit jako zprostředkovatel mezi mimoškolní prací a činnostmi v rámci školy,
- po dohodě s učiteli a žáky se starat o různé skupiny žactva,
- a upozorňovat rodiče postižených, sociálně či jinak znevýhodněných žáků na pomocné a podpůrné programy.

Společným cílem všech těchto aktivit je *„výchovná pomoc k zvládnutí života a k svépomoci“* (Kraus et. al., 2001, s. 58–59). Z výše uvedeného je zřejmé, že sociálně výchovná práce nemusí probíhat pouze ve školách.

Sociálně výchovnou práci tedy můžeme chápat jako působení odborníků ve školním i mimoškolním prostředí v oblasti prevence rizikového chování dětí a mládeže, jeho včasného odhalování a výchovné intervence, včetně poskytování poradenských služeb. V praxi se jedná o širokou škálu činností, které náleží do agendy zejména výchovného poradce, školního metodika prevence případně školního psychologa, a je také součástí poskytovaných služeb specializovaných institucí jako pedagogicko-psychologické poradny nebo střediska výchovné péče. Kromě resortu školství však sociálně výchovné činnosti náleží také resortu práce a sociálních věcí, zejména působením sociálního pracovníka a kurátora pro děti a mládež, které se týkají prevence a intervence v rámci sociálně-právní ochrany dítěte.

Praxe využívá klasické výchovné metody, jako je např. vysvětlování, přesvědčování, metoda příkladu, odměny a trestu, cvičení apod. Mezi zásadní sociálně výchovné metody řadí Kraus (2014) zejména tyto:

- metoda rozhovoru, která je východiskem pro některé jiné metody,
- metoda organizování (pedagogizace) prostředí, která znamená využívání prostředí jako výchovného prostředku,
- práce se skupinou např. ve formě peer programů či mentoringu, kdy jsou využíváni vrstevníci k tomu, aby pomáhali dětem či mládeži naplňovat efektivně volný čas, byli příkladem či ovlivňovali jejich názory a postoje žádoucím směrem,
- metoda situační, která vhodně využívá životní situace,
- metoda inscenační, která na rozdíl od přirozené životní situace využívá situací uměle navozených,
- metoda režimová, která je uplatňována v přirozeném prostředí rodiny stejně jako v dalších institucích jako je škola nebo již pře/výchovné zařízení (např. středisko výchovné péče, výchovný ústav, věznice),
- metoda animace jako nedirektivní postup povzbuzování,
- metoda mediace, která představuje způsob řešení sporů s pomocí prostředníka, mediátora.

Preventivně výchovná péče je označení, které se objevuje v zákoně č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve

školských zařízeních a o preventivně výchovné péče ve školských zařízeních, a náleží jako činnost střediskům výchovné péče. V tomto zákoně není uvedeno, co se rozumí pod tímto druhem péče, ale v §1, odst. 2 je vydefinován účel středisek výchovné péče takto: *„Účelem středisek je poskytovat preventivně výchovnou péči, a tím zejména předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů chování dítěte nebo narušení jeho zdravého vývoje, zmírňovat nebo odstraňovat příčiny nebo důsledky již vzniklých poruch chování a přispívat ke zdravému osobnostnímu vývoji dítěte.“* Národní ústav pro vzdělávání (Střediska výchovné péče, © 2011 – 2016, online) chápe preventivně výchovnou péči jako *„poskytování poradenských, speciálně pedagogických a psychologických služeb dětem s rizikem poruch chování či s již rozvinutými projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji, u nichž není nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova, případně zletilým osobám do ukončení přípravy na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let.“*

Je tedy zřejmé, že označení preventivně výchovná péče je užíváno zejména v souvislosti s činností specializovaného školského zařízení střediska výchovné péče. V běžném školním prostředí, ve kterém dochází k prevenci rizikového chování, prvotním pedagogickým zásahům i péči o děti v riziku či již s rozvinutým rizikovým chováním, však označení o tyto činnosti nenacházíme, či se označují souhrnně „poradenská činnost“. Domnívám se, že právě označení preventivně výchovná činnost vystihuje práci pedagogů a dalších odborníků, kteří ve školním prostředí poskytují poradenství a pečují o děti s projevy rizikového chování či o děti v riziku.

Ve slovenském prostředí se používá označení /preventivní/ sociálně-výchovná práce pro různorodou činnost zejména sociálního pedagoga (např. Hroncová a kol., 2013). Toto označení shledáváme velmi vhodné, i když pozice sociálního pedagoga nebyla dosud v české legislativě ukotvena. Preventivně výchovnou péči pak chápeme jako součást sociálně výchovné práce s dětmi a mládeží.

3. Sociálně výchovná práce ve školním prostředí

Problematika prevence, intervence a reedukace rizikové mládeže náleží podle závažnosti porušování norem do agendy několika resortů. V případě primární prevence, intervence a rehabilitace zejména méně závažného rizikového chování hraje dominantní úlohu resort školství a resort práce a sociálních věcí. Protiprávní jednání mládeže řeší resort vnitra, v případě závažnějšího jednání pak resort spravedlnosti. Následnou péči pak zajišťují zejména neziskové organizace resortu práce a sociálních věcí (nutno podotknout, že „poústavní“ či postpenitenciární péče je v České republice nesystematická, nekoordinovaná a značně redukována zejména na činnost nestátních neziskových organizací a církví). Nezanedbatelnou úlohu v oblasti prevence i terapie hraje resort zdravotnictví.

Tab. 1: Podíl resortu školství na prevenci a intervenci rizikového chování mládeže

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy	
Škola v rámci nespecifické i specifické prevence	- kurikulum (Rámcový/Školní vzdělávací program) - tzv. průřezová témata (osobnostní a sociální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, multikulturní výchova, mediální výchova aj.). - volitelné předměty, např. Etická výchova - krátkodobé preventivní aktivity (přednášky a diskuze odborníků ze státních i nestátních neziskových organizací, např. policisté, kurátoři) - dlouhodobé preventivní aktivity (např. programy dlouhodobé prevence realizované nestátními neziskovými organizacemi)

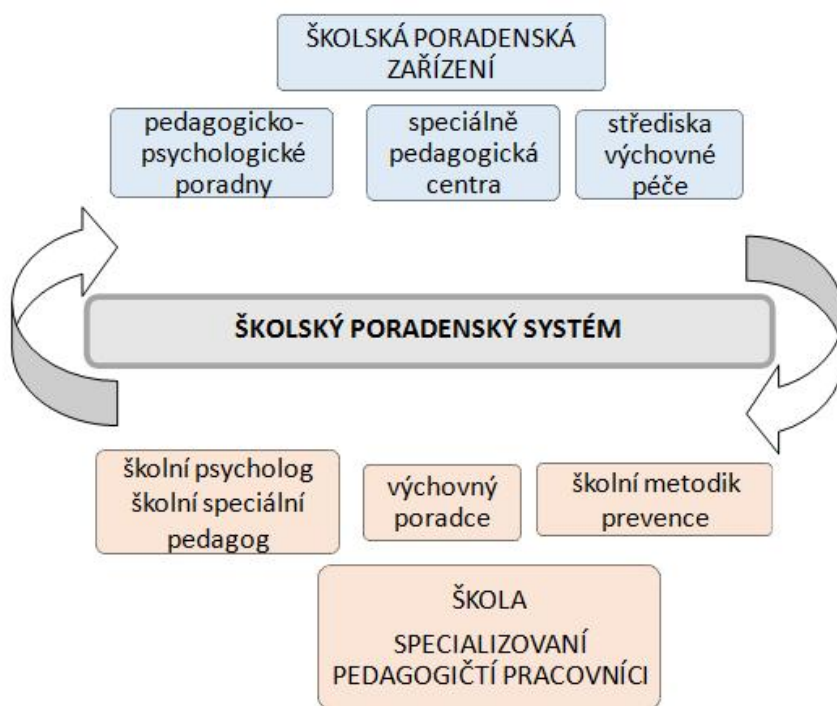
	- další činnosti školy (projekty, žákovská samospráva, peer programy apod.)
Speciální pedagogičtí pracovníci ve škole	- školní metodik prevence - výchovný poradce - školní psycholog - speciální pedagog - (sociální pedagog, sociální pracovník?)
Poradenská zařízení	- pedagogicko-psychologické poradny - speciálně pedagogická centra
Zařízení preventivně-výchovné péče	- diagnostický ústav - středisko výchovné péče
Zařízení ústavní a ochranné výchovy	- dětský domov - dětský domov se školou - výchovný ústav

Zdroj: vlastní zpracování

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy hraje v České republice zásadní roli v prevenci rizikového chování (tabulka 1). Nespecifické i specifické preventivní aktivity jsou ve školách hlavního proudu vzdělávání zajišťovány buď samotnými pedagogickými pracovníky, nebo neziskovými organizacemi.

Sociálně výchovná práce je naplňována tzv. **školským poradenským systémem**, který je upraven vyhláškou č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů. Tento systém stojí na dvou základních pilířích (viz obrázek č. 1). První pilíř tvoří školská poradenská zařízení, druhý je pak představován specializovanými pedagogickými pracovníky na školách.

Obr. č. 1: Systém poradenství v českých školách

Zdroj: Hoferková, 2016, s. 120

3.1 Školská poradenská zařízení se zaměřením na střediska výchovné péče

Mezi školská poradenská pracoviště patří pedagogicko-psychologické poradny, speciálně pedagogická centra a od roku 1991 střediska výchovné péče. Tato pracoviště úzce spolupracují se školami a poskytují poradenství a pomoc v oblasti sociálně pedagogického poradenství, pečují o žáky se zdravotním postižením a pomáhají předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů chování dětí (více např. Hoferková, 2016). Preventivně výchovná péče je určena dětem s rizikem poruch chování či s již rozvinutými projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji, u nichž není nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Preventivně výchovná péče je realizována **středisky výchovné péče** pro děti a mládež (SVP), které jsou nejčastěji součástí diagnostických a výchovných ústavů. Střediska výchovné péče (dále jen střediska) jsou od r. 1991 součástí sítě školských zařízení preventivně výchovné péče a školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a

ochranné výchovy. Tato zařízení jsou určena dětem a mladistvým v riziku či již s rozvinutými rizikovými projevy chování. Zabývají se hlavně činností v oblasti prevence sociálně patologických jevů, tj. prací s jedinci, kteří již mají zkušenosti s některými projevy asociálního chování a hrozí u nich jejich další rozvinutí. Práce středisek je založena na bázi svobodného rozhodnutí klienta a souhlasu jeho rodičů. (vyhláška č. 458/2005) Pobyt ve středisku lze uložit dítěti i mladistvému také jako druh opatření podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže (zákon č. 218/2003).

Střediska poskytují služby ambulantní, celodenní a internátní. V rámci internátních služeb jsou klienti umístěni v zařízení po dobu zpravidla 8 týdnů, přičemž ambulantní práce většinou předchází pobytu i následuje po jeho ukončení. Pracovníci pracují nejen s klientem, ale také s jeho rodiči, učiteli a celou třídou tak, aby proces reedukace a následné péče proběhl co nejkomplexněji a nejefektivněji. Zásadní roli zde pak hraje nejen motivace samotných klientů, ale i jejich rodin včetně podpory a ochoty spolupracovat se střediskem.

Mezi činnosti střediska patří vyšetření klienta, zpracování individuálních výchovných plánů, terapie a reedukace či konzultační činnost. Vytváří programy pro třídní kolektivy, pobytové akce, vypracovávají závěrečné zprávy pro orgán sociálně-právní ochrany dítěte, pro soudy a probační a mediační službu, pro policii či pro školy a školská zařízení (např. dětský domov či výchovný ústav). Vedou také kurzy, semináře či přednášky pro pedagogy, poskytují metodické konzultace.

V současné době se v České republice nachází celkem 31 středisek, 15 z nich poskytuje pobyt internátní a 6 celodenní. Za školní rok 2016/2017 evidovala střediska celkem 13154 klientů. Většina z nich (10217) pocházela ze základních škol, nejvíce z 2. stupně ZŠ. Celkem 1155 klientů bylo ve středisku umístěno v internátní péči, 134 klientů v péči celodenní. (Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele, 2017)

Tab. č. 2: Střediska výchovné péče – klienti podle iniciátorů příchodu

Iniciátor příchodu klienta							
klient sám	rodina	školské poradenské zařízení	OSPOD	škola	zdravotnické zařízení	soudy, PMS ČR	jiný iniciátor
249	4666	640	3412	2381	400	282	280

Zdroj: Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. © 2017 MŠMT [cit. 2017-05-10]. Dostupné z: <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>

Nejčastějším iniciátorem příchodu klienta je rodina (4666 případů), následuje orgán sociálně-právní ochrany dítěte (OSPOD) a škola, případně školské poradenské zařízení (např. pedagogicko-psychologická poradna) – tabulka č. 2.

Tab. č. 3: Střediska výchovné péče – klienti podle důvodů příchodu

Důvody příchodu klienta								
rodinné problémy		školní problémy			zneužívání návykových látek	osobní problémy	prekriminál. a kriminální problémy	jiné důvody
celkem	z toho týrán í a sex. zneu ž.	celkem	mentální postiže ní	závažné poruchy učení/chová ní				
3546	69	5304	283	1877	300	2449	653	58

Zdroj: Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. © 2017 MŠMT [cit. 2017-05-10]. Dostupné z: <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>

Jak ukazuje tabulka č. 3, důvody příchodu klienta jsou rozmanité. Mezi nejčastější důvody patří školní problémy (5304 případů), mezi které patří např. záškoláctví a vyhýbání se školním povinnostem,

odmlouvání a negativismus, nerespektování autority učitele, nadávky a vulgární chování, šikana a jiné agresivní chování. Následují rodinné problémy (3546) představované kázeňskými prohřešky, útekovostí či agresivním chováním. Klienti přichází s dalšími problémy, jako jsou např. specifické vývojové poruchy učení a chování (syndrom ADHD, dysgrafie, dyslexie, dyskalkulie a další), viktimizace (oběti šikany a dalších trestných činů), zvýšená úzkostnost, neschopnost vyrovnat se s náročnou životní situací (rozvod rodičů), sebepoškozování, užívání návykových látek, delikvence a kriminalita (zejm. drobné krádeže).

3.2 Specializovaní pedagogičtí pracovníci

Druhý pilíř poradenského systému je tvořen samotnými pedagogickými pracovníky, kteří působí na základních a středních školách. Mezi specializované pedagogické pracovníky na školách patří výchovný poradce, školní metodik prevence a školní psycholog, příp. i školní speciální pedagog

Na každé základní a střední škole musí být zřízena funkce výchovného poradce a školního metodika prevence. **Výchovný poradce** provádí vyhledávání žáků, kteří potřebují pomoc a jejichž výchova či vzdělávání vyžadují speciální péči, předkládá návrhy na postup a řešení problémů žáků, má na starosti kariérové poradenství na škole a také integraci žáků se specifickými vzdělávacími potřebami (děti chronicky nemocné, zdravotně či smyslově postižené, děti ze sociálně znevýhodněného prostředí, děti nadané apod.). Podílí se také na přípravě a realizaci preventivních aktivit školy, spolupracuje s rodiči a dalšími organizacemi.

Školní metodik prevence sleduje a řeší projevy rizikového chování u žáků (záškoláctví, závislosti, násilí, vandalizmus, sexuální zneužívání, delikventní chování, šikana a další). V případě, že na škole nepůsobí školní psycholog, pomáhá řešit výchovné a výukové problémy. Může se také podílet na kariérovém poradenství.

Školní psycholog je většinou externím pracovníkem, který poskytuje odbornou diagnostiku a poradenství nejen žákům, ale také učitelům a rodičům. Řeší problémy výukové, výchovné či radí v oblasti kariéry a

profesního rozvoje. Školní psycholog disponuje potřebnými odbornými znalostmi, zázemím a zpravidla má větší časovou kapacitu pro řešení individuálních problémů žáků než výchovný poradce. Existence školního psychologa se jeví jako potřebná, avšak z finančních důvodů se bohužel nedaří tohoto specialistu zavádět do všech škol.

Některé školy mají také pozici speciálního pedagoga, zejména ty, na kterých jsou integrovány děti zdravotně znevýhodněné. Pro děti zdravotně postižené či znevýhodněné může škola zřídit také funkci tzv. asistenta pedagoga, který je veden učitelem a pracuje podle jeho pokynů ve výuce. Předpokladem pro výkon této činnosti je vysokoškolské, střední nebo vyšší pedagogické vzdělání a absolvování speciální přípravy pro tyto činnosti. Asistent speciálního pedagoga může vykonávat svou činnost v předškolním zařízení, ve škole a ve školském zařízení v rámci své přímé vyučovací povinnosti.

Již mnoho let je intenzivně diskutována potřeba zřídit na škole funkci specialisty, který by se věnoval sociální péči a poradenství na plný úvazek a byl by odborníkem na tuto činnost s patřičným vysokoškolským vzděláním. Jako vhodné se jeví přiklonit se k modelu, který je prezentovaný na Slovensku – tj. sociální pedagog ve školním prostředí (např. Hroncová, 2014; Niklová, 2014, Dulovics, 2014), který by nahradil výše uvedené funkce a vykonával by svoji profesi jako specialista. Sociální pedagog by tak byl profesionálem – pregraduální přípravou proškoleným specialistou, jehož náplní práce by byla prevence rizikového chování (Emmerová, 2014). Bohužel, profese sociálního pedagoga dosud není i přes opakované pokusy v české legislativě ukotvena. Sociální pedagog se v České republice uplatňuje zejména v mimoškolním prostředí, v oblasti volného času, v intervenci delikventní mládeže (činnost středisek výchovné péče), ale také v resortu spravedlnosti či vnitra. Blašíková a kol. (2015) uvádějí, že v reálné podobě sociální pedagog může vstupovat na pracovní pozice v oblasti výchovného působení v rámci volnočasových aktivit, tvorby nabídky volnočasových aktivit, poradenské činnosti založené na diagnostice,

reedukační, resocializační i terénní práce, činností organizátorských, manažerských a výzkumných.

V současnosti se do škol dostávají také **sociální pracovníci**, vztah těchto disciplín je podroben dlouhodobé diskuzi (Kraus, Hoferková, 2016). Otázkou zůstává náplň práce školního sociálního pracovníka, neboť dosavadní výchovně vzdělávací oblasti jsou dostatečně pokryty stávajícími pedagogickými pracovníky (výchovným poradcem, metodikem prevence, školním psychologem). Titmanová (2013) se domnívá, že v současné době se v systému škol nenachází oblast působení pro školního sociálního pracovníka, i vzhledem k omezeným a stále omezovaným finančním prostředkům. Navíc upozorňuje, že pokud by sociální pracovník suploval odborné pracovní pozice výchovného poradce nebo školního metodika prevence, příp. školního psychologa, mohlo by dojít ke snížení odborné úrovně poskytovaných služeb – limitem stávající vysokoškolské přípravy sociálního pracovníka je nedostatečná pedagogická průprava. Přínosem sociálního pracovníka by mohlo být prohlubování spolupráce mezi školou a rodinou, příp. zajišťování spolupráce s dalšími organizacemi a školskými poradenskými pracovišti. Souhlasíme s Titmanovou (2013), že vzhledem k již nastavenému systému poradenství v České republice a finančním limitům je potřebné spíše pracovat na zefektivnění možností, které již škola má, než hledat další zdroje pomoci zvenku. Pokud by se objevil prostor pro doplnění učitelského sboru specialistou, pak by to měl být právě sociální pedagog, jehož vysokoškolská příprava odpovídá potřebám preventivně-výchovné práce ve školách.

4. Závěrem

V České republice existuje propracovaný systém péče o mládež s rizikovými projevy chování, na kterém se podílí více resortů, zejména pak resort školství, resort práce a sociálních věcí a resort spravedlnosti. V případě intervence je zásadní včasnost zásahu, neboť ta může ovlivnit samotnou úspěšnost. Můžeme konstatovat, že u mnoha delikventních jedinců, kteří jsou umístěni v zařízení ústavní či ochranné výchovy, či ve vězení, se první známky protispolečenského chování objevily již v

raném dětství. Zejména zde platí, že raná intervence představuje větší šanci na „uzdravení“ jedince než pozdní rehabilitace.

Zásadní roli hraje resort školství, který je gestorem v oblasti zejména primární prevence rizikového chování dětí a mládeže. Sociálně výchovná práce ve školním prostředí je představována zejména školským poradenským systémem, který je tvořen jednak poradenskými pracovišti jako je pedagogicko-psychologická poradna a středisko výchovné péče, jednak specializovanými pedagogickými pracovníky. Mezi ně patří výchovný poradce či školní metodik prevence – pedagogičtí pracovníci s výukovou povinností. V praxi se však ukazuje, že by bylo nanejvýš vhodné ustanovit specializovaného pracovníka, který by se preventivně či sociálně výchovné práci věnoval „na plný úvazek“. Tímto pracovníkem by mohl být sociální pedagog.

Literatura

BLAŠTÍKOVÁ, L. a kol. 2015. *Klima školy a jeho ovlivnění školním metodikem prevence a sociálním pedagogem v základní škole*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. 103 s. ISBN 978-80-244-4894-7.

DOLEJŠ, M. 2010. *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 189 s. ISBN 978-80-244-2642-6.

DULOVICS, M. 2014. *Špecifika posobenia sociálnych pedagógov v školskom prostredí*. Vyd. 1. Banská Bystrica: Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0718.

EMMEROVÁ, I. 2014. Pripravenosť učiteľov a sociálnych pedagógov realizovať prevenciu sociálnopatologických javov v školách. In: HRONCOVÁ, J. *Zborník vedeckovýskumných prác Katedry pedagogiky (10)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 14–23. ISBN 978-80-557-0792-1.

GIDDENS, A. 2000. *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 135 s. ISBN 80-85850-91-5.

HOFERKOVÁ, S. 2016. Rizikové chování mládeže a školský poradenský systém. In: *Acta sociopathologica III*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2016, 118–134 s. ISBN 978-80-7435-637-7.

HOFERKOVÁ, S. 2015. Různé přístupy ke společensky nežádoucím projevům chování mládeže. In: *Acta sociopathologica II*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015, 34–52 s. ISBN 978-80-7435-577-6.

HRONCOVÁ, J. a kol. 2013. *Preventívna sociálno-výchovná činnosť v škole. (Metodická príručka pre sociálnych pedagógov a koordinátorov prevencie)*. Banská Bystrica: Belianum, 2013. 343 s. ISBN 978-80-557-0596-5.

HRONCOVÁ, J. 2014. Súčasný problémy a možnosti ďalšieho vzdelávania sociálnych pedagógov v praxi a participácia Banskobystrickej školy sociálnej pedagogiky na jeho realizácii. In: *Socialia 2014: Aktuálne problémy prevencia sociálnopatologických javov a jej profesionalizácie*. Banská Bystrica: Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0808-9.

KASAL, J. 2013. Riziková mládež. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013, 347–350 s. ISBN 978-80-262-0366-7.

KRAUS, B. et al. 2001. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001. 199 s. ISBN 80-7315-004-2.

KRAUS, B. 2014. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. 215 s. ISBN 978-80-262-0643-9.

KRAUS, B. – HOFERKOVÁ, S. 2016. The Relationship of Social Pedagogy and Social Work. *Sociální pedagogika/Social Education*. 2016, 4(1), 57–71. ISSN 1805-8825. doi:10.7441/soced.2016.04.01.04

LABÁTH, V. 2001. *Riziková mládež: možnosti potenciálních zmien*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 157 s. ISBN 80-85850-66-4.

MATOUŠEK, O. – MATOUŠKOVÁ, A. 2011. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.

MIOVSKÝ, M. a kol. 2015. *Prevence rizikového chování ve školství*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. 328 stran. ISBN 978-80-7422-391-4.

MŠMT. *Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže*. [online]. © 2013 [cit. 2016-02-23]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>.

MŠMT. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013-2018*. Praha: Min. školství, mládeže a tělovýchovy ČR, 2013. [online]. [citováno 2013-11-07]. Dostupné z: <http://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/krajsky-urad/skolstvi/prevence-soc-patologickych-jevu/narodni-strategie-primarni-prevence-rizikoveho-chovani-deti-a-mladeze-na-obdobi-2013---2018-62422/>.

MŠMT. *Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009 – 2012*. Praha: Min. školství, mládeže a tělovýchovy ČR, 2009. [online]. [citováno 2011-07-15]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/socialni-programy/strategie-prevence-socialne-patologickych-jevu-u-deti-a>.

NIKLOVÁ, M. 2014. Možnosti ďalšieho vzdelavania socialnych pedagógov posobiacich v socialno- výchovnej praxi. In: *Zborník vedeckovýzkumných prác Katedry pedagogiky (10)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014. ISBN978-80-557-0792-1.

SOBOTKOVÁ, V. a kol. 2014. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2014. 147 s. ISBN 978-80-247-4042-3.

Statistická ročenka školství - výkonové ukazatele. [online]. © 2017 MŠMT [cit. 2017-05-10]. Dostupné z: <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>.

Střediska výchovné péče. [online]. © 2011 – 2016 NÚV - Národní ústav pro vzdělávání [cit. 2017-05-10]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/ramps/svp>.

ŠIRŮČKOVÁ, M. 2015. Rizikové chování. In: MIOVSKÝ, M. a kol. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015, 161–166 s. ISBN 978-80-7422-391-4.

TITMANOVÁ, M. 2013. Spíš je třeba zefektivňovat to, co již škola má, než hledat další zdroje pomoci zvenku. *Sociální práce = Sociálna práca*. 2013, 13(2): 162–163. ISSN 1213-6204.

VOJTOVÁ, V. 2008. *Kapitoly z etopedie I. Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 136 s. ISBN 978-80-210-4573-6.

Vyhláška č. 458/2005 Sb., kterou se upravují podrobnosti o organizaci výchovně vzdělávací péče ve střediscích výchovné péče.

Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních ve změně 116/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů.

Kontakt

Mgr. et Mgr. Stanislava Hoferková, Ph.D.

Katedra sociální patologie a sociologie

Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové

Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové

NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH - BEZPEČNÝ ŽENSKÝ DOM

Ludmila HÚSKOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou násilia páchaného na ženách. Cieľom príspevku je poukázať na prvý Bezpečný ženský dom v Žilinskom kraji. Občianske združenie Brieždenie uspelo s projektom Centrum POKOJ – skvalitnenie služieb ochrany a podpory pre obeť násilia v rodinách. Po ukončení projektu sa zariadenie stane bezpečným ženským domom spĺňajúcim minimálne požadované Európske štandardy.

Kľúčové slová: Bezpečný ženský dom, násilie páchané na ženách, násilie páchané na deťoch, sociálne služby, obeť, agresor.

Abstract

The paper deals with the issue of domestic violence against women. The aim of this report is to highlight the first women's safe house (domestic violence shelter) in the region of Žilina. Civic association Brieždenie succeeded and won the project „Centrum POKOJ – skvalitnenie služieb ochrany a podpory pre obeť násilia v rodinách“ (Center POKOJ – the improvement of protection and support services for the domestic violence victims). After the completion of this project, the shelter will become women's safe house that meets minimum required standards in Europe.

Key words: women's safe house (domestic violence shelter), violence against women, violence against children, social service, victim, aggressor

Úvod

Násilie v rodine je najmenej kontrolovanou formou násilia a postihuje ženy každého veku, vzdelania, rôznych politických a ekonomických zriadení, všetkých sociálnych vrstiev, etník, kultúr a náboženstiev. Násilie páchané na ženách je problematika, ktorá je v poslednej dobe často predmetom mnohých diskusií nielen vo svete, ale aj v Slovenskej republike. Sme názoru, že sa jedná o špecifický druh násilia, ktorý si vyžaduje citlivé a náležité riešenia.

1 Násilie na ženách

Prikláňame sa k definícii Organizácie spojených národov (1993), ktorá charakterizuje **násilie na ženách** ako „*akýkoľvek čin rodovo podmieneného násilia, ktorý spôsobí, alebo by mohol spôsobiť telesnú, sexuálnu alebo duševnú ujmu alebo utrpenie žien, vrátane hrozby takýmito činmi, zastrasovania alebo úmyselného obmedzovania slobody, a to vo verejnom aj súkromnom živote*“ (Heise, 2000, s. 64) Článok 2 bližšie špecifikuje obsah predchádzajúcej definície: „*fyzické, sexuálne a psychické násilie, ktoré sa vyskytuje v rodine, vrátane bitia, sexuálneho zneužívania dievčat členmi domácnosti, násilie súvisiace s venom, znásilnenie v manželstve, mrzačenie ženských genitálií a iné tradičné praktiky, ktoré škodia, ďalej mimomanželské násilie a násilie súvisiace s vykorisťovaním.*“ (2000b)

Súčasný štúdium ukazuje, že jedna štvrtina až jedna tretina žien v Európe je vystavená násiliu zo strany jednotlivcov z ich bezprostredného sociálneho prostredia. Až na niekoľko výnimiek sú páchatelmi muži: partneri, manželia, otcovia, alebo bratia. Ak vezmeme do úvahy socio-ekonomické podmienky, ktoré v našej spoločnosti prevažujú, sú mnohé ženy, ktoré týra člen rodiny, nútené odísť z domu, aby unikli násiliu, mohli chrániť svoj život a hľadať ochranu a bezpečie. Veľkú časť z nich v mnohých európskych krajinách prijímajú bezpečné ženské domy, ktoré sú kľúčovými inštitúciami v boji proti násiliu páchanému na ženách a deťoch. Bezpečné ženské domy sú dôležitým faktorom spoločenského rozvoja nielen tým, že poskytujú ženám a deťom bezpečné prostredie, ale

aj presadzovaním rovnakých práv a príležitostí pre ženy a mužov, ako aj základných ľudských práv.

2 Bezpečný ženský dom

V Európe bol spoločenský problém násilia páchaného na ženách a deťoch zo strany mužov marginalizovaný ako tabuizovaná téma až do začiatku 70-tych rokov, vo východnej Európe do začiatku 90-tych rokov. Úplne prvý bezpečný ženský dom bol založený v roku 1972 v Londýne. Na Britských ostrovoch otvorili ďalšie bezpečné ženské domy skôr, než sa ženské hnutie rozšírilo do západnej, strednej a severnej Európy a neskôr do južnej Európy, až nakoniec, po páde železnej opony, do krajín východnej a juhovýchodnej Európy. V súčasnosti je v celej Európe asi 1500 bezpečných ženských domov. Mnohé európske krajiny - najmä krajiny južnej a východnej Európy - však doteraz trpia nedostatkom bezpečných ženských domov, ktoré by ženám a ich deťom poskytli ochranu. Ženy, ktoré sa rozhodnú založiť bezpečný ženský dom, musia často zdolať neprekonateľné prekážky: nedostatok finančnej podpory alebo politickej vôle na strane štátnych alebo samosprávnych orgánov. Na Slovensku máme štyri bezpečné ženské domy. Samotné poskytovanie nechráneného ubytovania pre ženy zažívajúce násilie a ich deti nestačí. Kľúčovým prvkom, ktorý bezpečné ženské domy ženám a ich deťom poskytujú, je posilnenie k tomu, aby prevzali kontrolu nad svojím životom. Ženy a deti, ktoré žijú v bezpečnom ženskom dome, by mali nakoniec znovu získať pocit, že žijú v bezpečí.

3 Občianske združenie Brieždenie – Centrum POKOJ

3.1 Ciele a cieľové skupiny bezpečného ženského domu

Bezpečné ženské domy dodržujú princíp rôznorodosti a spravodlivého prístupu, to znamená, že prijímajú každú ženu, ktorá zažíva/la násilie bez ohľadu na vek, etnicitu, zdravotné postihnutie, právny status, sexuálnu orientáciu, náboženskú príslušnosť a pod. Konkrétne ide o nasledovné cieľové skupiny (Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2015, s. 98):

- a) ženy, ktoré zažívajú alebo zažili fyzické, psychické, sexuálne, ekonomické alebo iné násilie v intímnych vzťahoch, t.j. zo strany manžela/partnera, bývalého manžela/ partnera,
 - b) ženy ktoré zažili fyzické, psychické, sexuálne, ekonomické alebo iné násilie (napr. znásilnenie, sexuálne vykorisťovanie a obchodovanie a pod.) zo strany iných osôb ako intímneho partnera,
 - c) deti žien uvedených v bode a) a bode b), pričom ide o deti do 18 rokov alebo deti nad 18 rokov v prípade, že žili so ženou v spoločnej domácnosti a pripravujú sa na povolanie do 25 rokov,
 - d) v prípade, že ide o dieťa – chlapca nad 18 rokov má bezpečný ženským dom právo z dôvodu obmedzených podmienok a absencie súkromia chlapca neprijíť, je však úlohou bezpečného ženského domu nájsť pre chlapca vhodné ubytovanie
 - e) ženou v bode a) a b) môže byť aj maloletá matka s deťmi.
- Je vecou každého bezpečného ženského domu, aby sa rozhodol, ktoré skupiny žien zažívajúcich násilie okrem tých, ktoré zažili násilie v intímnych vzťahoch, bude prijímať; rozhodnutie vyplýva z možností, ktoré bezpečný ženský dom má.
 - Mnohé zo žien závislých na alkohole a drogách, ženy so psychickými problémami alebo bezdomovkyne v minulosti zažili alebo zažívajú násilie. Pre tieto ženy sú takisto zabezpečené miesta v bezpečných ženských domoch.
 - Bezpečné ženské domy sa môžu špecializovať na osobitné skupiny žien zažívajúce násilie (napr. ženy závislé na alkohole a drogách, alebo na ženy migrantky)
 - Odmietnutie prijatia, odmietnutie znovu prijatia alebo vylúčenie ženy zažívajúcej násilie z bezpečného ženského domu sa môže iba vtedy, ak došlo k závažným porušeniam pravidiel alebo ohrozeniu bezpečia ostatných žien a ich detí v bezpečnom ženskom dome. (Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2015, s.100)

Občianske združenie Brieždenie uspelo s projektom Centrum POKOJ – skvalitnenie služieb ochrany a podpory pre obeť násilia v rodinách. Grant pre projekt predstavuje výšku takmer 838 000 eur, OZ

Brieždenie projekt spolufinancuje sumou 93 057 €. Finančné prostriedky umožnia rekonštrukciu priestorov, v ktorých sídli Centrum Pokoj, jeho modernizáciu, rozšírenie, ale najmä skvalitnenie a humanizáciu poskytovaných služieb. Po ukončení projektu sa zariadenie stane bezpečným ženským domom spĺňajúcim minimálne Európske štandardy - Bude to už 5. bezpečný ženský dom na Slovensku svojho druhu, vybudovaný prostredníctvom programu Domáceho a rodovo podmieneného násilia v rámci Nórskeho finančného mechanizmu. (Interné materiály O.Z. Brieždenie, 2015)

Konkrétne výstupy projektu:

- rozšírenie kapacity zariadenia z doterajších 33 osôb na 60 osôb; celkovo to bude 24 rodinných miest,
- odstránenie nevyhovujúceho stavebno-technického stavu (výmena pokrytia strechy, výmena okien, zateplenie plášťa, vyregulovanie rozvodov kúrenia, modernizácia hygienických zariadení),
- vybudovanie podkrovných izieb, vybudovanie nových priestorov kuchyne a jedálne a vybudovanie miestností pre terapeutické, rehabilitačné a resocializačné služby, pre ergoterapie, pre prácu s počítačmi a obstaranie vybavenia vrátane IKT, ktoré budú slúžiť klientkam a ich deťom; celkovo pribudne 10 ubytovacích izieb, 2 hygienické miestnosti, nové pracovné dielne (3 miestnosti), počítačová miestnosť, kancelária pre poradenstvo, jedáleň, spoločenská miestnosť, návštevná miestnosť, nová tretia kuchyňa; obnovené budú dve príručné kuchyne.

Centrum POKOJ je zariadením núdzového a chráneného bývania a je jediné pre danú cieľovú skupinu pre okresy Martin a Turčianske Teplice a jedno z štyroch v rámci Žilinského kraja. Dopyt po podobných službách sa, bohužiaľ, zvyšuje - mesačne o služby žiada 15 až 25 nových klientiek v krízových situáciách, prevažne z okresov Martin a Turčianske Teplice, ale aj z ďalších regiónov SR. Podľa Európskych štandardov zariadenie funguje v utajenom režime.

Záver

Podporu a ochranu v bezpečnom ženskom dome poskytujú iba ženy – poradenské pracovníčky so špecializáciou v oblasti násilia páchaného na ženách. Bezpečný ženský dom slúži ženám ako model, v ktorom môžu ženy nadobudnúť kolektívnu skúsenosť, že sú schopné žiť aktívny a samostatný život. Preto v bezpečných ženských domoch pracujú iba ženy, vrátane zodpovednosti za riadenie/vedenie prevádzky. Pri práci v bezpečnom ženskom dome sa uplatňuje jasný postoj a odmietnutie akejkoľvek formy násilia páchaného na ženách, strániaci prístup obhajujúci záujem ženy; žena sa podporuje vo všetkých krokoch pri zohľadnení jej bezpečia a bezpečia jej detí.

Literatúra

CVIKOVÁ, J. - JURÁŇOVÁ, J. 2001. *Piata žena – Aspekty násilia páchaného na ženách*. Bratislava: Aspekt, 2001. 382 s. ISBN 80-85549-28-X.

HEISE, L. et al. 2000. *Násilie páchané na ženách*. Bratislava: Aspekt, 2000. 64s. ISBN 80-8032-476-5

SOPKOVÁ, E. 1998. *Násilie páchané na ženách v rodine – mlčať, alebo konať*. In: *Sociálna práca – ľudské práva – vzdelávanie dospelých: Zborník referátov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*. Prešov : 1998, s. 455.

Inštitút pre výskum práce a rodiny: 2015.: *Štandardy komplexnej podpory a ochrany žien zažívajúcich násilie*. Opis projektu. Bratislava: 2015, 156s. Interné materiály O.Z Brieždenie Martin: 2015.

Kontakt

PhDr. Ľudmila Húsková

Občianske združenie BRIEŽDENIE,

Centrum Pokoj, Martin

ludmila.huskova@minv.sk, huskovaludmila@gmail.com

VYBRANÉ SPOLOČENSKÉ DETERMINANTY POSKYTOVANIA PODPORY A OCHRANY ŽENÁM ZAŽÍVAJÚCIM NÁSILIE V PARTNERSKÝCH VZŤAHOCH

Peter JUSKO

Abstrakt: V našom príspevku sa zameriame na vybrané spoločenské determinanty poskytovania podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie v partnerských vzťahoch, ku ktorým by sme zaradili ekonomický a právny kontext poskytovania tejto pomoci, charakteristiku špecifických skupín žien zažívajúcich násilie v partnerských vzťahoch, spoločenskú determináciu metodických, intervenčných a poradenských aktivít pre ženy zažívajúce násilie a problematiku informovanosti klientiek a vzdelania sociálnych pracovníčok pracujúcich v tejto oblasti predpoklady poskytovania účinnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie v partnerských vzťahoch.

Kľúčové slová: ochrana žien, partnerské vzťahy, spoločenské determinanty

Úvod

Poskytovanie podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie v partnerských vzťahoch považujeme za jednu z aktuálnych, ale aj perspektívnych úloh súčasného systému sociálnych služieb, ale aj profilovanie sociálnej práce ako pomáhajúcej profesie. Pomoc v tejto oblasti sa odvíja od nasledovných faktorov (Bohony a kol., 2015, s.125):

- relevantnej populácie žien pri zohľadnení rôznych špecifických skupín žien,
- prevalečných dát, tj. podielu žien so skúsenosťou s násilím,
- monitoringu potrieb, resp. počtu žien, ktoré by potrebovali túto pomoc,
- reflektovania potrebnosti podpory a ochrany aj detí týchto žien,

- od vnútornej personálnej kapacity organizácií poskytujúcich túto pomoc.

Trendom, ktorý v súčasnosti v rozvoji sociálnych služieb zaznamenávame je dôraz na ich ekonomickú efektivitu. Tento trend pochopiteľne determinuje aj sociálnu prácu, a býva označovaný ako ekonomizácia sociálnej práce. Vyznačuje sa napríklad tým (Malík Holasová, 2014, s.11), že sú do oblasti služieb sociálnej práce zavádzané modely práce z trhnej oblasti (napr. podnikania, outsourcingu apod.) a presadzujú sa súkromní (čiže ziskoví) poskytovatelia služieb. V oblasti poskytovania služieb obetiam domáceho násilia považujeme z hľadiska zabezpečenia ich prístupnosti za kľúčové aby boli tieto služby finančne dostupné aj pre ženy, ktoré nedisponujú finančnými prostriedkami na úhradu nákladov spojených s poskytovaním týchto služieb. Jedným z možných východísk riešenia tejto situácie je aj priame, či nepriame spoplatnenie násilných partnerov (Bohony a kol., 2015, s.68) napr. zavedením dane za násilie, zasielaním faktúry za spôsobené škody, z dane za alkohol, či zo zisku z predaja zbraní. Vychádzame z toho, že jedným z častých druhov partnerského násilia je aj ekonomické násilie, v dôsledku ktorého má žena obmedzené finančné prostriedky na pokrytie nákladov na domácnosť či na deti, často je nútená brať si rôzne pôžičky na základné potreby, čím sa zvyšuje existenčné ohrozenie ženy a detí (Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom, 2015, s.54). Ekonomické násilie môže pokračovať aj po odchode ženy od násilného partnera. Označujeme ho ako postseparačné ekonomické násilie a môže mať rôzne formy ako napr. vlámanie sa do bytu, ničenie majetku, kontrolovanie financií apod. Tým, že ženy neplánovane a z donútenia nepriaznivými okolnosťami opustia násilný vzťah vznikajú im nové náklady súvisiace jednak so zabezpečením bývania, zamestnania a ďalších základných potrieb, ako aj s (právnym) doriešením situácie, ktorá nastala po jej odchode.

V rámci špecializovanej komplexnej podpory a ochrany žien zažívajúcich násilie má nezanedbateľnú úlohu právna pomoc. Rozumie sa ňou poskytovanie právneho poradenstva a v prípade potreby aj právneho

zastupovania v konaniach pred súdmi alebo orgánmi činnými v trestnom konaní. V rámci právneho poradenstva a pomoci je dôležité, aby boli klientkám poskytnuté všetky informácie týkajúce sa právnych možností ich situácie (Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom, 2015, s.88-89).

Na poskytovanie bezplatnej právnej pomoci v oblasti občianskoprávných konaní sú v SR zriadené Centrá právnej pomoci, ktoré síce môžu poskytovať právne poradenstvo aj obetiam domáceho násilia, ich pracovníci však nie sú špecializovaní na túto problematiku, čo môže priniesť niektoré problémom, alebo riziká. Preto je potrebné presadzovať napĺňanie princípu právneho zastupovania a obhajoby práv žien, ktorý vyplýva z vnímania násilia na ženách ako formy diskriminácie, porušovania práv žien a ich detí, či v mnohých prípadoch aj ako trestný čin (Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom, 2015, s.22). Za pozitívny príklad uplatňovania princípu obhajoby práv žien je strategické vedenie súdnych sporov, čiže tzv. strategická litigácia (Bohony a kol., 2015, s.68). Ide o také vedenie súdnych sporov, výsledok ktorých bude mať dopad nielen na konkrétne osoby, ktorých sa daný spor týka, ale aj na celú spoločnosť v podobe úpravy zaužívanej praxe, zmeny legislatívy, súvisiacich politík, či v podobe vyvolania celospoločenskej diskusie na túto tému.

Právnym rozmerom nízkeho celospoločenského povedomia o problematike násilia páchanom na ženách je aj skutočnosť, že neschopnosť identifikovať riziko násilia s ohľadom na bezpečie matiek a ich detí býva umocnený zjavným nedostatkom nevyvrátiteľných dôkazov o predchádzajúcom, alebo sále prítomnom násilí (Hester, 2015). Súvisiacim problémom je potom aj nízka miera odsúdenia páchatel'ov za násilie na ženách, ktorá sa v jednotlivých skutkových podstatách trestných činov pohybuje v rozmedzí 20 – 50 percent, pričom vychádzame len z políciou registrovaných prípadov. Uvádza sa (In: Bohony a kol., 2015, s.81), že iba 8 percent žien v prípade násilia zo strany partnera kontaktovalo políciu.

Z aspektu kvality sociálnej práce a sociálnych služieb poskytovaných obetiam domáceho násilia je potrebné vnímať aj ich kritické názory na poskytované služby. Ide najmä o ich spätnú väzbu poskytovanú vo forme sťažností. Zaobchádzanie so sťažnosťami klientiek je predmetom manažmentu sťažností. Manažment sťažností predstavuje plánované postupy, ktoré sa zameriavajú na informačný potenciál o kvalite, ktorý sťažnosť obsahuje (Malík Holasová, 2014, s.102). Pre zvyšovanie kvality sociálnej práce v oblasti podpory a pomoci obetiam násilia v partnerských vzťahoch môže mať prijatie tejto formy spätnej väzby veľký význam pri presadzovaní opatrení na zlepšenie existujúceho stavu.

1 Špecifické skupiny žien zažívajúcich násilie v partnerských vzťahoch

Obeťou násilia v partnerských vzťahoch sa môžu stať ženy z rôznych sociálnych vrstiev, s rôznym sociálnym a materiálnym zázemím či etno-kultúrnym pôvodom. Špecifickou cieľovou skupinou žien ako obetí násilia sú rómske ženy. V rokoch 2011 – 2012 bol realizovaný prieskum postavenia ženy v rómskej komunite, ktorý bol publikovaný pod názvom Obraz rómskej ženy (Filadelfiová, 2012). Z výsledkov tohto prieskumu je zrejmé, že najmä v marginalizovaných rómskych komunitách sú ženy vo výrazne znevýhodnenom postavení voči mužom. To sa pochopiteľne prejavuje aj v prevalencii a vnímaní násilia na ženách v týchto komunitách.

Podľa Hodnotiacej správy o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007 – 2008 je pôrodnosť u rómskych žien niekoľkonásobne vyššia ako je celoštátny priemer. Takmer polovica rómskych matiek prvýkrát rodila pred 18. rokom života, z toho 6 percent pod hranicou 15. roku. Väčšinu pôrodov absolvovali Rómky do dvadsiatich piatich rokov života. Keď k tomu pridáme výraznú sociokultúrne determinovanú naviazanosť na partnera, tak nachádzame zdôvodnenia častého zotrvávania rómskych žien v násilnom vzťahu. Na základe výsledkov rôznych kvalitatívnych výskumoch sumarizovaných v Dátach o ľudských právach rómskych žien

(2009) môžeme konštatovať, že násilie páchané na rómskej žene je zo strany rodiny i komunity často ignorované, či prijímané ako právo muža na „výchovu“ partnerky. Problémom je aj fakt, že (nielen) v segregovaných rómskych komunitách je nízke povedomie o nebezpečnosti násilia v partnerských vzťahoch zapríčinené aj nedostatok relevantných informácií.

Výrazným determinantom vnímania násilia ako problému, ktorý je potrebné riešiť je u rómskych žien ich vzdelanie. Ako uvádzajú Dáta o ľudských právach rómskych žien (2009) vzdelanostná štruktúra rómskych žien zodpovedá situácii majority s dvojgeneračným posunom do minulosti. Typickým sú aj rodové rozdiely vo vzdelaní príslušníkov rómskych komunít v neprospech rómskych žien. Pre sociálnu prácu s obeťami rodovo podmieneného násilia z rómskych komunít vyplýva nutnosť výraznejšieho akcentovania antiopresívnych prístupov tak, aby tieto služby boli vyhľadávané nielen z finančno-ekonomických dôvodov, ale aj z hľadiska kvality ich poskytovania a dodržiavania etických štandardov. Realizáciu terénnej, resp. komunitnej sociálnej práce v rómskych komunitách považuje za veľmi dôležitú (aj) v kontexte prevencie násilia páchaného na ženách. Sociálna práca realizovaná priamo v komunite má na to viaceré možnosti týkajúce sa napr. poskytovania relevantných informácií, ktoré by mohli pomôcť žene identifikovať, že zažíva násilie, či umožniť jej vyhľadať a využiť existujúce formy pomoci.

Rómske ženy predstavujú len jednu zo špecifických cieľových skupín žien zažívajúcich násilie, ale aj táto cieľová skupina nie je homogénna. Napr. z hľadiska miery ich integrovania do spoločnosti môžu byť z pohľadu majoritnej spoločnosti považované za integrované, polointegrované a neintegrované (Rác, 2015, s.81). Nízka miera integrácie a s ňou spojená nižšia dostupnosť špecializovanej komplexnej podpory a ochrany je rizikovým faktorom eliminácie partnerského násilia aj u ďalšej špecifickej cieľovej skupiny – žien so zdravotným postihnutím. U žien so zdravotným postihnutím so skúsenosťou s násilím boli identifikované nasledovné špecifiká (Národný projekt Podpora eliminácie a prevencia násilia na ženách, 2015):

- ženy so zdravotným postihnutím môžu byť v dôsledku svojho zdravotného znevýhodnenia bezmocné voči násilnému partnerovi,
- násilník pácha násilie v bezpečnom prostredí domova, ale aj na verejnosti, na verejnosti sa však správa násilne skrytým spôsobom,
- žena so zdravotným postihnutím zažívajúca násilie nemá žiadnu kontrolu nad vzniknutou situáciou a je často odkázaná na „pomoc“ násilníka dostať sa do spoločnosti či ohlásiť násilie a zavolať pomoc,
- kvôli zdravotnému postihnutiu a odkázanosti na násilného partnera vznikajú aj ďalšie druhy závislosti, napr. spoločenská, ekonomická, či psychická,
- ženy so zdravotným postihnutím potrebujú aby bolo nastavené automatické spustenie všetkých potrebných intervencií.

Obdobné problémy riešia aj staršie ženy ako obeť partnerského násillia. Pre nich je špecifická častá finančná závislosť od partnera – násilníka, problémy spojené s vyšším vekom a zhoršeným zdravotným stavom, potreba osobitného prístupu k informáciám o násillí a možnostiach pomoci, či výraznejšiu podporu zo strany rodiny a cirkvi.

Špecifickým prostredím, v ktorom tiež dochádza k násilliu v partnerských vzťahoch je vidiecke prostredie. Vidiecke ženy čelia viacerým rizikovým faktorom, ako je napr. geografická izolovanosť, nižšia miera hustoty sociálnej a technickej infraštruktúry, vyššou mierou nezamestnanosti, či iným štrukturálnym znevýhodneniam ((Národný projekt Podpora eliminácie a prevencia násillia na ženách, 2015). Prostredníctvom rozhovorov so ženami z vidieckeho prostredia, ktoré mali skúsenosť s násillím v partnerských vzťahoch boli zistené niektoré špecifiká, ako napr. (Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násillie a ich deťom, 2015, s.116-118):

- kontrola života žien mužmi napr. prostredníctvom sledovania a obmedzovania ich aktivít,
- výrazná žiarlivosť partnera ako prejav jeho vlastníckeho postoja k žene,

- častá konzumácia alkoholu v skupinách v miestnych pohostinstvách, pričom k týmto skupinám spojených s užívaním alkoholu ženy vzťahujú aj zažité násilie,
- tolerovanie násilia súvisiace so špecifickými rurálnymi rodovými vzťahmi,
- nezáujem a nekonanie tých, ktorí o násilí páchanom na ženách vedia,
- obmedzené možnosti vidieckych žien v prístupe k podporným sieťam a službám,
- nedostatok alternatívnych možností bývania v prípade odchodu z násilného vzťahu.

K aktuálnym sociálnym problémom viacerých európskych krajín v súčasnosti patrí riešenie dôsledkov neregulárnej migrácie, ku ktorým patrí aj zvýšenie potreby špecializovanej podpory a ochrany žien a detí, ktoré sú súčasťou utečeneckých vĺn. V SR je táto potreba zatiaľ minimálna, výraznejšie skúsenosti s pomocou ženám – migrantkám zažívajúcim násilie majú napr. v Nemecku, Francúzsku, či Nórsku. Migrantky zažívajúce násilie sa pri hľadaní pomoci musia vysporiadať s viacerými znevýhodneniami, ako napr. neovládanie jazyka v cieľovej krajine, sociálne a kultúrne odlišnosti, predsudky a stereotypy majoritného obyvateľstva voči nim, neovládanie právnych predpisov týkajúcich sa ich pobytu v cieľovej krajine, či obmedzený prístup k podporným službám. Problémom môže byť aj to, že aj keď v niektorých krajinách majú migrantky prístup k rovnakým službám, ale pokiaľ nie sú naplnené ich špecifické potreby (napr. tlmočenie, právne poradenstvo týkajúce sa poskytnutia azylu apod.) prístup k týmto podporným službám nie je rovný (Karloveská - Krokavcová – Králová, 2009, s.9).

Migrácia nie je pre Slovensko témou len ako pre cieľovú, resp. tranzitnú krajinu neregulárnej migrácie, ale aj ako pre krajinu, z ktorej z rôznych dôvodov odchádza veľký počet ľudí do zahraničia. Čo sa týka žien väčšinou ide o Slovenky, ktoré odišli do zahraničia študovať, či pracovať a v tejto novej krajine si našli partnera. V prípade vzniku násilia v tomto vzťahu sú potom nútené vyhľadať pomoc (Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie

a ich deťom, 2015, s.118). Pre poskytnutie účinnej podpory a ochrany v takýchto prípadoch je potrebné poznať právny systém danej krajiny, zaistiť žene adekvátnym spôsobom bezpečie a identifikovať špecializované organizácie, ktoré by jej vedeli poskytnúť podporné služby.

2 Spoločenská determinácia metodických, intervenčných a poradenských aktivít pre ženy zažívajúce násilie

Predpokladom poskytovania účinnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom je vypracovanie a implementácia metodiky, ktorá by zahrňovala základné postupy pri zaistení bezpečia žien so skúsenosťou s násilím, ako aj ich posilnenia smerujúceho k znovunadobudnutiu kompetencií pre plnohodnotné sociálne fungovanie. Spracovaná Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom (2015, s.9)) sa vzťahuje na postupy špecializovanej komplexnej podpory a ochrany žien zažívajúcich násilie a ich detí používané vo všetkých inštitúciách vytvárajúcich reťaz intervencií v tejto oblasti.

Počiatkom realizácie sociálnych intervencií ako súčasť pomoci ženám zažívajúcim násilie na individuálnej úrovni je prvý kontakt so ženou. Jeho súčasťou by mal byť odhad nebezpečenstva, vyhodnocovanie aktuálnych rizík a prípadne aj individuálny bezpečnostný plán (Bohony a kol., 2015, s.94). Cieľom prvého kontaktu určite nie je vyriešiť situáciu, v ktorej sa žena nachádza, ale skôr sa v nej zorientovať, pomôcť žene porozumieť nebezpečenstvu, ktoré jej, príp. aj deťom hrozí a dohodnúť sa na ďalšom postupe. Na počiatku širších (skupinových komunitných aktivít) v tejto oblasti má svoje miesto predovšetkým predovšetkým primárna prevencie násillia v komunitách, kde sú predpoklady výskytu násillia najvyššie. Intervencie primárnej prevencie na úrovni komunít by mali zahŕňať zvyšovanie povedomia a informovanosti o násillí v komunite ako aj naštartovania aktivít, ktoré by priniesli zmenu vo vnímaní násillia ako tolerovaného spôsobu riešenia problémov, či partnerského spolužitia.

Súčasťou managementu kvality sociálnych služieb a sociálnej práce s obeťami partnerského násillia je aj plánovanie kvality. Ide o proces, ktorý zahŕňa viaceré aktivity, napr. identifikáciu klientov a ich potrieb, prostredníctvom ktorých sa stanovujú a dosahujú ciele kvality. Vhodnou formou presadzovania kvality poskytovaných podporných služieb v nových zariadeniach, akými sú v našich podmienkach aj bezpečné ženské domy sú napr. aj krúžky kvality, ktoré predstavujú dobrovoľné skupiny osôb z rovnakého pracoviska, ktoré sa pravidelne stretávajú pod vedením garanta (facilitátora) a riešia pracovné problémy, ktoré si sami vyberú (Malík Holasová, 2014, s.97). V bezpečnom ženskom dome sa tieto problémy môžu týkať predovšetkým tých podporných služieb, ktoré sa v tomto zariadení poskytujú a to je najmä bezpečné ubytovanie, mobilné poradenské služby, krízové telefonické linky, poskytovanie priamej pomoci vo vidieckych oblastiach, intervenčné centrá a programy bývania (Karloveská - Krokavcová – Králová, 2009, s.9).

Keďže inštitucionalizácia bezpečia žien v podobe existencie bezpečných ženských domov v SR zatiaľ nespĺňa parametre komplexnosti, je potrebné sa zamerať aj na ďalšie efektívne aktivity. Ide napr. o tzv. intervenčné tímy, ktoré sú súčasťou koordinovanej odozvy na individuálne prípady násillia na ženách. Cieľom ich koordinovaného zásahu je predovšetkým bezpečie žien zažívajúcich násillie a ich detí (Bohony a kol., 2015, s.94). Súčasťou naplňovania tohto cieľa je aj odhad nebezpečenstva determinovaný tzv. start-stop vzorcom sociálnej práce (Hester, 2015), ktorý neumožňuje sa v potrebnej miere angažovať v prípadoch násillia na ženách v partnerských vzťahoch.

Jednou z ťažiskových súčastí poskytovania komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násillie sú poradenské aktivity. K druhom poradenstva využívaným v tejto oblasti by sme zaradili (Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násillie a ich deťom, 2015, s.91-94):

- psychologické poradenstvo, súčasťou ktorého je napr. problematika psychologických dopadov prežitého násillia, zvládania a vyrovnávania sa s rôznymi problémami a náročnými životnými situáciami, či podpora pri starostlivosti o deti,

- poradenstvo v otázkach zdravia, ktoré sa týka najmä zranení v dôsledku násilia, psycho-somatických ochorení a psychiatrických ochorení,
- poradenstvo v oblasti financií týkajúce sa hľadania zdrojov, informácií o dostupných dávkach a príspevkoch a pomoci ženám vymôcť ich oprávnené finančné nároky,
- poradenstvo v otázkach zamestnanosti zmierňujúce znevýhodnené postavenie týchto žien na trhu práce a pomáhajúce ženám udržať si zamestnanie, resp. nájsť si nové pracovné uplatnenie.

Špecifickým druhom poradenstva pre ženy zažívajúce násilie od partnera je tzv. strániace poradenstvo (nem. *parteilichkeit*). Ide o súčasť filozofie posilnenia žien, ktorá predstavuje proces, ktorý ženu skompetentňuje, rešpektuje a vracia jej do rúk moc nad svojim životom a schopnosť opätovne využívať svoje zdroje (Bohony a kol., 2015, s.95). Prostredníctvom strániaceho poradenstva sa žene vytvára bezpečný priestor aby mohla hovoriť o svojej skúsenosti s násilím, používa sa taký jazyk, ktorý nevedie k sekundárnej viktimizácii žien, ženy sa podporujú a posilňujú v tom aby mohli samostatne robiť rozhodnutia o vlastnom živote (v zmysle presvedčenia, že ženy sú expertkami na svoj život) a posilňujú sa práva a schopnosti ženy tak, aby bola schopná plnohodnotného sociálneho fungovania. Predpokladom úspešnosti strániaceho poradenstva je aj dôvera medzi inštitúciou poskytujúcou toto poradenstvo a klientkou. Vybudovanie dôvery v podstate vylučuje, aby táto inštitúcia súčasne spolupracovala so ženou a aj s násilným partnerom. V tejto súvislosti chceme zdôrazniť, že sociálnu prácu s páchatelmi domáceho násilia považujeme za veľmi dôležitú a podľa nášho názoru predstavuje významnú perspektívu pre sociálnu prácu na Slovensku v najbližšom období jej rozvoja.

Zahraničné skúsenosti v oblasti poradenstva pre ženy zažívajúce násilie poukazujú na to, že k zvýšeniu úspešnosti celého procesu koordinovanej odozvy bolo aj zriadenie tzv. nezávislých poradkýň pre domáce násilie (Hester, 2015). Ide o špecializované podporné pracovníčky, ktoré poskytujú asistenciu a poradenstvo obetiam domáceho

násilia, pričom úzko spolupracujú s orgánmi činnými v trestnom konaní a ďalšími inštitúciami a organizáciami participujúcimi v tomto procese. Efektivita ich práce je determinovaná stupňom nezávislosti, orientáciou na bezpečnosť obetí, schopnosťou koordinovať služby jednotlivých aktérov v prospech obetí, ako aj miestnou dostupnosťou ďalších potrebných podporných služieb.

Z hľadiska dĺžky trvania môžu opatrenia komplexnej podpory a ochrany žien zažívajúcich násilie ako relatívne novej oblasti rozvoja sociálnych služieb krátkodobé alebo dlhodobé, pričom ich význam nie je týmto faktorom znevažovaný, resp. nadhodnocovaný. Aj krátkodobé aktivity, ako je napr. prvý kontakt so ženou sú veľmi významné a ich výsledky determinujú následné dlhodobé aktivity akou je napr. bezpečné ubytovanie a ďalšie podporné služby poskytované v bezpečnom ženskom dome.

Záver

Napriek všetkým potrebným náležitostiam procesu pomoci ženám zažívajúcim násilie by tie mali mať vytvorené podmienku na ochranu svojej identity, predovšetkým prostredníctvom zachovania anonymity. Existujú však riziká vzniku situácií, kedy sa o mieste jej pobytu môže dozvedieť násilným partner. O týchto situáciách by žena mala byť informovaná. Všeobecne je možné konštatovať, že bezpečie a dôvernosť informácií sú dva na praxi založené princípy, ktoré uznáva väčšina štandardov v tejto oblasti (Karloveská - Krokavcová – Králová, 2009, s.8). Avšak medzi princípom dôvernosti informácií a inými kľúčovými princípmi môže vznikať isté napätie. Prekonať toto napätie môžu napr. terénne sociálne pracovníčky, ktoré pracujú v oblastiach so zvýšeným rizikom výskytu rodovo podmieneného násilia, pretože sú dôležitým zdrojom informácií o celkovej situácii v týchto komunitách a môžu výrazne prispieť ku tvorbe vhodných opatrení, programov i stratégií smerujúcich ku znižovaniu násilia páchaného na ženách.

Špecializovaná podpora a ochrana žien zažívajúcich násilie by mala byť koordinovaná, fungovať v kontexte multi-inštitucionálnej kooperácie a koordinovaného poskytovania podporných služieb (Bohony

B. a kol., 2015, s.79). V prípade vytvorenia tejto tzv. koordinovanej odozvy sa zvýši bezpečie žien aj ich detí, zabráni sa ich sekundárnej viktimizácii a zároveň sa aj zmierňujú ďalšie dopady násilia. Koordinovaná odozva ako aj ďalšie dôležité súčasti sociálnej práce v tejto oblasti sú predpokladom transparentného a objektívneho preukazovania účinnosti a kvality služieb, ktoré bezpečné ženské domy, ale aj iné organizácie pôsobiace v tejto oblasti poskytujú. Kvalitná podpora a ochrana žien zažívajúcich násilie by sa mala vyznačovať relevantným informovaným prístupom, ktorý by prispel k posilneniu žien a nadobudnutiu ich sebaurčenia. S informovaným prístupom úzko súvisí dôvernosc poskytnutých informácií, pretože právo žien na súkromie a na informácie determinuje jej osobnú bezpečnosť, ktorá pri porušení dôvernosti poskytovaných informácií môže byť ohrozená. Vzhľadom k rôznym skupinám žien, ktoré sa stávajú obeťami násilia je potrebné aj poskytovanie informácií realizovať rôznymi spôsobmi, napr. aj prostredníctvom moderných informačno-komunikačných technológií.

Predpokladom poskytovania relevantných informácií klientkám zo strany sociálneho pracovníka je jeho adekvátne vzdelanie. V zmysle Istanbulskeho dohovoru je možné pre oblasť personálu, odbornosti, riadenia a vzdelávania stanovovať niektoré štandardy, ktoré sa týkajú napr. kvalifikačných a iných charakteristík odborného personálu inštitúcií a organizácií poskytujúcich podporu a ochranu ženám zažívajúcim násilie, predovšetkým s dôrazom na praktické profesijné kompetencie, ako aj problematiky špecializovaného vzdelávania a tréningov pre všetky pomáhajúce profesie, ktoré poskytujú podporné služby v tejto oblasti.

Téma násilia na ženách a deťoch a jej vedecké uchopenie v rámci sociálnej práce, ale aj ďalších spoločenských a humanitných vied (sociológie, psychológie, pedagogiky apod.) by mala byť spojená s redukciou, resp. vedeckou reflexiou rôznych mýtov, ktoré sú s touto problematikou spojené. Ide napr. o mýtus o tom, že ženy provokujú, resp. si „zaslúžia násilné správanie, mýtus, že násilie v partnerskom, či rodinnom vzťahu nie je trestným činom, či mýtus o osobnej zodpovednosti žien za násilie páchané partnerom na ženách, resp.

deťoch. Tu vidíme priestor pre vzdelávanie nielen profesionálov v oblasti sociálnej práce, ale aj širokej verejnosti, pretože mýty o násilí na ženách sú jednou z bariér identifikácie násilia i účinnosti následnej pomoci. Špecializované vzdelávanie v tejto oblasti zamerané na profesionálov poskytujúcich podporu a pomoc by malo samozrejme obsahovať viaceré ďalšie témy, ktoré by spoluvytvárali podklad minimálnych kvalifikačných štandardov profesionálnej práce v tejto oblasti. Podľa Štandardov komplexnej podpory a ochrany žien zažívajúcich násilie (Bohony B. a kol., 2015, s.123-124) by sme do takéhoto meritórneho kurikula mohli zaradiť:

- problematiku scitlivovania na násilie páchané na ženách, jeho rodovú podmienenosť a príslušné ľudskoprávne východiská,
- základné historické a teoretické poznatky o násilí páchanom na ženách,
- zručnosti intervencie (napr. individuálne a skupinové poradenstvo, krízová intervencia, identifikácia násilia, odhad nebezpečenstva, plánovanie bezpečia, identifikácia potrieb atď),
- hodnoty a postoje k násiliu na ženách,
- komunitné zdroje a techniky a postupy pre sieťovanie,
- násilie na osobitných skupinách žien a jeho prevencia,
- ďalšie témy (napr. téma etnicity, rasy a kultúry, závislosti od alkoholu a iných drog, mentálneho zdravia, či organizácie komunity a príslušných inštitúcií).

Obsiahnuť túto problematiku počas pregraduálnej prípravy budúcich sociálnych pracovníkov na vysokých školách nie je, vzhľadom k jej šírke a všeobecnejšej orientácie tohto vzdelávania, v súčasnosti možné. Odborné vzdelávanie sociálnych pracovníkov vo forme „generalist social worker“ je možné považovať „len“ za ich prvú kvalifikáciu a základný predpoklad výkonu tejto profesie. Profesionálny výkon sociálnej práce v rámci špecializovanej podpory a ochrany žien zažívajúcich násilie a ich detí si vyžaduje vytvoriť a udržateľne realizovať systém ďalšieho formálneho či neformálneho vzdelávania sociálnych pracovníkov, ktorý by funkčne nadväzoval na ich pregraduálnu prípravu.

Literatúra

APPELT, B. – KASELITZ, V. – LOGAR, R. 2008. *Cesta z násilia. Príručka na zakladanie a prevádzkovanie bezpečných ženských domov*. Viedeň: WAVE, 2008. 134s.

BOBZIEN, M. – STARK, W. – STRAUS, F. 1996. Qualitätsmanagement. Alling: Sandmann Verlag 1996, 130s. ISBN 3802954475

BOHONY, B. a kol. 2015. *Štandardy komplexnej podpory a ochrany žien zažívajúcich násilie*. Bratislava: MPSVaR SR, 2015, 189s.

Dáta o ľudských právach rómskych žien. Zvolen: Quo Vadis, 2009.

EGGER, R. 2000. Konať proti násiliu na ženách. Košice: Pro Familia a Aspekt, 2000. 17 s. ISBN 80-967964-2-9.

FILADELFIOVÁ, J. 2012. *Obraz rómskej ženy*. Bratislava: Romano Kher, 2012.

GUTIEREZ, L.M. 1990. Working with Women of Color: An Empowerment Perspective. In: *Social Work*, 1990, No 35, p.149-153.

HERMAN, J.L. 2001. *Trauma a uzdravenie*. Bratislava: Aspekt, 2001, 342s. ISBN 8085549247

HESTER, M. 2015. Model troch planét. K porozumeniu rozporov v rámci prístupov k bezpečnosti žien a detí v kontexte násilia páchaného na ženách v párových vzťahoch. In: *Metodika k poskytovaní komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom*. Bratislava: IPVPaR, 2015, 153s.

Hodnotiacia správa o výsledkoch 1. etapy Programu podpory zdravia znevýhodnenej rómskej komunity za roky 2007 – 2008. Bratislava: Úrad verejného zdravotníctva, 2008.

KARLOVSKÁ, D. - KROKAVCOVÁ, N. – KRÁLOVÁ, S. 2009. *Bezpečný ženský dom*. Košice: FENESTRA, 2009, 54s.

KELLY, L. – DUBOIS, L. 2008. *Combating violence against women: minimum standards for support services*. Strasbourg: Council of Europe, 2008, 65s.

KICZKOVÁ, Z. – SZAPUOVÁ, M. a kol. 2011. *Rodové štúdiá. Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: UK, 2011, 512s. ISBN 978-80-223-2934-7

KOTTER, P. 2000. *Vedení procesu změny: osm kroků úspěšné transformace podniku v turbulentní ekonomice*. Praha: Management Press, 2000, 192s. ISBN 80-7261-015-5.

LOGAR, R. – VARGOVÁ MARVANOVÁ, B. 2015. *Effective Multi-agency Co-operation for Preventing and Combating Domestic Violence*. Council of Europe, 2015.

MÁLÍK HOLASOVÁ, V. 2014. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*. Praha: Grada, 2014, 151s. ISBN 978-80-247-4315-8

Metodika k poskytovaniu komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom. Bratislava: IPVPaR, 2015, 153s.

Národný projekt *Podpora eliminácie a prevencia násilia na ženách*. Osobitné skupiny žien ohrozených násilím. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2015.

OAKLEY, A. 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000, 171s. ISBN 80-7178-403-6

PETRÁŠOVÁ, V. – FELCANOVÁ, L. a kol. 2012. Osobitné skupiny ohrozených žien so skúsenosťou s násilím – ženy so zdravotným postihnutím.

Rozvíjanie kapacít v oblasti odhadu nebezpečenstva a manažmentu bezpečia na ochranu žien ohrozených zvlášť závažnými formami násillia. Viedeň: WAVE, 2012, 142s.

PIKÁLKOVÁ, S. – PODANÁ, Z. – BURIÁNEK, J. 2015. *Ženy jako oběti partnerského násillí. Sociologická pesrpektiva.* Praha: SLON, 2015, 162s. ISBN 978-80-7419-189-3

RÁC, I. a kol. 2015. *Násillie páchané na ženách v partnerskom vzťahu.* Nitra: UKF, 2015, 126s. ISBN 978-80-558-0867-3

ZEIHAML, V. – PARASURAMAN, A. – BERRY, L.L. 1992. *Qualitätsservice. Was Ihr Kunden erwarten – was Sie leisten müssen.* Frankfurt: Campus, 1992, 240s. ISBN 9783593344645

Kontakt

doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD.

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Pedagogická fakulta

Katedra sociálnej práce

Banská Bystrica

Slovenská republika

Tel: 00421484464780

Email: peter.jusko@umb.sk

NÁRODNÁ LINKA PRE ŽENY ZAŽÍVAJÚCE NÁSILIE – PRINCÍPY A FUNGOVANIE

Ivana KLIMENTOVÁ – Daniela BORZOVÁ

Abstrakt

Príspevok pojednávania o využívaní a funkčnosti Národnej linky pre ženy zažívajúce násilie, ktorá funguje od februára 2015. Pre osoby, ktoré dlhodobo žijú v násilníckom vzťahu sú vystavené obrovskému nátlaku a kontroly a dohľadu. Preto je nevyhnutné im poskytnúť bezpečný priestor, kde sa môžu samy a bez manipulácie rozhodnúť. Tento priestor aspoň z časti poskytuje Národná linka pre ženy zažívajúce násilie, ktorá funguje ako dištančná forma pomoci a krízovej intervencie.

Kľúčové slova

Násilie páchané na ženách, národná linka pomoci, krízová intervencia, bezpečný priestor, pomoc.

Abstract

The paper focuses on the use and operation of national hotline for women with experiences with violence, which has been operational since February 2015. For people- women who are currently living in a violent relationship are under intense pressure and scrutiny and oversight. It is therefore necessary to give them a safe space where they can themselves decide, without manipulation. This area is at least partly provided by the National hotline for women experiencing violence, which acts as a distant form of assistance and crisis intervention.

Key words

Violence against women, national hotline for women survivors of violence, crisis intervention, safe space, help.

ÚVOD

Násilie je bez pochyby najrozšírenejšie porušovanie ľudských práv a aj najstaršie aké poznáme. V tomto príspevku sa budeme špecializovať na násilie páchanom na ženách ako špecifický druh násilia, ktorý je prítomný u každej piatej ženy (Bodnárová a kol., 2008). Podľa reprezentatívneho výskumu násilia páchaného na ženách v SR v roku 2002, ktorý bol toho času prvý reprezentatívny výskum, zažilo fyzickú agresiu aspoň raz od svojho súčasného partnera 24% žien, 19,9% opakovane. Aspoň raz zažilo fyzické násilie od svojho bývalého partnera až 48% žien, 42,9% opakovane (Bodnárová, B., Filadelfiová, J, 2002). Podľa reprezentatívneho výskumu v roku 2008, ktorý slúžil na porovnanie výsledkov z predchádzajúceho výskumu z celkových údajov o fyzickej agresii voči ženám v rámci intímneho vzťahu vyplýva, že 15 % zo všetkých dospelých žien SR vo veku 18-65 rokov, ktoré mali v čase výskumu partnera, zažilo aspoň raz od svojho súčasného partnera fyzické násilie. Opakovane zažilo niektorú zo situácií fyzického násilia 11,4 % žien a jednorazovo sa vyskytli v prípade 3,3 % relevantného súboru žien. Od bývalých partnerov zažilo fyzické násilie až 39,5 % , opakovane 31,8 % (Bodnárová, B., Filadelfiová, J., Holubová, B, 2008). U telesného, či fyzického násilia je dôkazovateľnosť a prítomnosť násilia jednoduchšia ako pri psychickom násilí. Čo je opomínaný fakt, že psychické násilie je v rámci judikatúry a súdnej legislatívy ťažko dokazovateľné. Ale všade prítomne.

Ak chceme poskytnúť účinnú intervenciu a pomoci obetiam násilia je potrebné pracovať s dôsledkami násilia na obeti. O dôsledkoch násilia môžeme povedať, že sú siahodlhé a siahajú od telesných až k psychosomatickým poruchám. Okrem veľkých tráum, násilný vzťah v ktorom, žena ostáva priemerne 13,5 roka (Bodnárová a kol., 2008) prispieva k chronickým zdravotným problémom, ako sú depresia, posttraumatická stresová porucha, závislosti. Nezriedka u obetí dochádza k vývoju syndrómu týranej osoby, resp. syndrómu týraného partnera. Syndróm týranej osoby (ženy) je definovaný, ako súbor

špecifických charakteristík a následkov zneužívania, ktoré vedú k zníženej schopnosti daného jedinca efektívne reagovať na prežívané násilie. Tento syndróm sa skladá z rôznych prejavov, ktoré možno rozdeliť na posttraumatickú stresovú poruchu (PTSD), naučenú bezmocnosť a na sebazničujúce reakcie. (Ševčík, Špatenková a kol., 2011).

Termínom PTSD sa označuje súbor rôznych porúch správania a prežívania, sebapoznania vrátane somatických reakcií, ktoré vznikajú ako dôsledok extrémneho stresového zážitku (Čírtková, Vitoušová, 2008). K symptómom poruchy patria znovuprežívanie traumatickej udalosti (flashback), poruchy spánku (agresívne sny, nočné mory), poruchy príjmu potravy, problémy s krvným tlakom, s búšením srdca a iné. Neustále sa vracajúce spomienky vedú obeť k tomu, že je neustále pripravená na ďalšie útoky, nevie sa uvoľniť a oddýchnuť si. (Ševčík, Špatenková a kol., 2011).

"Pravdepodobnosť, že sa rozvinie posttraumatická stresová porucha, je tým vyššia, čím väčší pocit bezmocnosti ohrozené osoby zažívajú a čím menšia sociálna podpora sa im dostane" (Úlehlová, 2009, s. 62).

Naučená bezmocnosť je ďalším typickým znakom syndrómu týranej osoby. Po opakovaných neúspešných pokusoch odísť alebo zabezpečiť si pomoc, sa u obetí vyvíja stav naučenej bezmocnosti. Jedinec získava skúsenosť, že žiadna jeho reakcia nevedie k priaznivému záveru, t.j. k ukončeniu násillia. Stáva sa pasívnym, takže nerobí nič - jeho emocionálny stav je stavom letargie, bezmocnosti a beznádeje. naučí sa v situácii násillia nejak prežiť, skôr než by sa to snažil nejak riešiť alebo uniknúť (Ševčík, Špatenková a kol., 2011).

Ako jeden z následkov dlhodobého týrania vzniká paradoxný účinok, a to sebazničujúce reakcie. Sebazničujúce reakcie sú prirodzené pre dlhodobo týraného človeka, ktorý sa touto reakciou vyrovnáva s nevypočítateľnosťou útoku. Sebazničujúce reakcie sa vyznačujú niekoľkými znakmi: popieranie viny útočníka (obeť dáva vinu niečomu inému - alkoholu, nezamestnanosti, viní seba samu), minimalizácia následkov (obeť minimalizuje ujmu, ktorá jej je spôsobovaná -

bagatelizuje svoje zranenia), popieranie viktimizácie (obeť vyvracia týranie, nehovorí pravdu o pôvode zranenia), môžu sa vyskytnúť rôzne podoby disociácie, ako psychogénna amnézia, kedy si obeť nepamätá okolnosti stresujúcej udalosti, podstatou je vytesnenie nepríjemného zážitku, necitlivosť na bolesť, zriedkavo mnohopočetná osobnosť), odmietanie možnosti záchrany (týraná žena často odmieta pomoc) častým javom je aj návrat k agresorovi, sťahovanie žiadosti o rozvod (Pavlovský a kol., 2004). Podľa reprezentatívneho výskumu násilia páchaného na ženách v SR z roku 2002 zažilo psychické násilie aspoň raz od svojho súčasného partnera 46,5% žien, 39,5% opakovane. Aspoň raz zažilo psychické násilie od svojho bývalého partnera až 69,3% žien, 60,4% opakovane. (Bodnárová, B., Filadelfiová, J., 2002). V opakovanom výskume z roku 2008 spomedzi žien, ktoré mali v čase výskumu partnera, uviedlo skúsenosť aspoň s ojedinelým výskytom niektorého z piatich sledovaných spôsobov psychického poškodzovania od súčasného partnera spolu 36 %, 30,2% opakovane. Od bývalého partnera zažilo psychické poškodzovanie aspoň raz 64,2% žien, 57,9% opakovane. (Bodnárová, B., Filadelfiová, J., Holubová, B., 2008).

Stanovené reprezentatívne výskumy nám ukazujú a približujú stav Slovenska k tejto problematike. Pod tlakom medzinárodných organizácií a mimovládnych ženských organizácií sa o problematike násilia začalo verejne aj odborne diskutovať. Problémom ale ostáva fakt, ako ženám zabezpečiť účinnú no najmä krízovú intervenciu, ktorá by sa špecializovala na násilie. A zohľadnila by všetky menované ukazovatele ako aj výstupy pri dôsledkoch. Na Slovensku existujú profesionálne mimovládne organizácie, ktoré sa venujú pomoci obetiam násilia od 90. rokov 20. storočia. Majú zázemie a skúsenosti z praxe čo je neoceniteľný jav. Žiaľ, každé pôsobí v určitom regióne a kraji a disponuje určitými personálnymi a finančnými kapacitami. A sú často krát poddimenzované. Slovensko podpísalo v máji 2011 Istanbulský dohovor, ktorý ho zaväzuje k prijatiu účinných opatrení v boji proti násiliu. V súčasnosti má problém s ratifikáciou. Na Slovensku sú platné aj iné ministerské nariadenia, akým predstavuje *Národný Akčný plán v boji proti domácejmu násiliu na roky 2014- 2019*. Tento plán

predstavuje súbor opatrení, postupnosť krokov a plán ako postupovať po stránke preventívnej, edukatívnej ale aj intervenčnej. V rámci tohto plánu a Istanbulu sa zriadilo *Koordinčno- Metodické centrum pre rodovo- podmienené a domáce násilie* (KMC), ktoré štrukturálne patrí pod *Inštitút práce sociálnych vecí a rodiny* (IVPR). V rámci KMC bola zriadená Národná linka pre ženy zažívajúce násilie.

1. Národná linka pre ženy zažívajúce násilie

Národná linka pre ženy zažívajúce násilie (ďalej ako „NLŽ“) bola zriadená v rámci Národného projektu *Prevencia a eliminácia násilia na ženách*. Cieľovou skupinou NLŽ sú primárne ženy zažívajúce násilie, ktorým je poskytovaný nepretržitý (24/7/365) a bezplatný bezpečný priestor na dôverný a anonymný rozhovor, krízová pomoc, informácie o násilí na ženách, asistencia a delegovanie na nadväzujúce služby podpory a ochrany podľa potrieb žien a ich detí. Linka bola zriadená v zmysle zákona č. 448/2008 Z. z o sociálnych službách. Linka bola zriadená podľa minimálnych štandard Rady Európy a Dohovoru Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a domácomu násiliu a o boji proti nemu (Istanbulský dohovor)

Vecné a obsahové parametre linky boli nastavované v spolupráci so ženskými mimovládnymi organizáciami, ktoré majú dlhoročné skúsenosti s prevádzkami špecializovaných krízových liniek pre ženy zažívajúce násilie. Finančne bolo zriadenie a prevádzka NLŽ zabezpečená vďaka podpore Európskeho sociálneho fondu v rámci Operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia, vrátane 15% spolufinancovania zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky. Národná linka pre ženy zažívajúce násilie začala svoju ostrú prevádzku 1. 2. 2015 na bezplatnom čísle 0800 212 212. (Holubová, 2015). Hlavnou cieľovou skupinou linky sú ženy zažívajúce násilie, ktorým je prostredníctvom NLŽ poskytovaný dištančnou formou bezpečný priestor na rozhovor, krízovú pomoc, informácie, asistovanie a delegovanie na nadväzujúce podporné služby. Limity linky sú nakoľko je dištančná forma pomoci tak neposkytuje osobné konzultácie, osobné

sprevádzanie alebo ubytovanie. Asistuje však pri sprostredkovaní týchto druhov podpory. Je veľmi dôležité si uvedomiť, že národná linka pre ženy je súčasťou integrovaného systému ochrany a podpory a je závislá od dostupnosti širokej siete pomoci a nadväznosti na ostatné sociálne služby.

Ponúkame údaje, ktoré sú spracované za referenčné obdobie 1.2. 2015 do 31.12. 2015, teda za rok fungovania linky. V roku 2015 bolo databázou evidovaných 2 829 hovorov od žien so skúsenosťou s násilím, čo tvorí 57% zo všetkých prichádzajúcich hovorov. Celkovo išlo o 495 žien so skúsenosťou s násilím, ktoré volali v priemere 5,7-krát v závislosti od konkrétnej situácie. Najčastejšia volali ženy z Bratislavského a Košického kraja, vo veku 31 – 49 rokov. Volajúce ženy žili v násilnom vzťahu do 1 do 5 rokov a najčastejšie zažívali psychické násilie (97,4% volajúcich žien) a fyzické násilie (67,9%). Zo 495 žien bolo 40% identifikovaných ako rizikových klientok, t.j. v nebezpečenstve opakovaného násilia, závažných zranení alebo usmrtenia alebo stupňovania násilia. To znamená, že bola nutná intervencia polície alebo iných podporných a ochranných zložiek a služieb. Takmer 48% žien zažívajúcich násilie a volajúcich na linku malo aspoň jedno maloleté dieťa a 15% žien tvrdilo, že násilný muž/osoby sa správali násilne aj voči deťom. Dvadsať percent žien uviedlo, že deti boli svedkami násilia. Co mnohý autori v súčasnosti považujú sa priame násilie. Na základe rozhovoru so ženami volajúcimi na linku bolo zisťované pohlavie a najmä vzťah násilnej osoby ku žene. Z evidovaných násilných osôb muži tvorili takmer 98%, z toho (ex)manželia a (ex)partneri spolu 85,7% zo všetkých mužov. Ďalšími najčastejšie označenými násilnými mužmi boli synovia (7%), otcovia a bratia (celkovo viac ako 4%). Zo žien zažívajúcich násilie bolo 27,3% takých, ktoré o svojich skúsenostiach s násilím hovorili prvýkrát v živote. Ale v minulosti skúsili kontaktovať iný druh pomoci, napríklad políciu, viaceré podali trestné oznámenie, kontaktovali právnik/čku alebo sa zdôverili rodine. (Holubová, 2015). Poradkyne na po pri krízovej intervencii poskytnú najčastejšie ženám kontakty na mimovládne organizácie/inštitúcie (293-krát), poskytnú podporujúci a

posilňujúci rozhovor bez ďalšej pomoci (83-krát), ale aj priamo asistovali žene pri hľadaní bezpečného bývania (v 37 prípadoch v spolupráci v MVO). V 17 prípadoch na základe súhlasu ženy privolali políciu a 7-krát priamo asistovali pri zásahu polície. (jedna z možností linky je byť priamo pri zásahu polície) Pri poskytovaní podpory a ochrany sa potvrdil význam bezplatnosti linky, ktorá je bezbariérová v tomto smere ako je možnosť presmerovať hovor na iné inštitúcie či organizácie.

Na linku v roku 2015 volalo aj 134 ľudí z okolia ženy, ktorá zažívala násilie. Z toho 74% tvorili ženy, najčastejšie priateľky alebo známe/i, ale aj rodinní príslušníci. Z celkového počtu 66 volajúcich mužov bolo viac ako 58% z okolia ženy, 21 mužov (32% zo 66) sami zažívali násilie. Aj tu sa ukázala efektivita linky nakoľko je hovor anonymný a bezplatný, vedie to k pomoci mužom- obetiam. Takýmto mužom boli poskytnuté kontakty na organizácie venujúce sa domácejmu násiliu a špecializované organizácie venujúce sa práve mužom.(Holubová, 2015)

Na základe skúseností poradkýň (autorka tohto príspevku je v súčasnosti krízovou poradkyňou na linke) a rozhovorov so samotnými ženami- obetami, ktoré sú expertky na svoju situáciu, sme identifikovali nasledovné nedostatky. Medzi najväčší problém je veľký nedostatok nadväzujúcich sociálnych služieb. Nedostupnosť špecializovaných poradenských centier pre ženy možno indikovať najmä v Trenčianskom a Banskobystrickom kraji. Kde evidujeme problém so špecializáciou a bezplatným právnym poradenstvom. Výrazným nedostatkom sú poradkyne či zariadenia špecializované na sexuálne násilie. Ktoré na Slovensku veľmi chýba. Nedostupnosť bezpečného ubytovania, najmä z hľadiska okamžitého riešenia krízovej situácie, bola identifikovaná opakovane v Banskobystrickom kraji, ale aj celkovo v južných okresoch Slovenska. Vo všeobecnosti dedukujeme nedostatok ubytovacích špecializovaných zariadení počas víkendov, sviatkov, dní pracovného pokoja. Medzi veľmi vypuklé problémy ktoré sa počas linky vynorili bol problém s ubytovaním žien- obetí, ktoré aj v dôsledku násillia požívali alkohol a iné drogy v zvýšenej miere. Väčšinou nejde

o nízkoťahové zariadenia. Zariadenia núdzového bývania ako aj útulky či domovy na polceste majú svoje vnútorné predpisy a pravidlá, ktoré zakazujú ženám príchod pod vplyvom alkoholu drog. Rovnako majú celý systém byrokracie a potvrdení, ktoré si žena pri príchode musí priniesť zo sebou a riešiť to. Teda hovoríme o bariérových zariadeniach, ktorá počas útoku alebo krízy (napr. keď vola žena na linku) nepomôžu. Rovnako sme mali problém s umiestňovaním žien-Rómiok a žien so zdravotným handikepom. Väčšina zariadení má problémy s bezbariérovosťou.

1.1 Úlohy linky pre ženy zažívajúce násilie

Čo vnímané za najdôležitejšiu úlohu Linky pre ženy zažívajúce násilie je tvorba a ochrana bezpečného priestoru pre obeť násilia. Žena, ktorá zažíva násilie, potrebuje emocionálnu najmä podporu, posilnenie a pocit, že na to nie je sama. Z toho dôvodu je pre ňu prvý kontakt pri vyhľadani podpory a pomoci veľmi dôležitý. Môže to pomôcť pri zvýšení jej sebadôvery, nájsť zdroje posilnenia a zdroje k vyhľadaniu ďalšej pomoci. To jej umožní lepšie prekonávať pocity bezmocnosti a vidieť situáciu menej beznádejne ako doteraz. Umožní jej vybrať si z navrhovaných alternatív. Poradkyne so ženami hovoria o všetkých druhoch násilia, s ktorými sa vo svojich životoch stretávajú. Niektoré ženy potrebujú svoj príbeh porozprávať a niektoré chcú problém násilia čím skôr vyriešiť. Všetky však najprv potrebujú násilie vo svojich životoch pomenovať, pripustiť si, že je súčasťou ich života a že človek, s ktorým žijú, porušuje ich práva a pácha na nich násilie. Pre svoje rozhodnutia potrebujú získať všetky informácie a spolu s niekým prebrať, aké majú možnosti. Rovnako potrebujú čas, aby si premysleli, ktoré z možných riešení sú pre ne a pre ich deti najbezpečnejšie. Ak žena nie je zorientovaná v tom, či v jej prípade ide o násilný vzťah, pomôžeme násilie v jej živote identifikovať. Žene však nepodsúvame a nevnučujeme nič, na čo nie je v tej chvíli pripravená. Ak sa žena rozhodne, že ešte nie je pripravená odísť z násilného vzťahu, zaobchádzame s ňou s rešpektom, uznávame jej výhradné právo na sebaurčenie a jej právo prevziať za rozhodnutie zodpovednosť. Plne

rešpektujeme jej rozhodnutie a pracujeme s ňou podľa jej potrieb. Zároveň žene dávame jasný odkaz, že keď sa rozhodne násilný vzťah opustiť, môže opäť kedykoľvek požiadať o podporu a pomoc. Poskytnutie podpory a pomoci prostredníctvom bezplatnej linky pre ženy nie je podmienené podaním trestného oznámenia alebo svedectva voči páchatelovi, ani iným krokom zo strany volajúcej ženy, na ktorý ešte nie je pripravená alebo pre ňu nie je bezpečný.

V situácii ohrozenia ženy a jej detí poskytujú poradkyne na linke nonstop krízovú pomoc. Spolu s volajúcou ženou sa snažíme minimalizovať riziko, ktorému je akútne alebo počas násilného vzťahu vystavená.

Medzi ďalšou dôležitou úlohou linky je poskytovanie krízovej pomoci. V krízových situáciách so ženou hovoríme o všetkých možnostiach, ktoré môžu zvýšiť jej bezpečie a ktoré môžu zabrániť ďalšiemu násiliu alebo jeho zvyšovaniu. V situácii ohrozenia ďalším násilím alebo pri stupňovaní násilia hovoríme o ďalších krokoch, ktoré môže žena spraviť, ako aj o vytváraní efektívnych preventívnych stratégií. Dôsledne preberáme všetky jednotlivé možnosti tak, aby mohla pre seba a svoje deti urobiť to najlepšie rozhodnutie. V situácii akútneho ohrozenia a so súhlasom ženy, alebo v istých presne vymedzených situáciách, poradkyne na linke kontaktujú políciu, záchrannú zdravotnú službu alebo inú inštitúciu, ktorá môže žene pomôcť. Na prvom mieste je vždy bezpečie ženy a jej rodiny. Národná linka pre ženy je nielen bezpečným priestorom pre ženy a miestom prvého kontaktu. Volajúcim ženám zároveň poskytujeme všetky dôležité informácie o násilí páchanom na ženách, najmä o násilí v blízkych vzťahoch. Poradkyne taktiež odpovedajú na základné otázky týkajúce sa právnej pomoci a žene asistujú pri hľadaní ďalšej pomoci v jej regióne. Poradkyne na linke poskytujú aktuálne informácie o všetkých miestach podpory, pomoci a ochrany a bezpečného ubytovania pre ženy a ich deti vo všetkých regiónoch Slovenska, kde takéto špecializované služby existujú. Súčasťou špecializovanej Národnej linky pre ženy je aj praktická pomoc. Žena, ktorá zažíva násilie alebo je ním ohrozená, sa musí vyrovnávať s množstvom stresujúcich a zaťažujúcich situácií. Naším

cieľom je ženám maximálne uľahčiť prístup k systému pomoci. Volajúce ženy delegujeme k ďalšej pomoci v blízkosti ich bydliska, alebo tam, kde potrebujú. Zároveň im pri hľadaní tejto pomoci asistujeme. Sprostredkujeme ubytovanie, ktoré ponúkajú ženské mimovládne, ako aj ďalšie organizácie. Taktiež prostredníctvom linky sa asistuje ženám pri ich odchode od násilného partnera tak, aby to pre ne bolo čo najbezpečnejšie.

1.3 Štandardy Národnej linky

Základné ľudské práva a slobody

Štandard: Sociálne služby sú poskytované v súlade so základnými ľudskými právami a slobodami, prirodzenou ľudskou dôstojnosťou, s princípmi nediskriminácie z dôvodu pohlavia, rasy, farby pleti, jazyka, viery a náboženstva, či iného zmýšľania národného alebo sociálneho pôvodu, príslušnosti k národnosti alebo etnickej skupine, majetku, rodu alebo iného postavenia prijímateľa sociálnej služby a sú poskytované v prostredí, ktoré si prijímateľ sociálnej služby vybral.

Násilie páchané na ženách predstavuje jednu z najzávažnejších foriem porušenia ľudských práv na svete. Štáty majú povinnosť zabezpečiť dodržiavanie ľudských práv všetkým svojim občanom a občiankam a osobám podliehajúcim ich jurisdikcii. Medzi tieto základné práva a slobody v kontexte násilia páchaného na ženách patrí najmä právo na život, slobodu, ochranu pred mučením, krutým a neľudským zaobchádzaním, právo na osobnú bezpečnosť, na ochranu súkromného života a ochranu pred diskrimináciou.

Mnohé medzinárodné dokumenty o ochrane ľudských práv (Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien, Dohovor OSN o právach dieťaťa, Dohovor OSN proti mučeniu a krutému a neľudskému zaobchádzaniu alebo trestu, Medzinárodný Pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, Medzinárodný Pakt o občianskych a politických právach, Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a slobôd, Dohovor Rady Európy o predchádzaní násilia na ženách a domácejmu násiliu a o boji proti nemu), vychádzajúc z tejto skutočnosti kladúc na štáty povinnosť podniknúť všetky kroky

smerujúce k eliminácii násilia páchaného na ženách, ktorých súčasťou je aj poskytnutie podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom.

Medzi kroky smerujúce k eliminácii násilia páchaného na ženách, ku ktorým sú jednotlivé štáty rôznymi medzinárodnými inštitúciami (OSN, Rada Európy) vyzývané, patrí okrem iného aj poskytovanie podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom a to prostredníctvom poskytovania špecializovaných služieb. Za týmto účelom bola medzi členskými štátmi Rady Európy uzatvorená rámcová dohoda o formách a rozsahu poskytovania služieb, ktorá sa stala základom pre vypracovanie Minimálnych štandardov Rady Európy,

Kritérium: Sociálny status prijímateľa sociálnej služby

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby rešpektuje a podporuje rozvoj schopností, zručností a vedomostí prijímateľa sociálnej služby, zachovanie jeho vlastnej identity, osobnej integrity, osobnej nezávislosti, individuálnej rozmanitosti a podporuje vytváranie pozitívneho obrazu o prijímateľovi sociálnej služby.

Kritérium: Vzťahy, rodina a komunita

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby podporuje prijímateľa sociálnej služby v plnom a účinnom zapojení sa a začlenení sa do spoločnosti s rešpektovaním jeho prirodzených vzťahov v rámci jeho rodiny a komunity v súlade s právom na rovnosť príležitostí.

Kritérium: Vymedzenie účelu a obsahu poskytovania sociálnej služby (strategická vízia, poslanie, ciele)a prístupu k prijímateľovi sociálnej služby

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby má vypracovanú strategickú víziu, poslanie a ciele so zameraním na podporu a rozvoj individuálnych potrieb prijímateľov sociálnych služieb a má vypracovanú stratégiu, plán a účel poskytovania sociálnej služby zameraný na zachovanie, obnovu a rozvoj schopností a zručností prijímateľa sociálnej služby viesť samostatný život a na podporu jeho začlenenia do spoločnosti. Poskytovateľ sociálnej služby presadzuje partnerský, individuálny a aktívny prístup k prijímateľovi sociálnej služby, ktorý vedie prijímateľa sociálnej služby k spoluzodpovednosti,

spolurozhodovaní, splnomocňovaní a objavuje hodnotu terajšieho a potencionálneho prínosu prijímateľa sociálnej služby pre spoločnosť.

2.2 Kritérium: Určenie postupov a podmienok (vrátane miesta a času) poskytovania sociálnej služby a aj jej rozsahu a formy⁵

Štandard: Druh, forma, rozsah, miesto a čas poskytovania sociálnej služby zodpovedajú potrebám prijímateľa sociálnej služby so zohľadnením jeho prirodzených vzťahov, rodiny a komunity a sú určované v súlade s princípmi subsidiarity.

Druh, forma, rozsah, miesto a čas poskytovania pomoci a podpory ženám zažívajúcim násilie zodpovedajú individuálnym potrebám každej ženy zažívajúce násilie.

Druh pomoci a podpory vychádza z Metodiky poskytovania komplexnej podpory a ochrany ženám zažívajúcim násilie a ich deťom a Zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov v tomto rozsahu poskytnutia základných sociálnych služieb:

ü dôverný priestor pre ženu a bezpečný rozhovor pre ženy

ü krízová pomoc

ü informácie o problematike násilia na

ü informácie o možnostiach pomoci

ü asistencia a delegovanie

Forma poskytovania pomoci a podpory je ambulantná a distančná služba pomoci realizovaná prostredníctvom telekomunikačných zariadení (telefonická krízová intervencia, podpora a ochrana, internetová krízová intervencia, podpora a ochrana), prostredníctvom telekomunikačných technológií (telefón, mail) a prostredníctvom krízového a sociálneho bývania a sociálneho poradenstva vo všetkých kategóriách (špecializované, právne, sociálne, psychologické, finančné, pedagogické a pod.)

Kritérium: Určenie postupu pri uzatváraní zmluvy o poskytovaní sociálnej služby

⁵ Metodika poskytovania krízovej pomoci poskytovanej v NLŽ

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby má písomne vypracovaný transparentný a pre prijímateľa sociálnej služby zrozumiteľný postup pri uzatváraní zmluvy o poskytovaní sociálnej služby podľa § 74.

Na základe takto prejaveneho konkludentného súhlasu je poradkyňa viazaná mlčanlivosťou o všetkých skutočnostiach, ktoré sa od ženy dozvedela, vychádzajúc z princípu anonymity, dôvery a dôvernosti.

Kritérium: Určenie postupov a pravidiel na dosiahnutie účelu a odborného zamerania pri poskytovaní sociálnej služby prostredníctvom metód, techník a postupov sociálnej práce a zásad poskytovania sociálnej služby

Štandard: Postupy a pravidlá na dosiahnutie účelu a odborného zamerania poskytovania sociálnej služby **sa vykonávajú odborne**, prostredníctvom metód a techník sociálnej práce, postupmi zodpovedajúcimi poznatkom humánne orientovaných vied a poznatkom o stave a vývoji poskytovania sociálnych služieb. Sú používané **cielené a transparentne**, sú orientované na zabezpečenie **individuálnych potrieb** prijímateľa sociálnej služby, na dodržiavanie holistického (celostného) prístupu, na **podporu jeho aktívnej účasti a spolurozhodovania**⁶.

Sociálna služba, ktorú poskytuje NLŽ zahŕňa:

- základné sociálne poradenstvo, krízovú pomoc a poskytovanie informácií v oblasti násilia páchanom na ženách prostredníctvom telekomunikačných zariadení;
- distribúcia volajúcich ohrozených žien poskytovateľom sociálnych služieb a inej pomoci;
- motivovanie volajúcich ohrozených žien k osobnému poradenstvu a pomoci v regionálnych organizáciách;
- zabezpečenie ubytovania v Bezpečnom ženskom dome, zariadenia núdzového bývania,
- poskytovanie základného psychologického poradenstva a psychickej stabilizácie
- poskytovanie právneho poradenstva

⁶ Metodika poskytovania krízovej pomoci poskytovanej prostredníctvom telekomunikačných technológií

ü poskytovanie špecializovaného poradenstva- identifikácia násilia a nastavenie bezpečného plánu.

ü Koordinácia a komunikácia s príslušnými a vecnými inštitúciami.

Sociálna služba poskytovaná v NLŽ je špecializovaná, čo znamená, že :

ü služby sú špecificky zamerané na ženy, ktoré zažili násilie a ich deti;

ü služby sú špecificky zamerané na násilie páchané na ženách ako rodovo špecifickú formu násilia,

ü špecializované služby stavajú na podpore, posilnení, dôvere a rešpekte ženy – sú opakom kontrolujúceho a ponižujúceho správania násilného muža; dôsledkom je opätovné nadobudnutie kontroly ženy nad vlastným životom a vyššia nezávislosť od kohokoľvek;

ü špecializovaný prístup predpokladá špecializáciu odborných pracovníčok a používanie napr. postupov na identifikáciu násilia a odhad nebezpečenstva, aby bolo možné robiť intervencie, ktoré neohrozia ženu a jej deti, ale vedú k zvýšeniu bezpečia. Špecializácia je prevenciou násilia na ženách;

ü špecializácia znamená znalosť danej problematiky, vrátane poznania, že skúsenosti žien s násilím sú neustále spochybňované a bagatelizované; uplatňuje sa preto presne opačný prístup – žene veríme a jej skúsenosti nespochybňujeme : „*To čo zažívate je násilie*“, zámerne a vedome sa vyhýbame sekundárnej viktimizácii,

ü špecializácia prístupu znamená aj aplikáciu poznatkov o príčinách násilia (nerovnosť medzi mužmi a ženami), teda že žena je často v pozícií, ktorá jej neumožňuje zasiahnuť, alebo jej akýkoľvek zásah by situáciu ešte viac zhoršil alebo ohrozil ju a jej deti, pričom poradkyne vychádzajú aj z iných koncepcií príčin páchania násilia, akceptujúc multidisciplinárny charakter tejto problematiky,

ü špecializovaný prístup stavia na poznaní, že vzťahy medzi manželmi/partnermi a v rodine a 3. osobami vo vzťahu k žene nie sú rovnocenné a ženy a deti sú v podriadenej a znevýhodnenej pozícií. Násilné správanie muža voči žene a deťom nie je vyústením a

nezvládnutím manželského konfliktu, alebo iného konfliktu vo vzťahu k žene, ale zneužitím moci – dominancie a lepšieho postavenia muža v rodine a spoločnosti.

• špecifický prístup umožňuje identifikáciu násilia a zohľadňuje možné dôsledky – dopady na zdravie a životy žien,

• špecializácia služieb a prístupov na problematiku násilia páchaného na ženách a ich deťoch znamená špecializáciu v zmysle odbornosti, podobne ako je to v ktorejkoľvek inej profesii.

Kritérium: Určenie postupov a pravidiel prevencie krízových situácií. Určenie postupov a pravidiel pri používaní prostriedkov netelesného obmedzenia a telesného obmedzenia

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby má vypracované postupy a pravidlá riešenia krízových situácií a systém preventívnych opatrení na predchádzanie vzniku krízových situácií. Pri poskytovaní sociálnej služby má určené postupy a pravidlá používania prostriedkov netelesného a telesného obmedzenia v jasne definovaných prípadoch nutnosti ich využitia

Kritérium: Poskytovanie informácií záujemcom o sociálnu službu a prijímateľom sociálnej služby v im zrozumiteľnej forme, podľa ich individuálnych potrieb, schopností

Štandard: Záujemcovi o sociálnu službu, prijímateľovi sociálnej služby a jeho rodine a iným osobám poskytovateľ sociálnej služby poskytuje komplexné, dostupné, zrozumiteľné a pravdivé informácie im dostupným a zrozumiteľným spôsobom komunikácie, podľa ich individuálnych potrieb, schopností.

Poradkyne poskytujú žene všetky informácie o násilí, o možnostiach jeho riešenia ako aj o všetkých postupoch a intervenciách, ktoré sa vzťahujú na jej situáciu. Poradkyne informujú ženu o možnostiach porušenia resp. obmedzenia dôvernosti informácií poskytnutých ženou.

Informácie poskytované poradkyňou sú apolitické, nediskriminujúce, rešpektujúce kultúrne, duchovné, etnické, vekové , rodové, zdravotné a sociálne ekonomické pomery ženy.

Kritérium: Podpora a pomoc prijímateľovi sociálnej služby pri sprostredkovaní využívání inej verejnej služby podľa jeho potrieb a schopností a cieľov

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby aktívne vytvára podmienky na uplatňovanie práva prijímateľa sociálnej služby na sprostredkovanie, využívanie a pomoc pri využívaní dostupných verejných služieb, pri kontakte s právnickými osobami a fyzickými osobami, ktoré poskytujú iné služby, a pri kontakte s jeho rodinou a prirodzeným prostredím, vychádzajúc z jeho individuálnych potrieb, schopností a cieľov.

Kritérium: Určenie postupov a pravidiel na zisťovanie spokojnosti prijímateľov sociálnych služieb so všetkými zložkami poskytovanej sociálnej služby (prostredie, starostlivosť, strava a pod.) a využívanie zistených skutočností pri zvyšovaní kvality poskytovanej sociálnej služby a určenie spôsobu podávania sťažností súvisiacej s poskytovaním sociálnej služby

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby rešpektuje právo prijímateľa sociálnej služby na vyjadrenie spokojnosti alebo nespokojnosti s kvalitou poskytovaných a zabezpečovaných sociálnych služieb. Vyjadrenie nespokojnosti so sociálnymi službami prijímateľom sociálnej služby nie je podnetom ani dôvodom na vyvodzovanie dôsledkov, ktoré by prijímateľovi sociálnej služby spôsobili akúkoľvek ujmu. Poskytovateľ sociálnej služby sa pravidelne zaujíma o názor prijímateľa sociálnej služby na poskytované sociálne služby. Osoba, ktorá sa domnieva, že práva a právom chránené záujmy prijímateľa sociálnej služby boli porušené činnosťou alebo nečinnosťou poskytovateľa sociálnej služby, alebo zriaďovateľa sociálnej služby, môže podať sťažnosť.

Kritérium: Hodnotenie poskytovateľa sociálnej služby, či je spôsob poskytovania sociálnej služby v súlade s potrebami prijímateľa sociálnej služby a v súlade s cieľmi poskytovanej sociálnej služby

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby pravidelne hodnotí, či druh, forma, rozsah a podmienky poskytovania sociálnej služby sú v súlade s účelom a cieľmi poskytovanej sociálnej služby. Poskytovateľ sociálnej služby pravidelne analyzuje a prehodnocuje, či možnosti ním

poskytovanej sociálnej služby nelimitujú realizáciu cieľov individuálnych plánov prijímateľov sociálnych služieb, a vyvodzuje z toho opatrenia. Nesúlady v tejto oblasti považuje za podnet na zmeny.

Kritérium: Vypracovanie štruktúry a počtu pracovných miest, kvalifikačných predpokladov na ich plnenie v súlade s § 84 s určením štruktúry, povinností a kompetencií jednotlivých zamestnancov, počet zamestnancov je primeraný počtu prijímateľov sociálnych služieb a ich potrebám

Štandard: Poskytovateľ sociálnej služby má písomne vypracovanú štruktúru zamestnancov a počet pracovných miest, ktorá zodpovedá definovanej strategickej vízii, poslaniu a cieľom organizácie a aktuálnemu počtu prijímateľov sociálnych služieb. Kvalifikačné požiadavky na zamestnancov, povinnosti a kompetencie musia byť v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi a zabezpečením napĺňania individuálnych potrieb prijímateľov sociálnych služieb. Poskytovateľ sociálnych služieb má vytvorené podmienky na individuálnu spoluprácu s prijímateľmi sociálnych služieb, neprekračuje maximálny počet prijímateľov sociálnych služieb na jedného odborného zamestnanca a dodržiava minimálny percentuálny podiel odborných zamestnancov na celkovom počte zamestnancov.

Kritérium: Určenie postupov, pravidiel a podmienok na prijímanie zamestnancov, zaškoľovanie zamestnancov, ktoré je v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi.

Štandard: Pri postupoch, pravidlách a podmienkach prijímania zamestnancov poskytovateľa sociálnych služieb je rozhodujúcim kritériom odborná kvalifikovanosť pre danú pracovnú pozíciu a osobnostné predpoklady zamestnanca. Zaškoľovanie zamestnancov poskytovateľa sociálnych služieb prebieha v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi a novému zamestnancovi umožňuje poskytovateľ sociálnej služby získavať nevyhnutné odborné vedomosti a zručnosti v rozsahu svojej pracovnej činnosti a odborne ho vedie počas adaptačného procesu.

Kritérium: Určenie postupov, pravidiel a podmienok na rozvoj ďalšieho vzdelávania a zvyšovanie odbornej spôsobilosti zamestnancov

poskytovateľa sociálnej služby, ktoré sú v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi, a na hodnotenie zamestnancov, ktoré zahŕňajú vypracovanie osobných cieľov, úloh a potrebu ďalšieho vzdelávania a spôsob ich naplnenia

Štandard: Základným dokumentom personálneho riadenia je písomne vypracovaný plán rozvoja ďalšieho vzdelávania a zvyšovania odbornej spôsobilosti zamestnancov poskytovateľa sociálnej služby, ktorý vytvára podmienky na optimálne naplňovanie cieľov a poslania organizácie. Postupy a pravidlá na hodnotenie zamestnancov vychádzajú z ich konkrétnych cieľov a oblastí ich pracovnej činnosti, úrovne ich spolupráce s prijímateľmi sociálnych služieb a sú prínosom pre personálny manažment, posilňujú zvyšovanie kvality sociálnych služieb a efektívne využívanie ekonomických zdrojov.

Kritérium: Systém supervízie u poskytovateľa sociálnej služby

Štandard: Supervíziu zastrešujú zákony č. 305/2005 o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele), pracovníkov sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately úradov práce, sociálnych vecí a rodiny (Zákon č. 305/2005 o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele) a pracovníkov zariadení sociálnych služieb (Zákon č. 448/2008 o sociálnych službách) a Zákon 219/2014 Z.z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Kritérium: Určenie postupu a spôsobu spracúvania a poskytovania informácií o poskytovanej sociálnej službe (informačná stratégia), ktoré sú dostupné prijímateľovi sociálnej služby, jeho rodine, komunite a verejnosti v prijateľnej a zrozumiteľnej forme (písomná podoba, audiozáznam alebo videozáznam, internetová stránka)

Štandard: Pre prijímateľa sociálnej služby, jeho rodinu, komunitu a verejnosť poskytuje poskytovateľ sociálnej služby také informácie o sociálnej službe, ktoré sú dostupné, úplné a v zrozumiteľnej forme.⁷

⁷ Štandardy poskytovania sociálnej služby na Národnej linke pre ženy zažívajúce násilie

1.3 Limity linky pre ženy zažívajúce násilie

Národná linka pre ženy zažívajúce násilie je špecializovaná na násilie na ženách dištančnou formou a z hľadiska bezpečia žien má svoje limity. Z vyššie uvedených dôvodov Národná linka pre ženy má svoje limity a neposkytuje:

Osobné konzultácie

- Osobné sprevádzanie na inštitúcie
- Právne zastupovanie a riešenie konkrétnych právnych sporov, ktoré si vyžadujú profesionálnu právnu pomoc
- Dlhodobú psychologickú pomoc a terapiu
- Ubytovanie (ale môže ho sprostredkovať)
- Dopravu na bezpečné miesto
- Finančnú pomoc a podporu
- Informácie o iných volajúcich
- Služby linky dôvery v prípadoch nesúvisiacich s násilím na ženách a v intímnych vzťahoch
- Zdravotnícke služby alebo služby Záchrannej zdravotnej služby, ale obe služby spolupracujú.

Riešenie násilia jednotlivých žien, aj ako samotného problému násilia páchaného na ženách, vyžaduje spoluprácu viacerých profesií, nezávislých organizácií a inštitúcií. Národná linka pre ženy je súčasťou a je závislá od dostupnosti širokej siete pomoci. Jej úlohou je takúto pomoc sprostredkovať. Bez stabilnej špecializovanej siete poradenských centier či bezpečného ubytovania služby linky nie sú dostatočné a ani bezpečné pre ženy. (Holubová 2015).

Literatúra

ČÍRTKOVÁ, L. – VITOUŠOVÁ, P. a kol. 2007. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů: Příručka pro pomáhající profese*. Praha: Grada, 2007. 191s. ISBN 978-80-247-2014-2

BODNÁROVÁ, B. – FILADELFIOVÁ, J. 2002. *Domáce násilie na Slovensku*, Priebežná správa 2/2002, MSŠR, Bratislava.

BODNÁROVÁ, B. – FILADELFIOVÁ, J. – HOLUBOVÁ, B. 2008. *Reprezentatívny výskum výskytu a skúsenosti žien s násilím páchanom na ženách (VAW) na Slovensku*, Záverečná správa VÚ č.2224, IVPR, Bratislava

HOLUBOVÁ, B. a kol. 2015. *Analýza dát vyplývajúcej z prevádzky Národnej linky pre ženy zažívajúce násilie*. 1. vyd. Bratislava: IVPR. 104 s.

PAVLOVSKÝ, P. a kol. 2004. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2004. 204 s. ISBN 80-24705-42-7.

ŠEVČÍK, D. – ŠPATENKOVÁ, N. a kol. 2011. *Domácí násilí*. Praha: Portál, 2011. 192 s. ISBN 978-80-7367-690-2.

ÚLEHLOVÁ, D. 2009. *Problematika domácího násilí pro zdravotnické pracovníky*. Brno : Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů v Brně, 2009. 116 s. ISBN 978-80-7013-502-0.

Kontakt:

Mgr. Ivana Klimentová

Katedra sociálních služieb a poradenstva, Fakulta sociálních vied,
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Bučianska 4/A 910 07 Trnava

Slovenská republika

ivana.kliment@gmail.com

RÓŻNE OBLICZA HANDLU LUDŹMI WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE I EUROPIE. MELODY OGRANICZANIA ZJAWISKA

Kazimiera KRÓL

Abstrakt

Artykuł jest próbą refleksji nad problematyką zjawiska handlu ludźmi w Europie i we współczesnej Polsce. W artykule omówiono problematykę handlu ludźmi w oparciu o analizy danych statystycznych instytucji europejskich i polskich a także własne doświadczenia badawcze autorki. Dokonano próby przedstawienia uwarunkowań tego ważnego społecznie problemu. Scharakteryzowano zjawisko w krajach europejskich a także w Polsce. Wskazano również na niepokojącą wielość form handlu ludźmi. Przedstawiono przepisy prawa oraz instytucje państwowe i organizacje pozarządowe pełniące kluczową rolę w zapobieganiu i zwalczaniu handlu ludźmi w Polsce i Europie. Artykuł kończy konkluzja.

Słowa kluczowe: Handel ludźmi , instytucje wobec handlu ludźmi, handel ludźmi w Polsce, prawo wobec handlu ludźmi.

Abstract

This article is an attempt at reflection on the issue of trafficking in Europe and in contemporary Poland. The article discusses the issue of trafficking in human beings based on analyzes of statistical data of the European and Polish institutions as well as the author's own research experience. Attempts to present the determinants of this socially important problem. The phenomenon has been characterized in European countries as well as in Poland. It also pointed to the alarming multiplicity of forms of trafficking in human beings. Legislation and state institutions and non-governmental organizations that play a key

role in the prevention and combating of trafficking in human beings in Poland and Europe are presented. The article concludes the conclusion.

Key words: Trafficking in human beings, institutions of trafficking in human beings, trafficking in human beings in Poland, law against trafficking in human beings.

Wprowadzenie

Handel ludźmi to bardzo dynamiczne zjawisko które występuje na całym świecie. Jego ofiarami są osoby dorosłe i dzieci różnych narodowości. W ostatnich latach handel ludźmi przybiera coraz to nowe i bardzo niepokojące formy. Analizując różne źródła pod kątem uwarunkowań tego zjawiska należy stwierdzić, że ma ono swoje silne źródła w bardzo złożonych globalnych i lokalnych problemach gospodarczych, społecznych, religijnych a także kulturalnych i obyczajowych występujące na całym świecie. Zgodnie z jurysdykcją międzynarodową handel ludźmi stanowi naruszenie praw człowieka, jego godności oraz przestępstwo przeciwko wolności. Jest uznawany jako przejaw współczesnego niewolnictwa łamiący w okrutny sposób zasady życia społecznego. Uderza w godność człowieka, ale też bezpieczeństwo publiczne państwa i jego obywateli. Przestępcy wykorzystują grupy szczególnie wrażliwe do tego, żeby czerpać zyski z nielegalnych działań. Z tego haniebnego procederu tworzą biznes na wielką skalę. Zajmuje on według Interpolu trzecie miejsce pod względem dochodowości po handlu bronią i handlu narkotykami.

Handel ludźmi w krajach Unii Europejskiej

W krajach Unii Europejskiej zjawisko handlu ludźmi przybiera niepokojące rozmiary. O skali zjawiska świadczą dane prezentowane przez Eurostat. Dokument prezentuje dane statystyczne dla obszaru Unii Europejskiej, przekazane do Eurostatu przez Państwa Członkowskie. Należy podkreślić, że dane te pochodzą z oficjalnych źródeł i dotyczą przede wszystkim zarejestrowanych i zidentyfikowanych ofiar a także podejrzanych oraz oskarżonych za ten czyn. Warto jednak zaznaczyć

,że nie wszystkie państwa Unii Europejskiej dostarczają kompletne dane co świadczy o niepełnej identyfikacji zjawiska. Zmieniają się także sposoby werbowania potencjalnych ofiar co utrudnia znacznie rozpoznanie skali zjawiska oraz charakterystyki pokrzywdzonych i sprawców.

Ofiary w wielu przypadkach nie zgłaszają przestępstwa również z powodu stosowania przez grupy przestępcze środków przymusu. Przyczyny tkwią również w różnicach definiowania oraz metodach gromadzenia danych przez państwa unijne. . Dane dotyczące handlu ludźmi w poszczególnych państwach gromadzi . policja, organizacje non - profit zajmujące się ofiarami handlu ludźmi i Europol. Według Europolu ⁸. do najważniejszych wniosków płynących z przeprowadzonej przez instytucje analiz danych gromadzonych przez organy ścigania państw członkowskich należą:

- Zdecydowana większość grup przestępczych zajmujących się handlem ludźmi w ramach UE jest przygotowana do kontrolowania całości procesu, od rekrutacji do reinwestowania zysków czerpanych z wykorzystania ofiar.
- Większość sprawców to mężczyźni, jednak kobiety również zaangażowane są w wykonywanie zadań na niższych poziomach organizacji. Wyjątkiem są tutaj nigeryjskie siatki przestępcze, w których kobiety odgrywają kluczową rolę w procesie eksploatacji ofiar.
- Typowa struktura organizacji przestępczych zajmujących się handlem ludźmi to sieć luźnych powiązań w których istotne jest pokrewieństwo i pochodzenie etniczne.
- Dochody z przestępstwa na ogół przekazywane są do krajów pochodzenia sprawców.

⁸ Źródło: <http://handelludźmi.eu/hl/aktualnosci/6842,Raport-Europolu-dotyczacy-handlu-ludźmi.html> Wygenerowano: Poniedziałek, 1 kwietnia 2017

- Oszustwo jest powszechnym środkiem wykorzystywanym w celu werbowania ofiar, w tym również metoda nazywana potocznie "love boy". Metoda „na miłość” – polega na wejściu sprawcy w emocjonalne (intymne) związki z ofiarą, sprawca uwodzi ofiarę i stara się zdobyć jej zaufanie, w przekonaniu ofiary staje się on jej partnerem, z którym następnie wyjeżdża ona za granicę, gdzie mają rozpocząć nowe życie, w rzeczywistości jednak cel jego działania od samego początku jest kryminalny.⁹
- Większość zgłoszonych ofiar to kobiety, obywatelki UE z Europy Środkowo-Wschodniej. Ofiary spoza UE pochodzą przede wszystkim z Albanii, Brazylii, Chin, Nigerii i Wietnamu.
- Ofiary z UE posługują się na ogół prawdziwymi dokumentami, natomiast ofiary spoza UE dokumentami sfałszowanymi lub należącymi do osób o podobnym wyglądzie.

Na podstawie danych raportu Eurostatu¹⁰ należy stwierdzić, że zdecydowana większość ofiar handlu ludźmi w krajach Unii Europejskiej to kobiety które stanowiły 80% ofiar (w tym dorosłe kobiety stanowiły 67%) . Mężczyźni natomiast stanowili 17% populacji ofiar handlu ludźmi. Statystyka dzieci ofiar handlu ludami przedstawia się następująco : dziewczynki poniżej 18 roku życia stanowiły - 13%, a chłopcy poniżej 18 roku życia - 3% wszystkich zarejestrowanych ofiar. Według autorów raportu Eurostatu większość ofiar tj.69% było wykorzystanych do prostytucji lub innych usług seksualnych. 19% to ofiary stanowiące osoby wykorzystywane do niewolniczej pracy przymusowej, w tym do żebractwa. Należy podkreślić, że kobiety stanowiły 95% ofiar wykorzystania seksualnego oraz 71% ofiar

⁹ 5 I. Malinowska, J. Bryk, Handel ludźmi – zapobieganie i zwalczanie: przewodnik dla policjantów, Szczytno 2009, s. 11–12.

¹⁰ Raport on trafficking in human being- edycja 2015 Wskaźniki użyte w tym raporcie zostały opracowane w porozumieniu i na podstawie danych Grupy Robocza ds. Statystyki Przestępczości, oraz dzięki danym krajowym sprawozdawców państw UE.

przymusowej pracy. Najwyższy odsetek ofiar w stosunku do populacji zanotowano w : Holandii 7,9 ofiar na 100 000 mieszkańców. W dalszej kolejności Rumunii 5,4 i na Łotwie 4,4. Natomiast najmniejszy odsetek ofiar dotyczy takich krajów jak : Chorwacja, Niemcy, Grecja, Litwa, Portugalia, Polska a także Słowacja. Analiza danych wskazuje ,że zdecydowana większość tj. ponad 70% sprawców przestępstwa handlu ludźmi stanowili mężczyźni. Ofiary pochodzące z Polski były identyfikowane między innymi w takich krajach jak: Wielka Brytania (405), Holandia (187), Niemcy (92) czy Francja (12).

Spośród obywateli UE, którzy zostali zidentyfikowani jako ofiary handlu ludźmi w Polsce, największe grupy stanowili obywatele Rumunii i Bułgarii. Spośród zidentyfikowanych ofiar handlu ludźmi będących obywatelami UE, najwięcej pochodziło z Bułgarii, Rumunii, Holandii, Węgier i Polski.

Należy podkreślić ,że wskazanie dokładnej skali tego zjawiska nie jest możliwe ze względu na znaczny odsetek spraw, które nigdy nie zostały zgłoszone organom ścigania. Należy także pamiętać, że tym procederem trudnią się najczęściej międzynarodowe grupy przestępcze, co wymaga prakseologicznej współpracy i dużego zaangażowania podmiotów kilku lub więcej krajów a także sprawnej i rzetelnej wymianie informacji oraz zdecydowanych działań.

Niepokoii również wielość i skala formy handlu ludźmi do których należy zaliczyć:

- wykorzystywanie seksualne – zmuszanie do świadczenia usług seksualnych,
- werbunek do prostytucji przydrożnej,
- zmuszanie do pracy,
- zmuszanie do popełniania przestępstw,
- wykorzystywanie osób do wyłudzenia kredytów i świadczeń socjalnych,
- handel ludźmi do żebractwa,
- handel organami.

Natomiast najczęstsze formy handlu dziećmi to:

- prostytutka i pornografia,
- pedofilia,
- żebractwo,
- popełnianie przestępstw (np.: kradzieże w sklepach, sprzedawanie narkotyków),
- praca i usługi o charakterze przymusowym,
- handel dziećmi do adopcji,
- handel organami.

Należy zauważyć, że zjawisko handlu dziećmi nasiliło się w wyniku trwającego kryzysu migracyjnego na skutek którego gwałtownie wzrosła liczba dzieci przybywających do krajów Unii Europejskiej. Słabsza pozycja dzieci i stosowane socjotechniki przez grupy przestępcze powoduje, że są one łatwym celem handlarzy ludźmi. W ostatnim okresie nasila się także handel dziećmi do celów przymusowej przestępczości, do żebractwa oraz w celu wykorzystywania seksualnego. Warto tutaj podkreślić, że identyfikowanie dzieci, które padają ofiarą handlu ludźmi, i ustalenie ich prawdziwej tożsamości stanowi poważny problem,¹¹ Handel dziećmi jako typ zorganizowanej działalności przestępczej jest jednym z najbardziej dochodowych przestępczych procedurów w tej dziedzinie. Jest jednocześnie jednym z najslabiej zdiagnozowanych przestępstw przez organy ścigania. Sprawcy rzadko odpowiadają za popełnione przez nich czyny. W kraju pochodzenia działają handlarze dziećmi, którzy wyłapują potencjalne ofiary, przewożą je legalnie lub nielegalnie przez kraje tranzytowe. W kraju docelowym czeka już rzeczywisty nabywca¹²

¹¹ Źródło : Biuro UNHCR, <http://unhcr.org/mediterranean/regional.php>, 12 czerwiec 2016

¹² J. W. Wójcik, Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej – zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne, Warszawa 2011, s. 251–252.

Zjawisko handlu ludźmi we współczesnej Polsce

Współczesna Polska stała się nie tylko krajem tranzytowym, ale także krajem pochodzenia i krajem docelowym ofiar handlu ludźmi. Polska jest krajem pochodzenia ofiar które przemieszczają się do: Wielkiej Brytanii, Irlandii, Niemiec, Włoch, Holandii, Belgii, Austrii, Szwajcarii, Hiszpanii, Szwecji, Finlandii, Norwegii, Francji, Japonii. Natomiast do Polski przywożone są ofiary z takich państw jak: Ukraina, Bułgaria, Rumunia, Białoruś, Mołdawia, Litwa, Rosja , Wietnam, Chiny , Bangladesz oraz Tajlandia i inne. Polskę od wielu lat przecinają szlaki tranzytowe handlarzy ludźmi z Europy Wschodniej i Azji. Zgodnie z raportem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji: w 2016 r. status osoby pokrzywdzonej w wyniku handlu ludźmi otrzymało w Polsce 115 osób, w tym 41 cudzoziemców i 10 dzieci. Ofiary to najczęściej osoby młode, niewykształcone i bezrobotne. Do najczęstszych form tego procederu zaliczamy :zmuszanie do niewolniczej pracy, wykorzystywanie seksualne, zmuszanie do popełniania przestępstw np. do wyłudzenia kredytów i świadczeń socjalnych a także zmuszanie do żebractwa. Według Ministerstwa Sprawiedliwości w Polsce w latach 2014 - 2016 zapadło **290** prawomocnych wyroków skazujących za handel ludźmi. Warto podkreślić, że tylko jedna ofiara sto zgłasza się do instytucji i organizacji społecznych w poszukiwaniu pomocy.

Handel ludźmi w Polsce światło prawa

Należy podkreślić ,że Polska jest stroną wielu konwencji międzynarodowych związanych z kwestią przeciwdziałania handlowi ludźmi. Do najważniejszych możemy zaliczyć: Konwencje Narodów Zjednoczonych w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytutki z 1950 r. Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej z 2000 r., oraz Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu, oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi (protokół dodatkowy do Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości

zorganizowanej, zwany też Protokołem z Palermo). Polska jest także stroną Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (z 2004 r.) i dokonała w wymaganym czasie (do 2013 r.) implementacji Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5 kwietnia 2011 w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar. Jest to podstawowy dokument Unii Europejskiej, który poszerza definicję handlu ludźmi (m.in.: wyzyskiwanie do działalności przestępczej) oraz zawiera m.in. klauzulę niekarania ofiar za przestępstwa, do których popełnienia były zmuszane jako ofiary handlu ludźmi. Zgodnie zaś z artykułem 115 i § 22 kodeksu karnego handlem ludźmi¹³ jest: werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem: 1) przemocy lub groźby karalnej,

2) uprowadzenia,

3) podstępu,

4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania,

5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,

6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą, - w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy.

Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1-6. Natomiast sprawcy handlu ludźmi karani są na podstawie art. 189a k.k. § 1 który brzmi : „Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata”. §2 „Kto

¹³ Ustawa z 20 maja 2010 r. o zmianie Kodeksu karnego, ustawy o Policji.....(Du.U .z 2010r,nr98 poz. 626

czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

W świetle art. 189a k.k. handel ludźmi jest zagrożony karą nie niższą niż 3 lata, co oznacza, że proceder ten jest uznany za zbrodnię, a górną granicą ustawowego zagrożenia jest pozbawienie wolności do lat 15. Warte podkreślenia jest, że z uwagi na wysoki stopień szkodliwości, ustawodawca wprowadził także karalność samego przygotowania do popełnienia przestępstwa. Warto tutaj również zauważyć, że przyjęcie przez polski kodeks karny w 2010 roku definicji handlu ludźmi oraz niewolnictwa znacznie ułatwiło stosowanie przepisów kryminalizujących handel ludźmi oraz niewolnictwo, w tym również zmuszanie przez grupy przestępcze do żebractwa zorganizowanego.¹⁴

W roku 2016 policja zanotowała wzrost przestępczości związanej z handlem ludźmi w stosunku do roku 2015. Wzrosła liczba przestępstw zakwalifikowanych jako handel ludźmi. Dlatego bardzo ważnym jest skuteczne zapobieganie i identyfikacja ofiar handlu ludźmi. Kluczową rolę w zapobieganiu i zwalczaniu handlu ludźmi oraz w pomocy ofiarom tego przestępstwa mają w Polsce następujące instytucje państwowe i organizacje pozarządowe:

- **Krajowe Centrum Interwencyjno- Konsultacyjne dla Ofiar Handlu Ludźmi** – finansowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Celem działania Centrum jest interdyscyplinarna pomoc polegająca na : pracy socjalnej z ofiarą , ocenie bezpieczeństwa, konsultacje prawne, pomoc psychologiczna, wsparcie instytucjonalne, pomoc przy odtwarzaniu dokumentów, i inne działania wspierające ofiary handlu ludźmi.
- **Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji** - w ramach ministerstwa funkcjonuje Departament Analiz i Polityki Migracyjnej który jest jest głównym koordynatorem polityki państwowej wobec handlu ludźmi. W ramach Departamentu działa **Zespół do Spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi**. Zespół jest odpowiedzialny za:

¹⁴ K. Król., Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna , PWSZ Konin 2017 s. 158-159

- obsługę prac międzyresortowego Zespołu do Spraw Zwalczania i Zapobiegania Handlowi Ludźmi, jak również Grupy Roboczej i grup eksperckich,
 - monitorowanie prac związanych z realizacją krajowych planów działań przeciwko handlowi ludźmi,
 - przygotowanie i opracowanie krajowych planów działań,
 - koordynację procesu gromadzenia analiz, informacji i danych statystycznych nt. zjawiska handlu ludźmi,
- **Ministerstwo Sprawiedliwości** – realizuje zadania w zakresie stosowania prawa i orzecznictwa sądowego w stosunku do sprawców przestępstwa handlu ludźmi.
 - **Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej** - pełni ono bardzo kluczową rolę w zakresie wsparcia i ochrony ofiar handlu ludźmi. W ramach różnych instytucji pomocy społecznej możliwe jest udzielenie wsparcia w ramach interwencji kryzysowej z uwagi na potrzebę ochrony ofiar. (art.5a, 7a i inne ustawy z dnia 12 marca 2004 o pomocy społecznej¹⁵)
 - **Policja** - ważną rolę pełni tutaj Wydział do Walki z Handlem Ludźmi w ramach Biura Służby Kryminalnej Komendy Głównej Policji. Do zadań Wydziału należy w szczególności:
 - nadzorowanie, koordynowanie i wspieranie realizacji spraw prowadzonych przez jednostki Policji w zakresie zwalczania handlu ludźmi oraz przestępstw z nim związanych, w tym także pedofilii i pornografii dziecięcej,

¹⁵Ustawa z dnia 12 marca 2004r, o pomocy społecznej. Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593 z późn. zm.). W 2014 r. Ministerstwo przyjęło opracowane przez grupę ekspercką do spraw wsparcia ofiar handlu ludźmi standardy bezpiecznego schronienia dla ofiar. Z inicjatywy ministerstwa odbywają się także cykliczne szkolenia dla personelu jednostek organizacyjnych pomocy społecznej nt. wsparcia ofiar handlu ludźmi, w tym również na temat zasad i współpracy ośrodków interwencji kryzysowej z Krajowym Centrum Interwencyjno – Konsultacyjnym dla ofiar handlu ludźmi.

- opracowywanie metodyki zwalczania przestępstwa handlu ludźmi,
- współdziałanie z organami ochrony prawnej, administracji publicznej oraz kontroli państwowej w zakresie zwalczania procederu handlu ludźmi,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi, społecznymi oraz instytucjami użyteczności publicznej.

Należy również zaznaczyć, że w ramach pionu kryminalnego komend wojewódzkich Policji w każdym województwie działa **Województwie Zespół do Walki z Handlem Ludźmi**. Zespół odpowiedzialny jest m.in. za identyfikację ofiar handlu ludźmi i wspieranie w tym zakresie podległych jednostek. Prowadzi również czynności operacyjne pod kątem ujawnienia przestępstwa handlu ludźmi.

- **Prokuratura Krajowa** - za walkę z handlem ludźmi w Prokuraturze Krajowej odpowiedzialny jest Departament do Spraw Przestępczości Zorganizowanej i Korupcji. Jednostka ta koordynuje działania Prokuratury w zakresie ścigania handlu ludźmi. Wyznaczony jest specjalny prokurator - koordynator ds. handlu ludźmi. Również w prokuraturach apelacyjnych wyznaczeni są prokuratorzy pełniący funkcję konsultantów w zakresie handlu ludźmi. postępowań w sprawach handlu ludźmi.
- **Straż Graniczna** - w swoich zadaniach i kompetencjach zajmuje się rozpoznaniem, zapobieganiem i wykrywaniem przestępstw handlu ludźmi i niewolnictwa oraz ścigania ich sprawców. Straż Graniczna uczestniczy, jako jeden z wielu podmiotów, w przedsięwzięciach, wynikających z *Krajowego Planu Działań przeciwko Handlowi Ludźmi*. W Komendzie Głównej S G funkcjonuje **Zespół do spraw stałego monitoringu i koordynacji działań Straży Granicznej w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępstwa handlu ludźmi**. Z kolei w Zarządzie Operacyjno-Śledczym KG SG w Wydziale do walki z Przestępczością Zorganizowaną czynności związane z nadzorowaniem spraw prowadzonych w kierunku handlu ludźmi realizuje Sekcja do spraw nielegalnej migracji i handlu ludźmi.

- **Wojewodowie** - w zakresie zapobiegania handlowi ludźmi zadania wojewodów polegają na koordynowaniu w ramach systemu pomocy społecznej wszystkich działań dotyczących wsparcia udzielanego ofiarom handlu ludźmi. W ramach struktur urzędów wojewódzkich istnieje sieć konsultantów wojewódzkich do spraw wsparcia udzielanego ofiarom handlu ludźmi, którą tworzą przeszkoleni pracownicy urzędów wojewódzkich, odpowiedzialni za kontakt i współpracę z jednostkami organizacyjnymi pomocy społecznej na terenie danego województwa. Współpracują oni również z innymi instytucjami zajmującymi się pomocą ofiarom handlu ludźmi.

Bardzo ważną rolę w pomocy ofiarom handlu ludźmi odgrywają organizacje pozarządowe. Do najbardziej znaczących we współczesnej Polsce należą:

- Fundacja Przeciwno Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu „La Strada”
- Caritas Polska
- Fundacja ITAKA - Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych
- Fundacja – „Dzieci Niczyje”
- Stowarzyszenie Po-MOC dla Kobiet i Dzieci im. Marii Niepokalanej – prowadzenie Krajowego Centrum Interwencyjno - Konsultacyjne dla Ofiar Handlu Ludźmi.
- Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć.
- Ogólnopolska Sieć Organizacji Pozarządowych Przeciwno Handlowi Ludźmi - Sieć skupia 17 organizacji pozarządowych na czele z Fundacją La Strada, docelowo znajdzie się w niej 28 organizacji ze wszystkich województw w kraju.

Wymienione wyżej organizacje pozarządowe stanowią kluczowe ogniowo w działaniach przeciwko handlowi ludźmi. Organizacje współpracują z podmiotami państwowymi lub na zlecenie tych podmiotów. Prowadzą wiele ważnych zadań związanych z poradnictwem prawnym dla ofiar handlu ludźmi. Zajmują się identyfikacją ofiar, podejmują wiele działań interwencyjnych, prowadzą

schroniska dla ofiar, opiekują się ofiarami cudzoziemcami włączonymi do „Programu wsparcia i ochrony ofiary/świadka handlu ludźmi”, a także prowadzą bardzo ważne poradnictwo prewencyjne. Udzielają także konsultacji instytucjom i organizacjom. Niektóre z nich prowadzą również całodobowy telefon zaufania dla ofiar i świadków handlu ludźmi.

Zgodnie z prawem UE ofiary handlu ludźmi w Polsce mają prawo do otrzymywania informacji na temat: rodzaju służb lub organizacji do których mogą zwrócić się o wsparcie; rodzaju wsparcia, jakie mogą uzyskać; miejsca i sposobu zawiadomienia o przestępstwie a także procedury w następstwie takiego zawiadomienia.

Kolejne prawa ofiar to: ¹⁶

- prawo do sposobu i warunków uzyskania ochrony;
- zakresu i warunków uzyskania porady prawnej, pomocy prawnej oraz wszelkiej porady innego rodzaju;
- warunków, jakie muszą spełnić, aby otrzymać odszkodowanie;
- wszelkich dostępnych mechanizmów pozwalających im chronić swoje interesy, jeżeli ofiara zamieszkuje w innym państwie członkowskim;
- sposobu uzyskania zwrotu kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu karnym

Podstawowym dokumentem rządowym w Polsce określającym system walki z handlem ludźmi i zapobiegania temu zjawisku w Polsce jest **Krajowy Plan Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi**, na lata 2016-2018. Ten ważny dokument przyjęty został przez Radę Ministrów. Zobowiązuje on jego adresatów (czyli poszczególne jednostki administracji centralnej oraz inne instytucje zajmujące się problematyką handlu ludźmi, w tym także organizacje pozarządowe zaangażowane w działania przeciwko handlowi ludźmi w Polsce) do wykonania

¹⁶ Unijne prawa ofiar handlu ludźmi opracowane przez Komisja UE do spraw wewnętrznych. Dokument wydany Luksemburg; przez Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2013r. Publikacja ta przeznaczona jest dla ofiar handlu ludźmi oraz osób pracujących na rzecz zwalczania tego procederu, które potrzebują przeglądu praw wynikających z przepisów UE, jak również dla państw członkowskich, które opracowują podobne przeglądy praw dla ofiar handlu ludźmi i instytucji pomocowych na szczeblu krajowym.

określonych w planie zadań w zakresie zwalczania handlu ludźmi . W tym miejscu warto przypomnieć ,że pierwszy tego typu dokument pt. *Krajowy Program Zwalczania i Zapobiegania Handlowi Ludźmi* został przyjęty przez Radę Ministrów we wrześniu 2003 r. Począwszy od 2009 r. nazwa dokumentu uległa zmianie na Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi Ludźmi, a od 2013 podjęto decyzję o wydłużeniu czasu realizacji planu z dwóch do trzech lat . Warto zaznaczyć ,że wszystkie zadania przewidziane w Krajowym Planie Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi finansowane są z budżetu państwa. W planie określone są zadania główne i szczegółowe do realizacji przez wyznaczone podmioty. Najważniejszym celem głównym Planu jest zapewnienie warunków koniecznych dla skutecznego przeciwdziałania handlowi ludźmi w Polsce i wspierania ofiar tego przestępstwa.

Natomiast cele szczegółowe Planu są następujące:

- podnoszenie świadomości dotyczącej zjawiska handlu ludźmi,
- wzbogacenie oferty i podniesienie standardu wsparcia udzielanego ofiarom handlu ludźmi (w tym małoletnim ofiarom),
- poprawa skuteczności działań instytucji odpowiedzialnych za ściganie przestępstwa handlu ludźmi poprzez doskonalenie narzędzi prawnych, struktur oraz wdrażanie i upowszechnianie najlepszych praktyk w tym zakresie,
- podniesienie kwalifikacji przedstawicieli instytucji i organizacji zaangażowanych w przeciwdziałanie handlowi ludźmi i wsparcie ofiar tego przestępstwa,
- pogłębienie wiedzy dotyczącej zjawiska handlu ludźmi i zwiększenie efektywności podejmowanych działań,
- wzmocnienie współpracy międzynarodowej.

Sposoby realizacji przedstawionych celów zostały uszczegółowione w tekście Krajowego Planu Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2016 – 2018 w sześciu następujących rozdziałach :

- Wsparcie i ochrona ofiar handlu ludźmi.

- Ściganie przestępstwa handlu ludźmi.
- Działania szkoleniowe.
- Badania dotyczące problematyki handlu ludźmi / ewaluacja działań.
- Współpraca międzynarodowa.

Warto zaznaczyć ,że wszystkie zadania przewidziane do realizacji w ramach Planu mają zasięg ogólnokrajowy. Dotyczą one działań instytucji centralnych w zakresie tworzenia powszechnie wdrażanych regulacji prawnych lub modelowych praktyk w tym zakresie. Obejmują także działania podejmowane we wszystkich regionach Polski za pośrednictwem właściwych do tego celu podmiotów a w szczególności wojewódzkich zespołów do spraw przeciwdziałania handlowi ludźmi.

Konkluzja

Wobec skali zjawiska i różnych form handlu ludźmi należy ciągle wzmacniać i udoskonalać zaangażowanie różnych podmiotów w proces identyfikacji ofiar handlu ludźmi poprzez wprowadzenie europejskiego krajowego mechanizmu ukierunkowanej pomocy, w ramach którego określa się zadania i procedury wszystkich właściwych organów dokonujących identyfikacji. Należy także dążyć do poprawy komunikacji pomiędzy organami ścigania, instytucjami wspierającymi ofiary handlu ludźmi oraz urzędnikami, odpowiedzialnymi za tworzenie krajowych programów walki z handlem ludźmi. Trzeba permanentnie usprawniać współpracę międzynarodową w zakresie ścigania tego rodzaju przestępstw. Jedynie skuteczne prawo , profesjonalna identyfikacja ofiar , ciągłe szkolenie odpowiednich służb operacyjno - pomocowych a także równoczesne zaangażowanie wielu państw pozwoli na skuteczniejszą walkę ze zjawiskiem handlu ludźmi. Należy jednak podkreślić ,że skuteczność zwalczania przestępstwa handlu ludźmi wynika również z fundamentalnej zasady stosowania prawa. Dlatego należy zrobić wszystko aby czyny które zgodnie z definicją zawartą w europejskim i polskim prawie wypełniające znamiona handlu ludźmi były w praktyce sądowej stosownie kwalifikowane. Priorytetowo należy

również traktować edukację społeczeństwa jako stałe i ważne zadanie podmiotów powołanych przez państwo do zwalczania zjawiska handlu ludźmi.

Kontakt

doc. dr Kazimiera Król

Katedra Pedagogiki I Pracy Socjalnej

Zakład Pracy Socjalnej

Państwa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie

Adres prywatny: 60 - 446 Poznań, ul. .Kościerzyńska 56

kazimierakrol@wp.pl

Tel. 602-306-711

IDENTITA RÓMSKEHO DIEŤAŤA

Katarína KURČÍKOVÁ – Janka ŠOLCOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá identitou rómskeho dieťaťa a poukazuje na potrebu nevyhnutne sa zaoberať identitou rómskych detí a jej aktuálnym stavom. Detstvo je obdobím vytvárania základov osobnosti dieťaťa, rozhodujúcim obdobím pre rozvoj psychických a fyzických predpokladov dieťaťa, ktorých zanedbanie môže nepriaznivo ovplyvniť jeho ďalší život. Autorky v príspevku prezentujú vlastné empirické zistenia, ktoré vychádzajú z výskumu realizovaného v roku 2013 (realizovala Katedra sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a o. z. Návrat) a výskumu, ktorý sa realizoval v rámci záverečnej práce akreditovaného vzdelávania pod vedením prof. Jaroslavy Šickovej Fabrici sa v roku 2015-2016.

Kľúčové slová: Rómovia. Identita. Arteterapia.

Úvod

Vo vedomí každého človeka by malo byť presvedčenie, že každý má právo prejavovať hrdosť k hodnotám vlastnej kultúry. S vedomím vlastnej kultúry je úzko prepojená vlastná identita. Identita je pojem, ktorý označuje vedomie národa, prípadne národnosti, národnostnej menšiny, alebo etnika. Identita znamená aj stotožňovanie sa s tradíciami, spôsobom života, spoločenským a politickým systémom. (Balvín, 2009) Súčasťou identity je aj pocit, ako prežíva človek seba samého - svoj vzhľad, pohlavie, príslušnosť k určitej vekovej skupine alebo spoločenskej vrstve. Identitu si človek budeje už počas detstva. Pre utváranie identity je dôležitá samotná skúsenosť so sebou samým, ktorá vzniká od útleho detstva, najmä vtedy keď človek skúša svoje možnosti, experimentuje s vecami, a snaží sa rozumieť rôznym situáciám a vlastným pocitom. (Hill, 2004) Čím je dieťa menšie, tým je závislejšie

od toho, aké informácie na svoju identitu z okolia dostáva. Vníma to, ako ľudia hodnotia jeho správanie, ako reagujú na jeho pocity a prežívanie. Zlatý vek identity nastupuje s pubertou a vrcholí v adolescencii a mladej dospelosti, kedy sa deti „hľadajú“. V dospelosti záujem o riešenie identity opäť ustupuje. Z uvedeného vyplýva, že rodičia a pracovníci s deťmi v najmladšom veku dieťaťa nemajú s identitou dieťaťa väčšie problémy. Tieto problémy ich však zaskočia, keď deti prídu do puberty. Rodičia a pracovníci s deťmi nechápu, prečo práve teraz začínajú byť s dieťaťom problémy, keď doteraz bolo také dobré, a hľadajú pre to prijateľné vysvetlenia. (Klimeš, 2008) Je ťažké si predstaviť, ako dieťa subjektívne prežíva nespokojnosť so sebou samým. Pevný pocit identity zakotvuje človeka vo svete, dáva mu miesto a aj zmysluplný výhľad na budúcnosť. Strata identity či je oslabenie vyvoláva separačné reakcie (odlúčenie sa od iných alebo pocity zabudenia, prázdna). Aby sa osobnosť dieťaťa zdravo vyvíjala, musí byť potreba identity uspokojovaná vo vhodnej dobe a v náležitej miere. Mať pozitívnu identitu je základná ľudská potreba, ktorej napĺňanie je prepojené so zdravým vývinom každého človeka. Identita má okrem časového hľadiska vonkajšie kvality (meno, prezývka, štátna alebo etnická príslušnosť) a vnútorné kvality (ako človek prežíva sám seba). (Matějček, 1999) Na uvedené skutočnosti reflektujú nasledujúce kapitoly, čerpajúce z dvoch výskumov realizovaných na území Slovenskej republiky.

Výskum „Rómske deti v nerómskych náhradných rodinách“ mal za cieľ získať obraz o podpore identity rómskych detí v náhradných rodinách na Slovensku (realizovala Katedra sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a o. z. Návrat v roku 2013). Pri koncipovaní výskumného zámeru boli vyselektované kľúčové dimenzie, ktoré sú pre zachytenie obrazu o budovaní identity rómskeho dieťaťa žijúceho v náhradnej rodinnej starostlivosti dôležité. Dimenzie vyplývali z analýzy výskumných záverov už realizovaných výskumov v tejto oblasti a existujúcich teórií o identite rómskeho dieťaťa: charakteristika dieťaťa (súčasnosť, životný príbeh) a prijatie odlišnosti, postoj náhradných rodičov k pôvodu dieťaťa a stratégie podpory identity

dieťaťa v NRS rodine. Objektom výskumu boli náhradné rodiny poskytujúce rôzne formy náhradnej rodinnej starostlivosti žijúce na Slovensku vybrané na základe kvótného výberu (kraj, veľkosť bydliska, dĺžka a forma poskytovanej náhradnej starostlivosti, vek dieťaťa). Výskumnú vzorku tvorilo celkovo 112 rodín z rôznych miest Slovenska. Z toho 57 náhradných rodín s rómskym dieťaťom a 55 rodín s nerómskym dieťaťom.

Výskum „Identita v kresbe Rómov a rómskych detí“ mal za cieľ analyzovať výtvarnú produkciu rómskych detí. Kresbu považujeme za projekciu psychomotorických schopností dieťaťa. Môže odkrývať nielen povahové rysy, ale i hyperaktivitu, agresivitu, nízke sebavedomie, prípadne poruchy identity. Pomocou kresbových testov sa u detí dá zistiť nielen úroveň intelektuálneho vývoja, poruchy osobnosti, ale aj osobnostné charakteristiky, či iné detaily. Preto sme sa v rámci výskumu rozhodli realizovať metódu Body image test. Tento test spočíva v predkreslenej obrysovej postave v priateľskej pozícii (otvorená náruč). Testovaný má farebne dokresliť postavu, ktorá je bez tváre, nahá, bez pohlavná. Je potrebné doplniť oblečenie, jednotlivé časti tela, vytvoriť muža, alebo ženu, dať mu/jej meno. Vo väčšine prípadov testovaný vytvára sám seba. V príspevku popisujeme vybrané výsledky výskumu, v ktorej objektom boli rómske deti vo veku od 4 do 12 rokov z Košického kraja (celkový počet respondentov bol 61 detí). Výskum sa realizoval v rámci záverečnej práce akreditovaného vzdelávania pod vedením prof. Jaroslavy Šickovej Fabrici sa v roku 2015-2016.

Prioritou súčasnej Vlády Slovenskej republiky je podpora výskumov a aktivít zameraných na posilnenie postavenia rómskych komunít cestou podporovania ich národnej identity. Uvedená priorita je prezentovaná aj v aktuálnej Stratégii Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020. Konkrétne v opatrení č. 2.5 Vzdelávacie projekty na podporu zachovania, vyjadrenia, ochrany a rozvoja identity a kultúrnych hodnôt u detí a v opatrení č. 5.3. Podpora kultúry národnostných menšín - výskum kultúry, identity, života, histórie, jazyka a identity príslušníkov rómskej národnostnej menšiny a i. (Úrada splnomocnenca Vlády Slovenskej republiky pre Rómske komunity, 2012)

1 Identita rómskeho dieťaťa a jej dôležitosť

Ako autorky, vnímame dôležitosť budovania pozitívne ukotvenej identity v živote rómskeho dieťaťa. Keďže sa identita začína zostavovať už v útlom veku dieťaťa, deje sa to najmä tým, že poznáva blízkych, miesto, kde žije, dostáva od sveta spätnú väzbu na seba samého, svoje prejavy a správanie. Postupne si vytvára odpovede na otázky: Kto som? Kam patrím? Je všeobecne známe, že prostredie, v ktorom dieťa vyrastá, ho ovplyvňuje. (Hudecová, 2002) Prežívanie a vnímanie identity vzhľadom k spomenutým kvalitám by malo byť spojené s vedomím o pozitívnom uznaní týchto odlišností v spoločnosti ľudí, ktorí vyznávajú odlišnú kultúru. Ako uvádza autor Hancock (2005), mnoho rómskych detí sa od detstva učí, že medzi Rómami a jednotlivcami majoritnej populácie existuje jasná hranica (nielen fyzický vzhľad, ale i spôsob života najmä u segregovanej časti rómskeho obyvateľstva - hygiena, bývanie, správanie, výchova, a podobne), čo môže mať vplyv na ich vlastné vnímanie identity. Napriek nepochybne silnému kultúrnemu a výchovnému pôsobeniu v rómskej rodine je bežné, že rómske deti (a niekedy aj dospelí) majú s verejným priznaním svojej etnickej príslušnosti problém. Súvisí to s prežívaním a ukotvením vedomia o svojej vlastnej identite. Dieťa môže zaujať pozitívny postoj k svojej identite, alebo ju môže potláčať a hľadať inú skupinu, s ktorou by sa identifikovalo. (Kubešová, 2009),

Môžeme konštatovať, že je dôležité, aby samotní Rómovia zdôrazňovali, že byť Rómom je žiaduce. Dôležitú úlohu na tomto mieste zohráva genetika a výchova. Vančáková (2008) zaraďuje medzi dôležité informácie súvisiace s identitou vedomosti o svojich predkoch a histórii, kultúre, zvykoch, hudobnom talente a špecifických schopnostiach. Socializačné a výchovné pôsobenie rómskej rodiny má v tomto procese významnú funkciu. Dieťa nadobúda vedomosti a osvojuje si hodnoty a normy života rodiny. V rámci rómskeho rodinného prostredia majú na dieťa najväčší vplyv rodičia (otec, matka) následne súrodenci, starí rodičia a ostatní príbuzní.

2 Identita rómskych detí v prepojení na vybrané charakteristiky Rómskeho etnika

Ak hovoríme o rómskych deťoch a ich identite v našich podmienkach, často sú tieto skutočnosti spájané s charakteristikami, ktoré sa týkajú ich osobitého spôsobu života, ako napríklad s nízkym sociálno-ekonomickým postavením, s rôznymi pozitívnymi či negatívne stereotypnými predstavami o ich vzdelaní, správaní, či komunikácii. A to aj napriek tomu, že sa nedá presne vyčleniť, aké je „typicky rómske dieťa“, nakoľko sa samotní Rómovia výrazne líšia. (Cina, 2002) Existujú zjavné a viditeľné odlišnosti a osobnostné charakteristiky súvisiace s rómskou identitou. Uvedené rozdielnosti v identite reflektuje nielen majoritná spoločnosť, ale aj samotné rómske deti. Z histórie vieme, že Rómovia už ani na území Indie nepochádzali z jedného spoločného kmeňa a neboli ani príslušníkmi jednej kasty. Staroindická spoločnosť sa totiž pôvodne delila na štyri stavy (varny), z ktorých patrili tri (brahmani – svätí, kšatrijovia – bojovníci, vajšijovia – kupci, výrobcovia, roľníci) k takzvaným urodzeným stavom. Štvrtým boli na najnižšom stupni šudrovia a piatym stavom boli „nedotknuteľní“, ktorí sa nesmeli dotknúť prvých štyroch stavov. Do piateho stavu patrili ľudia s nečistými povolaniami (osoby, ktoré zametali a odstraňovali nečistotu, prali bielizeň, spaľovali mŕtvolu, kočovní kováči, kati, muzikanti, tanečníci, cvičitelia, zloději. Rómovia, ktorí tvorili najnižší stupeň boli ľudia neodvážajúci produktívnu prácu. Ich zdrojom obživy boli „potulné profesie“, ako napríklad muzikanti, tanečníci, handliari, kováči, hrnčiari a podobne. Rómske kasty boli často viazané len na jednu profesiu (kováči, muzikanti, tanečníci...), ich počet sa z generácie na generáciu zvyšoval, čo ich nútilo neustále sa premiestňovať do nových oblastí. (Kurčíková, 2012)

V procese analýzy existujúcich teoretických kontextov a existujúcich výskumov absentujú výsledky zamerané špecificky na identitu rómskych detí. Prevažná časť odbornej literatúry je zameraná na definovanie charakteristík a špecifík spájaných s identitou dospelých Rómov. Z uvedeného dôvodu prepájame uvedené všeobecné teoretické zistenia s konkrétnymi výskumnými zisteniami nášho výskumu.

V rámci vonkajších charakteristík identity Rómov a rómskych detí je charakteristická úprava zovňajšku. Oblečenie hlavne u ženského pohlavia upúta nápadnou farebnosťou a rozmanitosťou doplnkov. Dodnes sa v niektorých skupinách Rómov (najmä u olašských Rómov) dodržiavajú prísne tradície v odievaní – základný ukazovateľ špecifickosti materiálnej kultúry. Rómske ženy nosili výhradne dlhé sukne, ich odev mal atypické kombinácie, dlhé vlasy mali voľne rozpustené, prípadne zapletené, ktoré si ozdobovali rôznymi ozdobami. Vlasy nosili uviazané tak, aby umožnili vyniknúť náušniciam. Tento typický vzhľad je v niektorých lokalitách konzumnou spoločnosťou utláčaný. Farebnosť zaniká neudržiavaním zovňajšku hlavne u sociálne slabších vrstiev, alebo ho vytláčajú moderné trendy prichádzajúcich subkultúr, s ktorými sa identifikujú hlavne mladí Rómovia. (Trepáč, 2010)

Autorka Šicková-Fabricsi (2002) uvádza, že výchova a vzdelávanie rómskych detí je ďalším viditeľným špecifikom a v súčasnosti, častým až neriešiteľným problémom. Súvisí to s nízkym až úplne absentujúcim ocenením vzdelania v hodnotovom systéme rómskej rodiny. A teda so schopnosťou a úspešnosťou detí učiť sa. Vo vzťahu k hodnoteniu úspešnosti detí v škole vzhľadom na pôvod dieťaťa sme vo výskume zaznamenali charakteristiku u rómskych detí zo strany náhradných rodičov. Viď tabuľka T1. Významne viac boli rodičmi hodnotené ako výborné deti nerómskeho pôvodu. Na druhej strane rómske deti boli významne častejšie hodnotené ako veľmi dobré. Pozitívne je, že ani jedno z detí nebolo hodnotené ako nedostatočné.

T1 Hodnotenie úspešnosti dieťaťa v škole v %

Hodnotenie úspešnosti v škole	Rómske dieťa	Nerómske dieťa	Spolu
Výborné	15,7	39,6	27,9
Veľmi dobré	49,0	15,1	31,7
Dobré	35,3	37,7	36,5
Uspokojivé	0,0	7,5	3,8
Nedostatočné	0,0	0,0	0,0
Spolu	100,0	100,0	100,0

N=104, $p < 0,001$

(Zdroj: Šolcová, Brozmanová Gregorová, 2016)

V rámci osobnostných charakteristík spojených s rómskou identitou ktoré sú výsledkom interakcie vrodéných dispozícií a ich špecifického vplyvu rómskej subkultúry sú bezprostrednosť, temperament, otvorenosť a aktívnosť. Autor Bakalár konštatuje, že charakteristická je u Rómov aj hlučnosť, malá vytrvalosť a trpezlivosť. (Bakalár, 2004)

Pri hodnotení vlastností rómskych a nerómskych detí nenastali štatisticky významné rozdiely. Podobne ako vo vzťahu k škole aj všeobecne sa náhradní rodičia priklonili skôr k pozitívnym vlastnostiam detí.

T3 Hodnotenie vlastností detí (priemer)

	1	2	3	4	5	6	7	
Rýchle		2,95 2,76						Pomalé
Veselé	1,86	2,06						Smutné
Nesebecké		2,4 2,67						Sebecké
Dominantné			3,12 3,15					Submisívne
Priateľské	1,8	2,15						Samotárske
Usilovné		2,81	3,05					Lenivé
Poslušné			3,21 3,38					Neposlušné
Pozorné		2,8 2,8						Nepozorné
Vnímavé		2,19 2,2						Necitlivé
Šikovné		2,2 2,0						Nešikovné
Aktívne		2,3 2,1						Pasívne
Trpezlivé				4,3 4,06				Netrpezlivé
Prispôsobivé		2,98 2,6						Neprispôsobivé

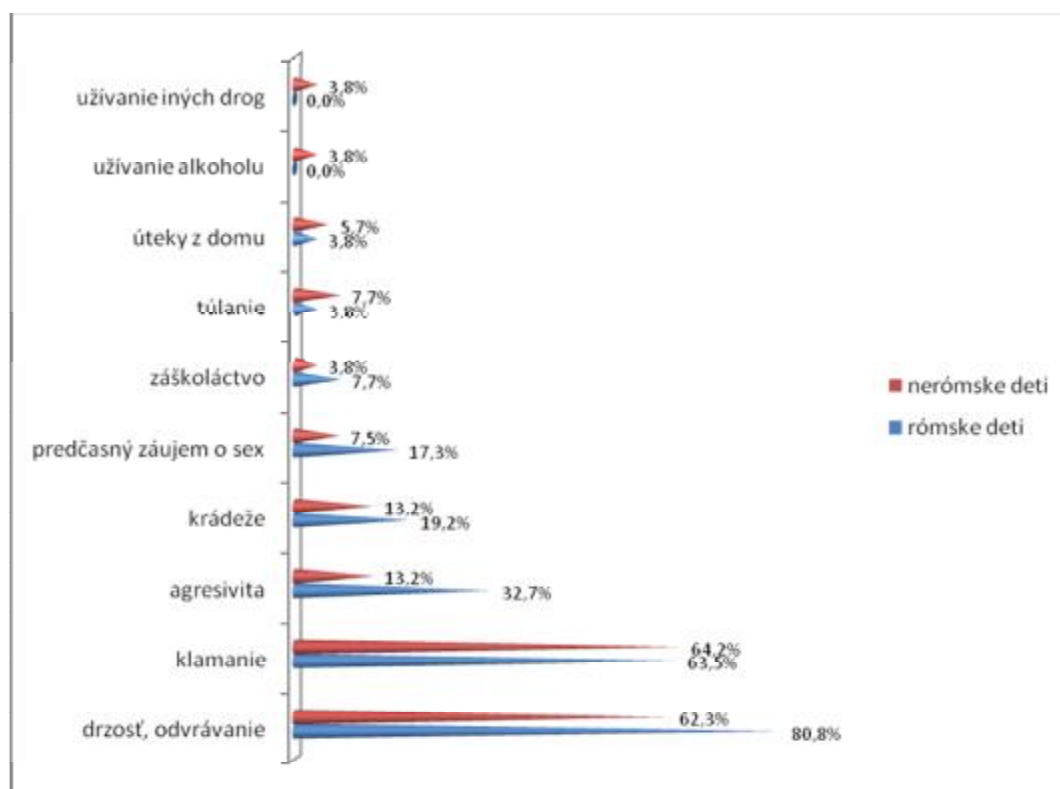
Hrubá – rómske dieťa, Kurzíva – nerómske dieťa (Zdroj: Šolcová, Brozmanová Gregorová, 2016)

Náhradní rodičia vnímajú deti zverené do ich starostlivosti ako rýchle, veselé, nesebecké, priateľské, usilovné, poslušné, pozorné, vnímavé, šikovné, aktívne a prispôsobivé. Zároveň ich hodnotia skôr ako dominantné, než ako submisívne. Negatívnejšie hodnotenie sa, podobne ako pri hodnotení vlastností detí vo vzťahu k škole, objavilo len pri hodnotení trpezlivosti detí.

Ďalším z aspektov, ktoré reflektovali náhradní rodičia vo vzťahu k zvereným deťom, bol výskyt problémového správania.

V súvislosti so zisťovaním problémového správania sme náhradným rodičom ponúkli možnosti vybrať si z typov správania. V rámci porovnávania detí na základe ich pôvodu nastal rozdiel v dvoch typoch problémové správania – drzosť a agresivita sa významne viac vyskytovali u rómskych detí.

G1 Výskyt problémového správania u rómskych a nerómskych detí v %

Ako dokumentuje graf, najčastejšie sa vyskytujúcich správaniu u rómskych detí bola drzosť a odvrávanie a klamanie. Rovnako aj u nerómskych detí sa tieto prejavy správania vyskytovali najčastejšie. Tieto dva negatívne prejavy správania sa vyskytli viac ako u 60% detí, pričom drzosť a odvrávanie identifikovali rodičia u rómskych detí až v 80%. Častejšie sa u rómskych detí v porovnaní s nerómskymi vyskytlo tiež agresívne správanie, ktoré označili náhradní rodičia u takmer tretiny rómskych detí a len u 13,2% nerómskych detí. Častejšie zastúpeným bol v porovnaní s nerómskymi deťmi u rómskych detí aj predčasný záujem o sex. Aj keď tento rozdiel nebol štatisticky významný, náhradní rodičia

ho identifikovali u 17,3% rómskych detí a len u 7,5% nerómskych detí. U detí zverených sa vyskytli aj iné prejavy problémového správania ako sú krádeže, úteky z domu, záškoláctvo, túlanie a užívanie drog a alkoholu. Tieto však neboli časté.

Špecifickou súčasťou rómskej identity sú záujmy a talent. História Rómov je bohatá na prípady mimoriadne umelecky nadaných jedincov v oblasti hudby, ale i rôznych remesiel, čo potvrdzuje skúsenosť Šickovej (2002), ktorá uvádza, že takmer všetky rómske deti, s ktorými pracovala mali výtvarný talent, výrazný záujem o prácu s hlinou a v používaní farieb. Podobne vo svojej dlhodobej výskumnej práci konštatoval Spitz (1967), že komunikačné signály ako sú dotyky, držanie tela, napätie, vibrácie, rytmus, tempo – boli pre deti jedinečným prostriedkom a náhradou reči. “ Rómske deti sú vo svojom prirodzenom prostredí od malička vedené k tomu, aby sa spontánne prejavovali. Tanec, hudba, výtvarníctvo je jednou z mála možností pre sebavyjadrenie, ktoré je spoločnosťou tolerované. Umožňujú rómskym deťom sebavyjadrenie, vyjadrenie obrazu iných, komunikácie, interakcie, vyjadrenie citov a myšlienok. Pre rómske deti je tanec , spev, hudba vyjadrením vlastnej identity a sú pre ne prirodzené. (Bakalář, 2004) Vo výskume v záujmoch detí taktiež nenastal signifikantný rozdiel medzi rómskymi a nerómskymi deťmi. Rodičia mohli samostatne uviesť a naformulovať záujmy detí. Najčastejšími opisovanými záľubami boli umelecké a športové aktivity. V súvislosti s rómskou identitou sme predpokladali, že umelecké záujmy budú ako záľuba prevládať u detí s rómskym pôvodom. Umelecké záujmy ako tanec, spev, kreslenie, hra na hudobný nástroj boli významné aj pre deti s nerómskou identitou, aj keď zastúpenie u rómskych detí je mierne vyššie. Na druhej strane nerómske deti sa častejšie venujú počítačovým, spoločenským a iným hrám.

T4 Záujmy detí v %

Záujmy detí	Rómske dieťa	Nerómske dieťa
Športové aktivity	45,6	56,4
Umenie	73,7	60,0
Hry	12,3	29,1
Domáce práce	5,3	5,5
Zvieratá a kamaráti	14,0	9,1
Iné	26,3	20,0
Spolu	100,0	100,0

N=112, Súčet je vyšší ako 100% nakoľko rodičia mohli voliť viac záujmov.

Uvedená kapitola uvádza len vybrané charakteristiky súvisiace s dokreslením identity rómskych rodín. Naznačuje skutočnosť, že v charakteristikách rómskych a nerómskych detí žijúcich v náhradných rodinách nenastali signifikantné rozdiely. Uvedené skutočnosti upozorňujú na skutočnosť, že v živote rómskych detí je ich identita náhradných rodín menej podporovaná. Ďalšie charakteristiky dopĺňajú výsledky nášho výskumu prepojeného s Body image testom.

3 Východiská aplikácie arteterapie v sociálnej práci s rómskymi deťmi

Realizácia sociálnej práce s rómskymi deťmi je jednou z možností práce s rómskym etnikom a eliminácie problémov v oblasti vzájomných vzťahov medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom, v oblasti rodinnej výchovy, využívania voľného času, v oblasti výchovy, zamestnania, bývania a zdravia. Na výchove a vzdelávaní Rómov by sa mali podieľať rodina, škola, mimovládne organizácie, ale i iné inštitúcie. Intervencia sociálnej práce sa realizuje prostredníctvom implementácie metód a techník, teórií a prístupov sa stáva záležitosťou odborného kolektívu – tvorivého a realizačného tímu, v ktorom sa združujú odborníci v oblasti sociálnej práce, pedagogiky, sociálnej pedagogiky, psychológie, sociológie, umenia, etnografie a podobne. Uvedená multidisciplinarita

sociálnej práce vytvára priestor pre aplikáciu arteterapie. Arteterapia je v súčasnosti považovaná za samostatnú disciplínu, ktorá pre svoju prácu, využíva poznatky ďalších vedných disciplín. Aj v arteterapii sú využívané všeobecné pedagogické zásady pri práci s klientom. Sociálna práca je disciplína, ktorá sa zameriava na bezprostrednú prácu s jednotlivcom, skupinou a komunitou s cieľom eliminovať, alebo zmierňovať nepriaznivú situáciu klientov a klientiek s akcentom na ich vnútorný potenciál a individualitu. Cieľom je aktivizovať jedincov k tomu, aby sa podieľali na riešení vlastnej situácie. V súvislosti s rómskym etnikom môžeme hovoriť o rozvoji sociálnej kreativity a minimalizácii rozporov medzi samotným Rómom, Rómkou a spoločenskými podmienkami. Sociálna práca môže taktiež využívať prvky arteterapie, prípadne artefietiky, smerované práve k rozvoji osobnosti, jej tvorivosti a v neposlednom rade aj ako prevencia pred sociálno-patologickými javmi v rómskej komunite. Prepojenie sociálnej práce a arteterapie v praxi vidíme najčastejšie v popisoch produkcie rómskych detí v kazuistikách.

Arteterapia je disciplína, ktorá je v súčasnosti stále viac preferovaná nielen medzi odborníkmi pomáhajúcich profesií, ale i medzi laickou verejnosťou. Arteterapiu zaraďujeme medzi expresívne terapie. Autor Slavík (1997) expresiu definuje ako špecifickú, citovo zafarbenú a viac alebo menej zámerne štrukturovanú reprezentáciu vnútorného sveta človeka. Expresia je spontánna, ale má svoju usporiadanosť, ktorá hovorí o vnútornom svete človek-tvorca. Môžeme konštatovať, že expresia je nástrojom individuality, dáva priestor našej intuícii ako aj jedinečnosti, seberealizácii a imaginácii. Na druhej strane Slavík (1997) uvádza, že okrem individuálnej roviny môžeme vnímať aj rovinu umeleckú v spojení so spoločnosťou. Rómovia a teda aj rómske deti sú skupinou, u ktorej by sme na základe uvedených skutočností mohli využívať potenciál expresívnych terapií. Medzi expresívne terapie môžeme zaradiť štyri základné terapie - arteterapiu, muzikoterapiu, dramatoterapiu a tanečno-pohybovú terapiu (prípadne teatroterapiu, biblioterapiu, skazkoterapiu a poetoterapiu). Všetky uvedené terapie majú veľmi blízko k osobným vyjadreniam Rómov – ich pocitom, stavom, komunikácii s okolím.

Prostredníctvom expresívnych terapií môžeme rómske dieťa lepšie spoznať, pochopiť ho. Hlavným princípom a cieľom expresívnych terapií je dôležitá skutočnosť, že dieťa, či dospelý má možnosť prostredníctvom umeleckej formy vyjadriť svoje pocity, nálady, stavy a následne toto vyjadrenie mu môže priniesť potrebný efekt – reakcia okolia na jeho vyjadrenie. Samotný proces terapie, ako liečebného prostriedku je aj možnosť vyjadrenia vlastného vnútorného sveta a komunikácia prostredníctvom výtvoru o ňom s okolím. Ak hovoríme o arteterapii ako liečbe umením v súvislosti s rómskymi deťmi by mala priamo vychádzať z charakteristických osobnostných vlastností Rómov, ktoré sú výsledkom interakcie vrodenej dispozície a špecifického vplyvu rómskej subkultúry. V prvom rade treba klásť dôraz na základné charakterové črty Rómov, zdôraznené v predchádzajúcej časti. (Trepáč, 2010)

V arteterapii sa využívajú rôzne techniky a jednou z nich je i kresba. Kresba je považovaná za projekciu psychomotorických možností jej autora. Odkrýva povahové črty, ale aj hyperaktivitu, agresivitu, nízke sebavedomie, či poruchy identity. Pomocou kresbových testov sa dá u detí zistiť stupeň intelektového vývoja, ale aj formy porúch osobnosti. Kresbové testy sú veľmi obľúbené aj medzi psychológmi a arteterapeutmi. Využívajú ich pre diagnostiku kognitívnych schopností, úrovne jemnej motoriky, senzomotorické koordinácie, schopnosti vizuálnej perciepcie, ale tiež pre diagnostiku psychických procesov u detí aj dospelých. (Vágnerová, 2001) Kresba v arteterapii hovorí prostredníctvom farieb a symbolov bez toho, aby sa muselo použiť verbálne vyjadrenie. Dôležitý je samotný proces tvorby, ktorý je jej neoddeliteľnou súčasťou. Prostredníctvom samotného arteterapeutického aktu môžu rómske deti vyjadriť svoje emócie, problémy, zažité traumy, ale i pocity radosti, priania, sny, predstavy a v neposlednom rade využiť kresbu ako neverbálnu komunikáciu a symbolickú reč.

Jeden z kresbových testov je aj Body Image - TT test (využitý aj v našom výskume). Tento test spočíva v predkreslenej obrysovej postave v priateľskej pozícii (otvorená náruč). Testovaný má farebne dokresliť postavu, ktorá je bez tváre, nahá, bez pohlavná. Je potrebné doplniť oblečenie, jednotlivé časti tela, vytvoriť muža, alebo ženu, dať mu/jej

meno. Vo väčšine prípadov testovaný vytvára sám seba. Pri aplikácii arteterapie s rómskymi deťmi súhlasíme s autorom Trepáčom (2010), že pri využívaní arteterapie s rómskymi deťmi je potrebné klásť dôraz na diagnostiku základných znakov, akými sú výbušnosť, neschopnosť dodržiavať obmedzenia, precitlivosť, sklon k predvádzaniu sa, k akcentovaným emocionálnym reakciám a následnú terapeutickú intervenciu.

4 Identita rómskych detí v ich kresbách

V rámci arteterapie s rómskymi deťmi viacerí odborníci upozorňujú, že v kresbách sú nápadné znaky súvisiace s ich špecifickou identitou. Príkladom sú farebné kombinácie, ktoré sú niekedy veľmi odvážne, nie sú však spôsobené väčším výberom farieb, ale práve ich kombináciou, ktorá vo veľkej miere pôsobí bizarne. Farebný kód je obdobný ako u bežných kresieb. Kresby oblečenia sú vo veľkej miere buď jednofarebné, alebo sa skladajú najviac z piatich farieb. (Trepáč, 2010) Dochádza tu k nedostatočnej integrácii, čo môže byť náznakom dezintegrácie osobnosti. Neadekvátne používanie farieb v tvorbe rómskych detí je hlavne v modrej farbe, kedy kreslia modré jablká, hrušky, ale aj koruny stromov. Kde nachádzame priamu súvislosť s ich existencionálnou úzkosťou pociťovanou v našej spoločnosti a v rodine. Tu môžeme súhlasiť aj so Sajkom, že ich tvorba je expresívna, nemajú napríklad problém použiť na srdce žltú, či modrú farbu a to aj v rámci schematického obdobia vývoja výtvarného prejavu dieťaťa. Ďalej môžeme pozorovať, že pri výtvarnej sa tvorbe rómske deti príliš nevenujú detailu. Ich spôsob znázorňovania priestoru je len dvojrozmerný. (Sajko, 1995)

V kresbách rómskych detí sa vyskytujú hlavne problémy vo vizuálnej integrácii. Časté lipnutie na jednotlivých detailoch a v danom prípade následná absencia schopnosti vnímať obrázok ako celok. Tým obrázky pôsobia nelogicky. Objavuje sa absencia vizuálneho realizmu, čo svedčí o emocionálnej nezrelosti niektorých rómskych detí. Kresby obsahujú rad vysnívaných a želaných stromov, či krajín, kde vychádzajú na povrch neuspokojené tendencie. Prílišná originalita poukazuje skôr na priepasť

medzi snom a skutočnosťou detí. Pri testoch psychomotorických schopností, respektíve pri dodržiavaní predkreslených línií, cieľom ktorých je nielen presnosť a koordinácia pohybov, tempo, ale aj schopnosť vystihnúť prostredníctvom kresby realitu, môžeme sledovať zmenu motorického správania, teda neschopnosť opätovne rozlíšiť, čo je realita a čo fantázia. Niektoré prvky v kresbách rómskych detí, akoby vyrastali, či prerastali z iného sveta. (Trepáč, 2010)

V rámci využívania farebnosti sme v našom výskume v kresbách rómskych detí identifikovali 2 dominantné farby. Ako vidíme nižšie na obrázkoch, rómske dievčatá použili 2 dominantné farby - červenú a žltú farbu. Červená farba symbolizuje aktivitu, dynamiku, lásku,ivosť, energiu, krv, hnev, zmyselnosť, nadšenie i vášeň, ale aj agresivitu, sexualitu, spontánnosť. Považuje sa na emocionálne najintenzívnejšiu farbu. Často sa s ňou stretávame ako so symbolom sily, ohňa, či moci. Psychologicky uprednostňujú ju ľudia energický, tvorivý, túžiaci po silných zážitkoch, so sklonom k prudkým a unáhleným reakciám. Uvedené farby a ich charakteristiky sú pozitívnym zistením so schopnosťou identifikácie špecifických vlastností. Žltá farba je teplá farba a má oživujúci účinok, charakterizuje ju pocit slobody, nádeje, energie, platí pri nej rovnaké pravidlo ako pri červenej farbe. Nositelia tejto farby túžia po slobode, po dobrej nálade, sú zvedaví. Je to optimistická kreatívna farba. Zároveň upútava pozornosť. Žltá je farbou slnka, spojovaná so smiechom, šťastím a dobrými časmi. V niektorých kultúrach a náboženstvách býva žltá spojovaná predovšetkým s negatívnymi vlastnosťami (závisť, žiarlivosť, zrada, faloš, farba síry – spájaná s peklom), to však neznamenaá, že kde je žltá, musíme hľadať negatívnu symboliku.

Práve tieto charakteristiky farieb sa výrazne odzrkadľujú vo vlastnostiach a črtách rómskeho etnika. A teda identity rómskych detí. Vo vzťahu k výtvarnému prejavu rómskych detí a ich pozitívne vnímanej identity ako príklad uvádzame na nižšie uvedených obrázkoch vnímanie svojho romipen (rómstva) prostredníctvom Body Image testu (obrázok č. 1, č. 2, č. 3, č. 4).

Obrázok 1, Dominika 10 rokov

Obrázok 2, Veronika 10 rokov

Obrázok 3, Monika 9 rokov

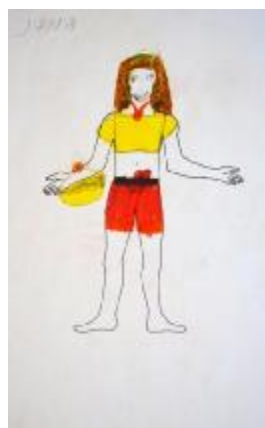
Obrázok 4, Mária 9 rokov

Narušené psychomotorické schopnosti môžu signalizovať aj problémy s identifikáciou so samým sebou. V kresbách rómskych detí môžeme potvrdiť pretrvávajúce negatívne hodnotenie sebaidentifikácie, známe po pojmom stigma čiernej kože. Jedná sa o vizuálnu odlišnosť od „bielej“ majority. Koža, ku ktorej sa vzťahujú všetky úspechy a naopak nedostatky. Neadekvátny vzťah k vlastnej identite sa prejavuje hlavne u ženského pohlavia, ako túžba po zmene svojich antropologických daností a želanie stať sa nerómkou. (Trepáč, 2010) V rómskych kresbách

môžeme vidieť aj negatívne hodnotenie sebaidentifikácie. Ide o vizuálnu odlišnosť – biela, svetlá pokožka sa spája s „bielou majoritou“ (etnocentrizmus, komplex bieleho spasiteľa v globálnom vzdelávaní), jedná sa o presvedčenie, že ľudia v chudobných komunitách (rozvojové krajiny, v našom prípade rómske komunity) sú odkázané na pomoc rozvinutých krajín (ľudí zo západného sveta, ľudí z majoritného obyvateľstva - „biely človek“ je ten, ktorý je dobrý, vzdelaný, pozná riešenia problémov, má moc a schopnosť zachraňovať. „Čierna tmavá pokožka“ sa spája skôr s nečistotou, zlom, vzťahujú sa k nej neúspechy a nedostatky. Aj v súvislosti s analýzou kresieb v našom výskume rómske deti vytvárali zväčša postavy (obrázok č. 5, č. 6, č. 7, č. 8) so svetlou farbou pokožky. Uvedené zistenia nám identifikovali negatívne súvislosti vo vnímaní vlastnej identity u rómskych detí.

Obrázok 5, Jožka 9 rokov

Obrázok 6, Jana 9 rokov

Obrázok 7, Jurko 12 rokov

Obrázok 8, Samuel 11 rokov

Ako sme spomínali vyššie neadekvátny vzťah k vlastnej identite sa môže prejavíť hlavne v kresbách rómskych dievčat, ako túžba po zmene svojich antropologických daností a želanie stať sa nerómkou. Zaujímavosťou sú často blondavé princezné, či nevesty, ktoré môžu naznačovať problémy s prijatím rómskej identity. (Obrázok č. 9, č. 10, č. 11)

Obrázok 9, Blanka 9 rokov

Obrázok 10, Miriam 9

Obrázok 11, Sofia 10 rokov

Aj napriek týmto skutočnostiam, môžeme pozorovať, že v kresbe (Obrázky č. 1, č. 2, č. 3, č. 4, č. 5, č. 6, č. 9, č. 10) sa opäť objavuje zaujímavá farebnosť, výraznosť a kombinácia farieb - najmä červenej a žltej (odzrkadľujú sa aj vo vlastnostiach a charakterových črtách Rómov), o ktorých sme sa už zmieňovali vyššie. Ako uvádza Šicková (2002) rómske deti najčastejšie používajú červenú, zelenú, modrú, žltú a následne i hnedú a fialovú farbu. Práve tieto farebné kombinácie sledujeme vo všetkých obrázkoch č.1 – č. 11.

Aj v našom výskume sme reflektovali skutočnosť, zistenú vo výskume autorky Elichovej (výskum ktorý realizovala s rómskymi deťmi zo sociálne vylúčenej komunity v Českých Budejoviciach pre overenie pôsobenia arteterapie na rozvoj tvorivých schopností rómskych detí prostredníctvom Urbanovho figurálneho testu v roku 2013). Zo 16 testovaných detí mali len 2 deti priemernú tvorivosť, ostatné podpriemernú. Revíziu testu uskutočnila po roku a u niektorých detí došlo k posunu. V procese analýzy našich kresieb sme objavili viaceré

spoločné charakteristiky, ktoré však nie sú prepojené na špecifiká identity rómskych detí, ale skôr na sociálne vylúčenie a jeho vply. Dostávame sa tak zároveň k popisu charakteristiky výtvarnej produkcie sociálne znevýhodnených rómskych detí podľa Elichovej (2013).

- Deti sú výtvarne „opozdené“ niekedy i o viac období
- Nemajú trpezlivosť s prácou na detailoch
- Spôsob znázorňovania priestoru je len dvojrozmerný
- V dielach je zdôrazňovaná pohlavnosť
- Zaujímavosťou sú často blondávané princezné naznačujúce problémy s prijatím rómskej identity
- Objavuje sa i dispozícia kresby dole (vrátane chýbajúcich nôh) – náznak zníženého sebahodnotenia detí

Autorka Elichová (2013) uskutočnila po ukončení roku arteterapie so skupinou rómskych detí revíziu a u niektorých detí došlo k posunu uvedených charakteristík. Najčastejšie u tých rómskych detí, ktorých výsledky boli podpriemerné a hlboko podpriemerné. Za povzbudivé považujeme jej výsledky rozvoja tvorivosti rómskych detí a tým pozitívneho zvýšenia sebaobrazu a teda identity rómskych detí. Vďaka arteterapii je možné bojovať aj proti dôsledkom sociálnej exklúzie – a zníženiu hodnotenia vlastnej identity, ako uvádza Vatrálová (2004, s. 3): „Výtvarná a iná umelecká tvorivosť predstavuje schodnú cestu, ako nielen integrovať narušenú detskú osobnosť, ale aj ako konkrétnemu dieťaťu pomôcť dostať sa z bludného kruhu von a integrovať sa do sociálnych väzieb.“ (in: Elichová, 2008)

Môžeme konštatovať, že práca s rómskymi deťmi je jednou z domén záujmu pracovníčok a pracovníkov pomáhajúcich profesií, ktorí pri práci s rómskym etnikom využívajú špeciálne pracovné metódy. Svoje pole pôsobnosti zameriavajú na pomoc a podporu rómskym jednotlivcom, rodinám, skupinám, alebo komunitám. Ovplyvňujú tak uskutočňovanie vhodných sociálnych zmien v prospech kvality ich života. Nezastupiteľným miestom pri práci s rómskou komunitou je komunikácia, bez ktorej by nedochádzalo k interakcii medzi pomáhajúcim profesionálom a klientom. Využívajú sa najmä

terapeutické, poradenské, štrukturované, či neštrukturované rozhovory, ale zaujímavým faktom je i skutočnosť, že komunikovať je možné aj prostredníctvom umenia. Práve vďaka umeniu môžeme nadviazať kontakt, či zlepšovať komunikáciu s klientmi, s ktorými by sme za bežných podmienok mali sťaženosť komunikáciu, prípadne by sme ich jazyk neovládali. Vzhľadom na skutočnosť, že v niektorých komunitách Rómovia neovládajú slovenský jazyk, komunikácia s rómskymi deťmi naráža na bariéry. Umelci z rôznych krajín sveta sa prostredníctvom umenia dorozumejú bez toho, aby ovládali rodnú reč jeden druhého. Preto aj pomáhajúce profesie, kde funkčnosť, efektivita a úspešnosť odborníka je priamo úmerná i kvalite komunikácie najmä v kontexte pomáhajúci pracovník – klient môžeme využiť potenciál umenia na možné dorozumievanie sa, či získavanie informácií, napríklad prostredníctvom kresby, práce s hlinou, poézie a podobne.

Záver

Interpretáciou teoretických a empirických zistení sme zreflektovali skutočnosť, že identitu rómskych detí je možné zachytiť. Odporúčame však zvoliť kvalitatívnu stratégiu, pretože sa vyskytuje v rôznych podobách odráža typické i špecifické znaky rómskej identity (romipen), často vykazujúce až archetypálny pôvod. Naším záverom je , že je nevyhnutné zaoberať sa i naďalej identitou rómskych detí a jej aktuálnym stavom. Detstvo je obdobím vytvárania základov osobnosti dieťaťa, rozhodujúcim obdobím pre rozvoj psychických a fyzických predpokladov dieťaťa, ktorých zanedbanie môže nepriaznivo ovplyvniť jeho ďalší život. Každé etnikum má niečo, čo je vlastné iba jemu. Je to mentalita, kultúra, zvyky, tradície, písané a nepísané pravidlá života. Ak chce sociálny pracovník k rómskym deťom pristupovať individuálne, byť na prospech pri riešení problémov, mal by poznať socio-kultúrne špecifiká týchto detí, ako etnickej skupiny . Poukázali sme, že každé dieťa bez ohľadu na národnostnú a etnickú identitu zaujíma k svojej identite postoj. Túto skutočnosť však vo veľkej miere ovplyvňuje viacero faktorov, ako vlastné sebahodnotenie, rozvoja osobnostnej identity, vplyv socializačného prostredia a i. Výsledky oboch výskumov reflektujú

skutočnosť existujúcich problémov v identite rómskych detí (napr. nízka úroveň podpory identity dieťaťa v náhradných rodinách a kresby postáv s blond vlasmi a bielou pleťou a i.). Náhradná rodinná starostlivosť poskytovaná rómskemu dieťaťu je iná. Vyžaduje trpezlivosť, otvorenosť, prijímajúci postoj. Úspešnosť podpory a budovania identity rómskeho dieťaťa závisí aj od poznania rodinného či etnického prostredia a života Rómov. Vybudovanie zdravej identity rómskeho dieťaťa napomáha začleňovaniu sa do spoločnosti, preberaniu zodpovednosti ako i všeobecnému rozvoju osobnosti rómskeho dieťaťa.

Literatúra

BAKALÁŘ, 2004. *Psychologie Romů*, Praha 2004. ISBN 80-722018-08

BALVÍN, J. 2009. *Multikulturalita a edukace romského žáka*. Nitra : UKF, 2009. 230 s. ISBN 978-80-8094-501-5.

BROZMANOVÁ-GREGOROVÁ, A., ŠOLCOVÁ, J. 2016. Strategier for identitetsstøtte hos sigøynerbarn i Fosterfamilier: Strategies of identity support in Roma children living in non-Roma foster families. S. 106-114. – In: Marek Stachoň Hans-Jørgen Wallin Weihe: Sosial Arbeid og natid. Stavanger : Hertervig Forlag Norway, 2016. ISBN 978-82-8217-2264.

CINA, S. 2002. Rómsky jazyk a špecifiká jeho štandardizácie. In: *Špeciálnopedagogické poradenstvo*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2002 s. 46-47. ISBN 978-80-8052-339-8.

ELICHOVÁ, M. , 2008. *Výtvarná produkce romských dětí*. Pp 259-263 in VAŠŤATKOVÁ, J.[ed.] *Akční pole sociální práce II. Aktuální otázky sociální práce a sociální pedagogiky*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008. ISBN 978-80-244-1913-8.

ELICHOVÁ, M.: 2013. *Arteterapie dětí ze sociálně znevýhodneného prostředí (dětí romských)* In:

HILL, G. 2004. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2004. 192 s. ISBN 80-7178-614-1.

HUDECOVÁ, A. 2002. *Špecifické problémy rómskych detí a ich prekonávanie*. In: Edukácia rómskych detí v európskom kontexte. Nové Zámky: Comenius, 202, s.225-228. ISBN 80-85756-70-6.

KLIMEŠ, J. 2008. *Budovanie identity dieťaťa*. Rozum a cit: Sedlčany. 2008. 48 s.

KUBEŠOVÁ, M. 2009. Identita dieťaťa v profesionálnej rodine. In: *Špeciálnopedagogické poradenstvo*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, s. 42-48. ISBN 978-80-8052-339-8.

KURČÍKOVÁ, 2012: *Rómovia ako cieľová skupina sociálnej práce*. In: HUDECOVÁ, A., PAPŠO, P., KURČÍKOVÁ, K., SEBERÍNY, A., VAVRINČÍKOVÁ, L.: *Vybrané cieľové skupiny sociálnej práce*. Banská Bystrica 2012. ISBN 978-80-557-0470-8.

MATĚJČEK, Z. 1999. Náhradní rodinní péče. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8.

SAJKO, J. 1995. *Skúsenosti s tvorbou rómskych detí v obci Jarovnice. ROMANO DŽANIBEN*. Praha: 1995, roč. 2, č. 3, s. 26-34. ISSN 1210-8545.

SLAVÍK, 1997. *Od výrazuj k dialogu ve výchově – Artefiletika*. Habilitační práce. 1. Vyd. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-437-3.

SPITZ, 1967. In: ŠICKOVÁ – FABRICI, J. 2006. *Arteterapia – úžitkové umenie?* Petrus Bratislava. ISBN 80-89233-10-4

ŠICKOVÁ-FABRICI, J. 2002. *Základy arteterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-616-0.

TREPÁČ, 2010. *Možné východiská v arteterapii u rómskeho etnika*. OZ Terra therapeutica. ISBN 978-80-970389-2-2

VÁGNEROVÁ, M.: 2001. Kresebné techniky. In: SVOBODA, M., KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M: Psychodiagnostika dětí a dospívajících. Praha. Portál, 2001

VANČÁKOVÁ, M. 2008. *Romské dítě v náhradní rodině*. Rozum a Cit: Sedlčany. 2008. 48s.

VATRÁLOVÁ, J. 2004. Arteterapia s detmi zo sociálne znevýhodneného prostredia. *Arteterapie*. Praha: 2004, č. 1, s. 34-36. ISSN 1214-4460.

ÚRAD VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY. Úrad splnomocnenca Slovenskej republiky pre Rómske komunity. Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómskej komunity do roku 2020. Dostupné na: www.government.gov.sk

Kontakt

PhDr. Katarína Kurčíková, PhD.

Katedra sociálnej práce

Pedagogická fakulta UMB

Ružová 13

97401 Banská Bystrica

katarina.kurcikova@umb.sk

Mgr. Janka Šolcová, PhD.

Katedra sociálnej práce

Pedagogická fakulta UMB

Ružová 13

97401 Banská Bystrica

jana.solcova@umb.sk

ZAGROŻENIA I NOWE FORMY PRZEMOCY W SPOŁECZEŃSTWIE INFORMACYJNYM

Marcin OLEJNICZAK

Streszczenie: Społeczeństwo, współczesna kultura i gospodarka ulegają aktualnie różnorodnym przeobrażeniom pod wpływem ekspansji *nowych mediów*. Oprócz wielu dobrodziejstw, jakie towarzyszą konsekwencjom rozwoju sieci teleinformatycznych pojawiają się obecnie niespotykane wcześniej zagrożenia i nowe formy przemocy, stanowiące główny przedmiot rozważań zawartych w artykule. W opracowaniu ukazane zostały teoretyczne i empiryczne odniesienia do trzech głównych wymiarów (społecznego, gospodarczego i kulturowego) dotkniętych zmianami stanowiącymi konsekwencje wejścia na drogę zmierzającą do ukształtowania się społeczeństwa informacyjnego.

Słowa kluczowe: media, zagrożenia, przemoc, społeczeństwo informacyjne, edukacja medialna

Wstęp

Refleksja na temat roli i znaczenia mediów i nowych technologii jest w zasadzie namysłem nad kulturą i współczesnym społeczeństwem, które zdecydowanie nabiera powszechnie informacyjnego charakteru, w myśl założenia, iż *społeczeństwo informacyjne należy ujmować szeroko, ponieważ obejmuje ono wszystkich ludzi żyjących w strefie oddziaływania nowych mediów, choć w różnym stopniu intensywności i zaangażowania* (Golka, 2008, s. 85).

Rozpatrując kwestie związane z możliwymi szansami i zagrożeniami wynikającymi z wejścia na drogę zmierzającą do ukształtowania się społeczeństwa informacyjnego oraz wpływie *kompleksu medialno-telekomunikacyjnego* T. Goban-Klas i P. Sienkiewicz (1999, s. 153-171) określili główne kierunki zmian zachodzących obszarach: społeczeństwa, gospodarki i kultury. Ze

względem na charakter ujęcia tematu artykułu poniższe fragmenty dotyczyć będą głównie wymiarów dysfunkcyjnych, zagrożeń i nowych form przemocy oraz wszystkich tych zjawisk, które mają negatywny wydźwięk w różnych sferach życia człowieka: w interakcjach, funkcjonowaniu instytucji i organizacji, na różnych poziomach integracji społecznej.

Zagrożenia i nowe formy przemocy – perspektywa społeczeństwa

W obszarze społecznym, przywoływani we wstępie autorzy, wymieniają pięć dziedzin: politykę, bezpieczeństwo, obronność, pracę i zdrowie, które ulegają mniej lub bardziej radykalnym zmianom, które wynikają z rozwoju technologicznego, jednocześnie stanowiąc adaptacyjne wyzwania dla społeczeństwa (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 155-159). Można zgodzić się z tezą, że aktualnie uprawianie polityki, poza sferą medialną, nie ma racji bytu. Warto w tym miejscu przywołać choćby ideę *biowładzy* M. Foucaulta lub koncepcję *biotechnologii władzy*, która odnosi się do technicznie zapośredniczonej przestrzeni publicznej (por. Chyła, 1998, s. 190-193). Informacja, która stanowi kategorię osiową społeczeństwa informacyjnego, może być narzędziem manipulacji, co dobitnie pokazały w Polsce czasy *totalitaryzmu informacyjnego (państwowego monopolu informacyjnego)*, kiedy to media stanowiły ideologiczne narzędzie elit władzy (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 155). W krajach o reżimach totalitarnych narzucana państwowa ideologia wykorzystuje ciągle media do celów propagandowych, jednocześnie ograniczając dostęp do informacji z innych, niezależnych źródeł.

Dezinformacja oraz walka informacyjna stanowi przejaw intencjonalnych działań przemocowych w sferze bezpieczeństwa państwowego. Walka informacyjna może dotyczyć: zdalnego wprowadzania do sieci informatycznych wirusów komputerowych, lokowania tzw. bomb logicznych, blokowania danych w torach transmisyjnych, deformowania treści lub wprowadzanie treści nieprawdziwych, wytwarzania impulsów wielkiej mocy w celu niszczenia urządzeń elektronicznych, stosowania broni elektronicznej przeciwko

wybranych elementom infrastruktury (Ciborowski, 2000, s. 86-87). Momentem przełomowym, pokazującym uzależnienie agend wojskowych od systemów teleinformatycznych była Wojna w Zatoce Perskiej, określana jako *pierwsza informacyjna wojna światowa* – wskutek niewystępującego dotychczas na taką skalę w konfliktach zbrojnych wykorzystania systemów łączności (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 158). Aktualność i powagę problemu walki informacyjnej, jako elementu doktryny obronnej państwa, dostrzega A. Żebrowski, który twierdzi, że taka forma walki ma zupełnie nowy charakter – nie wymaga oficjalnego wypowiedzenia wojny, w dużej mierze pozostaje niewykrywalna, wskutek powszechnego dostępu do nowych technologii w działania związane z walką informacyjną mogą być zaangażowane podmioty państwowe, pozapaństwowe czy też poszczególne jednostki (Żebrowski, 2013, s. 459). Ponadto wykorzystywane w celach propagandowych media, na poziomie zmiany świadomości obywateli, zmierzają do *konstrukcji przemocowych dyskursów politycznych* – na skutek *dyskredytacji dyskursów antywojennych i antygaresywnych* (Jackson, 2004, s. 48). Widać to choćby w analizach medialnych dyskursów dotyczących kwestii uchodźców, medialnych reprezentacji grup mniejszościowych, budowania *quasi-wspólnot* wokół negatywnych stereotypów *Innego*, itd.

Zmiany powodowane rozwojem nowych technologii objęły środowisko pracy jak również zjawisko samej pracy. Gwałtowniej zmianie uległa i nadal ulega struktura zatrudnienia – dynamicznie rozwija się sektor usługowy jednocześnie maleje znaczenie *pracy żywej*. Dla pokolenia żyjącego i pracującego głównie w *analogowym świecie* zmiany te mogą powodować wzrost poczucia alienacji, a czasem też utratę pozycji lub stanowiska na korzyść *maszyny* (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s.159). Współcześnie pojawiają się nowe podziały społeczne konstruowane w oparciu o kwalifikacje i kompetencje medialne (technologiczne) pracowników i kandydatów do pracy. Podziały te, ze względu na różny poziom *alfabetyzacji cyfrowej*, wykraczają poza różnicowanie pokoleniowe społeczeństwa. Związane są raczej z różnym *habitusem medialnym* jednostek i środowisk. Tak więc przedstawiciele

grup uprzywilejowanych cyfrowo mają przewagę konkurencyjną na rynku pracy zdominowanym przez sektor usług wykorzystujące technologie teleinformatyczne. Przewaga ta z kolei wiąże się z faktem, iż: w dużej mierze przesądza o innowacyjności, umożliwia korygowanie błędów i generowanie efektu sprzężenia zwrotnego na poziomie wykonawczym, zapewnia infrastrukturę dla elastyczności i adaptowalności (Castells, 2008, s. 239).

Do tego dochodzą również zmiany charakterystyczne dla społeczeństwa informacyjnego związane z relacją *praca-dom*, które również mogą powodować różne napięcia i trudności adaptacyjne. Miejsce zamieszkania (mieszkanie, dom) może być jednocześnie miejscem do pracy (dzięki telepracy można wykonywać czynności zawodowe w dowolnym miejscu; pojawia się ciągle rozwijająca się sfera usług świadczonych u klienta – bądź też w domu/mieszkaniu usługodawcy). Pojawiają się nowe przedsiębiorstwa – wirtualne - bez konkretnej, jednej lokalizacji, z pracownikami rozproszonymi przestrzennie, którym zdecydowanie trudno identyfikować się z organizacją i budować efektywny zespół pracowniczy. Aktualnie mamy do czynienia z niespotykana dotychczas *mobilnością zawodową*, do której nie wszyscy pracownicy/kandydaci do pracy są gotowi. Wspomniana mobilność, z jednej strony, postrzegana bywa jako szansa i możliwość rozwojowa pracownika, z drugiej zaś strony definiowana jest jako zagrożenie, w związku z globalnym rynkiem pracy i, co za tym idzie, globalną konkurencją.

Poczucie zagrożenia i lęk przed utratą pracy wydaje się być szczególnie istotną kwestią, gdy rozpatrywany będzie z uwzględnieniem kontekstu *społeczeństwo ryzyka*. Ścieżki kariery pracowniczej – od pierwszego zatrudnienia do przejścia na emeryturę w tym samym zakładzie pracy (jak to miało często miejsce w zakładach przemysłowych – fabrykach, hutach, itd. w rozwiniętej fazie społeczeństwa przemysłowego) odeszły w niepamięć. Zmiany w otoczeniu organizacji (prawnym, społeczno-kulturowym, ekonomicznym, technologicznym), przemiany samych organizacji, dynamika wymagań wobec pracowników na różnych stanowiskach pracy, zmieniające się kryteria wartościowania

pracy – wszystko to wymaga od pracowników ciągłych aktualizacji wiedzy, kompetencji, kwalifikacji i gotowości do *realizacji projektów* (często krótkoterminowych, formalnie realizowanych w oparciu o umowy cywilnoprawne bądź samozatrudnienie) a nie jedynie wejścia na drogę stabilnej, linearnej kariery (realizowanej w oparciu o bezterminową umowę o pracę).

Kolejnym społecznym obszarem podlegającym zmianom pod wpływem systemów teleinformatycznych jest zdrowie i stosunek różnych podmiotów do zdrowia. W tym przypadku bezpośrednia, natychmiastowa wymiana informacji medycznych, ich dokumentacja, wirtualizacja są niewątpliwie aspektami społecznie funkcjonalnymi (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 159). Z kolei masowy i łatwy dostęp do *pseudowiedzy* medycznej (*pseudoeksperci* dający porady na portalach społecznościowych, itp.) – przy braku umiejętności dekodowania treści medialnych - daje jednostkom złudzenie wysokiej świadomości zdrowotnej. W rzeczywistości jednak często mamy do czynienia z nie zawsze świadomym przyjmowaniem *wzorców antyzdrowotnych* (przykładowo: ekstremalnych diet bądź ćwiczeń fizycznych, dyktatu cielesności, operacji plastycznych, itd.). Zmianie podlegają również relacje panujące w systemie ochrony zdrowia – daje się zauważyć nowe rodzaje związków między lekarzem a pacjentem, które wskutek możliwości wynikających z zastosowań *telemedycyny* stwarzają brak konieczności bezpośredniej interakcji fizycznej (Blaxter, 2009, s. 167). Może czynić to z interakcji narzędzie uprzedmiotawiania wskutek stosowania w opiece zdrowotnej neoliberalnej logiki zysku.

Zagrożenia i nowe formy przemocy – perspektywa gospodarki

W obszarze gospodarki wykorzystanie nowoczesnych systemów teleinformatycznych zmienia funkcjonowanie rolnictwa, nadaje nowy wymiar produkcji, usługom i handlowi, stwarza nowe perspektywy i wyzwania przed organizacjami i zarządzaniem (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 162-166). Odnosząc się do aktualnej sytuacji na wsi – w kontekście zagrożeń wynikających z medializacji niemalże wszystkich sfer aktywności człowieka – można zauważyć pewnego

rodzaju *medialne zapóźnienie* mieszkańców terenów rustykalnych. Wynikać to może niekiedy z obiektywnych czynników (np. braku dostępu do szerokopasmowego Internetu), jak również z postaw mieszkańców wsi, którzy to z niechęcią mogą odnosić się do wszelkich przejawów innowacji technologicznych.

W przypadku sfery produkcji daje się zauważyć sygnalizowane we wcześniejszych fragmentach malenie roli pracy fizycznej a wzrost znaczenia automatyzacji i robotyzacji. To z kolei powodować może redukcję zatrudniania w zakładach produkcyjnych oraz fluktuację kadr, wskutek nowych, coraz to wyższych wymagań kompetencyjnych wobec pracowników. *Rozprzestrzenienie się technologii informacyjnych w fabrykach, biurach i w usługach na nowo obudziło w robotnikach liczący dwa stulecia strach przed tym, że zastąpią ich maszyny i stracą jakiegokolwiek znaczenie z punktu widzenia produktywistycznej logiki, która nadal panuje w naszej organizacji społecznej* (Castells, 2008, s. 246).

Współcześnie funkcjonujący handel (detaliczny i hurtowy) oraz działalność usługowa w znacznej mierze przybierają postać *e-handlu* i *e-usług*. Oprócz pozytywnych wymiarów *telezakupów*, powstania nowych kanałów sprzedaży, skrócenia czasu dostaw, redukcji kosztów magazynowania pojawią się nowe formy przestępstw i przemocy w postaci: oszustw internetowych, hackerstwa, fałszowania transakcji bankowych. Handlowi i usługowi rynkowi potentaci (koncerny, korporacje, monopoliści) rzadko kiedy kierują się normami etycznymi, uwzględniającymi poszanowanie tradycji i lokalną specyfikę (zwłaszcza boleśnie przekonują się o tym kraje doświadczające *eksternalizacji kosztów produkcji*). Także i w tym przypadku bierze górę neoliberalna wizja prowadzenia działalności gospodarczej – często pełna hipokryzji.

Organizacje, w dobie społeczeństwa informacyjnego, uwikłane są w szereg powiązań i współzależności. Pojawiają się nowe organizacje o wirtualnym charakterze, funkcjonujące poza konkretnym miejscem. Przemianom ulegają też wspomniane wcześniej relacje pracownika z organizacją (wskutek mobilności i możliwości wynikających z pracy na odległość). Organizacje stają przed koniecznością ciągłego uczenia się i

redefiniowania swoich funkcji i celów – pod wpływem akceleracji wszystkich podmiotów i środowisk w otoczeniu organizacji.

Nowy kształt organizacji wymaga nowego ujęcia zarządzania, które w społeczeństwie postindustrialnym, ogólnie rzecz ujmując, wymusza zmianę zawierającą się w *przejściu od zarządzania w procesie wytwarzania dóbr o charakterze materialnym (surowce materiałowe, artykuły spożywcze, rozmaite inne produkty) do zarządzania w sektorze usług* (Sadler, 1997, s. 89). Także i w tym przypadku pojawiają się zagrożenia dotyczące dehumanizacji relacji pracowniczych, stwarzające poczucie zagrożenia pracowników traktowanych jedynie instrumentalnie oraz uzależnienia efektywności zarządzania od systemów teleinformatycznych (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 166). Ponadto potencjalnie konfliktogenne mogą okazać się nowe wymagania stawiane pracownikom sektora usług, takie jak: pojawienie się rynku globalnego i globalnej rywalizacji, ciągle rosnące oczekiwania coraz bardziej świadomych konsumentów, presja ze strony społeczeństwa (także samym pracowników) dotyczące podnoszenia standardów życia i pracy (Sadler, 1997, s. 93).

Polityka personalna współczesnych organizacji często bazuje na założeniach dotyczących rozwiązań skutecznych jedynie dla przemysłowej ery rozwoju społeczeństwa - nie dostrzegając w pracownikach głównego kapitału organizacji. Dla tak traktowanych pracowników praca stanowi wartość punitwną, rozumianą jako przymus bądź socjalna konieczność.

Zagrożenia i nowe formy przemocy – perspektywa kultury

Przemiany związane z rozwojem i ekspansją technologii informacyjnych zdecydowanie zmieniają charakter kultury współczesnej. Mając na względzie regulacyjny wymiar kultury, zmiany te obejmują dziedziny: edukacji, twórczości i zachowań (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 167-170). Naturalnie, także i w tym przypadku, wymienić można szereg trudnych do przecenienia zalet i korzystnych odniesień będących pochodną medializacji społeczeństwa i kultury, które to przyczyniają się do rozwiązywania szeregu nękających od wielu

problemów ludzi. Oczywiście, oprócz dobrodziejstw, pojawiają się też w kontekście powyższych dziedzin określone zagrożenia.

W przypadku edukacji nowe technologie pozwalają na dużą większą autonomię uczenia się, zwiększają atrakcyjność przyswajanych treści, wpływają na demokratyzację dostępu do informacji. Do negatywnych aspektów kształcenia *on-line* zaliczyć można, między innymi: ograniczenie interakcji bezpośrednich, problemy technologiczne, wzrost obciążenia pracą, brak wsparcia logistycznego (administracyjnego i technicznego), koszty (Juszczyk, 2007, s. 151-152). Asymetryczne relacje w przestrzeni edukacyjnej (ogólnie powszechne dla tradycyjnej szkoły) nabierają nowego znaczenia w związku z *dematerializacją podmiotu*. Możliwości wynikające z dostępu do informacji pozbawiają nauczyciela monopolu na przekazywanie wiedzy, co powodować może obniżenie jego autorytetu wśród uczniów. W związku z tym sama idea szkoły może być dla uczniów mało atrakcyjna, a obowiązek szkolny traktowany bywa jako przymus – bez legitymizacji ze strony dzieci, młodzieży i rodziców. Kształcenie zdalne natomiast pozbawiać może sytuacje edukacyjne kluczowego waloru instytucjonalnej edukacji w placówkach oświatowych – socjalizacji w grupach rówieśniczych.

Problemy technologiczne związane z kształceniem na odległość mogą z kolei dotyczyć kwestii związanych z brakami umiejętności wykorzystywania możliwości *nowych mediów* – zwłaszcza w sytuacji, kiedy infrastruktura wykorzystywana w edukacji medialnej odbiega od tej, którą dzieci i młodzież używają w codzienności. Dla nauczycieli, zwłaszcza tych z *analogowej rzeczywistości*, codzienność i przyszłość szkoły włączającej *nowe media* w główny nurt swej aktywności, może stanowić wyzwanie adaptacyjne, a z nich samych czynić obiekt uczniowskich manipulacji.

Obciążenie pracą, w subiektywnej ocenie i obiektywnym wymiarze, wynikać może, w przypadku nauczycieli, często z konieczności powielania pracy w wersji analogowej i cyfrowej. Wykorzystywanie w sytuacjach edukacyjnych *nowe media* są skutecznym instrumentem jedynie wówczas, gdy odnoszą się do określonych, istotnych z punktu widzenia kształcenia i wychowania treści wygenerowanych bądź też

wprowadzonych świadomie przez nauczyciela, który, w dobie natłoku różnych informacji i *szumu informacyjnego*, nie zawsze jest w stanie trafnie oceniać wartość tekstów medialnych.

Brak wsparcia nauczyciela w sferze radzenia sobie z problemami dzieci i młodzieży, które nie pojawiały się wcześniej, takich choćby jak *cyberbullying* (por. Pyżalski, 2012), powoduje, iż często przyjmuje on postawę celowej ignorancji antynormatywnych, destrukcyjnych przejawów zachowań uczniów.

Ponadto, pomimo zwiększającego się dostępu do infrastruktury teleinformatycznej, fakt akceleracji związany z rozwojem technologicznym oraz *efekt przestarzałości* dotyczący urządzeń nadawczo-odbiorczych generuje nowe koszty, które mogą przekraczać możliwości finansowe uczniów jak i placówek oświatowych.

W społeczeństwie informacyjnym redefiniowane jest też pojęcie twórczości – za sprawą możliwości wynikających z wykorzystania nowym mediów. *Druga rewolucja przemysłowa umożliwiła zatem współtworzenie cyberkultury, każdy użytkownik ma potencjalnie władzę definiowania ludzi, rzeczy, zjawisk i wydarzeń wedle własnych pojęć i znaczeń* (Krzysztofek, 2007: 15). Przestrzeń Internetu jest zatem często areną bezpardonowej walki, *hejtu*, pełnych frustracji komentarzy *ad personam*, za które autorzy (zazwyczaj anonimowi bądź ukryci na enigmatycznymi *nickami*) nie ponoszą żadnej odpowiedzialności. Dostęp do tekstów kultury (łatwy, natychmiastowy, na dowolnym mobilnym medialnym urządzeniu) może również deprecjonować autora i jego prawa do własności intelektualnej.

Atrybut *nowych mediów*, jakim jest dwukierunkowość oddziaływań (odbiorca mediów może w prosty sposób stać się nadawcą), wskutek nieskrępowanej i w zasadzie niekontrolowanej wolności tworzenia zasobów internetowych, generuje powstanie globalnego *śmietnika informacyjnego*, zawierającego wszystko - *począwszy od głupiego politycznego komentarza, przez nienadające się do oglądania domowe filmy wideo, żenująco amatorską muzykę, a skończywszy na wierszach, recenzjach, esejach i powieściach, których nie da się czytać* (Keen, 2007: 26).

Odziaływanie mediów i ich wpływ na funkcjonowaniu instytucji społecznych i zachowania ludzi w różnych sytuacjach są trudne do przecenienia. Przeobrażenia za sprawą powszechnej teleinformatyzacji dotyczą skali jednostkowej (dom, rodzina) jak i globalnej (Goban-Klas, Sienkiewicz, 1999, s. 168). Pojawiają się nowe formy przemocy i patologie związane z użytkowaniem Internetu, choćby takie jak: propagowanie przemocy, upowszechnianie na masową skalę pornografii, dostęp do stron internetowych rozpowszechniających treści szowinistyczne, faszystowskie, nawołujących do aktów agresji i przemocy, działania związane z *cyberterroryzmem*.

Internet jest też doskonałym narzędzie rekrutacji do różnych grup ekstremistycznych, subkulturowych czy też sekt (Siemieniecki, 2007, s. 223). Rzeczywistość wirtualna przesycona jest treściami zawierającymi akty przemocy. Szczególnie problematyczne są sytuacje, w których widz (a zwłaszcza dziecko) *staje się biernym konsumentem gotowych znaczeń i nieświadomie przyjmuje system wartości, których są one nośnikiem* (Ogonowska, 2004, s. 74). Odbiorca w takim przypadku konstruuje nierealistyczny obraz świata, w którym otrzymywane przez niego gratyfikacje są pochodną jego agresywnych zachowań; modyfikacji ulegają też struktury osobowości dziecka. Oczywiście w tym przypadku nie mamy do czynienia z prostym warunkowaniem sprawczym (oglądam sceny przemocy/gram w gry mające na celu zabicie przeciwnika – przenoszę takie formy zachowania do realnego świata) niemniej jednak, przy pojawianiu się negatywnych uwarunkowań środowiskowych (wychowanie, socjalizacja) i biologicznych (uszkodzenia neuronów), wpływa zdecydowanie niekorzystnie na rozwój dziecka i jego dalsze społeczne funkcjonowanie (Siemieniecki, 2007, s. 225).

Współczesna kultura medialna przesycona jest treściami erotycznymi i *kultem ciała*. Łatwość i natychmiastowość dostępu do treści pornograficznych (również przez dzieci i młodzież), traktowanych jako czynniki demoralizujące, stanowi aktualny problem i wyzwanie dla pedagogów i rodziców. Problem ten jest szczególnie istotny w kontekście przestępczości pedofilskiej i różnych form *cyberbuyllygu*.

Podsumowanie

W artykule przedstawione zostały wybrane zagrożenia oraz nowe formy przemocy, jakie pojawiają się w związku z przeobrażeniami społeczeństwa, gospodarki i kultury pod wpływem ekspansywnego rozwoju systemów teleinformatycznych.

W społeczeństwie informacyjnym występują formy destrukcyjnych, antynormatywnych praktyk i zachowań, które nie mają jeszcze jednoznacznej wykładni prawnej oraz często ich moralna ocena jest niejednoznaczna. Sytuacja ta stwarza konieczność odwoływania się w ocenie treści tekstów medialnych do ogólnoludzkich wartości, choćby takich jak: *sprzeciw wobec nienawiści, pogardy dla człowieka jako takiego* (Bertrand, 2007, s. 66).

W złożonej, wielowymiarowej sytuacji życia współczesnego człowieka, w celu świadomego funkcjonowania w świecie przesycanym mediami i podejmowania odpowiedzialnych różnych aktywności z wykorzystaniem potencjału *nowych mediów*, konieczne jest posiadanie wysokiego poziomu kompetencji medialnych. To z kolei pozwoli na minimalizowanie zagrożeń i unikanie negatywnych oddziaływań płynących ze strony zmedializowanej kultury i społeczeństwa informacyjnego.

Bibliografia

BERTRAND C.-J. 2007. *Deontologia mediów*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

BLAXTER M. 2009. *Zdrowie*. Warszawa: Wydawnictwo Sic! s.c..

CASTELLS M. 2008. *Spółeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

CHYŁA W. 1998. *Szkice o kulturze audiowizualnej*. Poznań: Humaniora.

CIBOROWSKI L. 2000. *Potencjalne zagrożenia – identyfikacja i charakterystyka*, „Myśl Wojskowa”, 4/2000, s. 85-89.

GOBAN-KLAS T., SIENKIEWICZ P. 1999. *Spółeczeństwo informacyjne: szanse zagrożenia, wyzwania*. Kraków: Wydawnictwo Postępu Telekomunikacji.

GOLKA M. 2008. *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

JACKSON R. 2000. *Psychospółeczna konstrukcja agresywnych dyskursów politycznych: psychopatologia w życiu politycznym*, w: PIOTROWSKI W. (red.), *Przemoc i marginalizacja. Patologie społecznego dyskursu*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 37-73.

KEEN A. 2007. *Kult amatora. Jak Internet niszczy kulturę*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.

KRZYSZTOFEK K. 2007. *WEBski świat: mądrość tłumów sieciowych czy zbiorowe nieuctwo?*, w: KEEN A., *Kult amatora. Jak Internet niszczy kulturę*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, s. 11-23.

JUSZCZYK S. 2007. *Edukacja na odległość*, w: SIEMIENIECKI B. (red.), *Pedagogika medialna. Podręcznik akademicki, t.2*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 121-155.

OGONOWSKA A. 2000. *Przemoc medialna: opis zjawiska*, w: PIOTROWSKI W. (red.), *Przemoc i marginalizacja. Patologie społecznego dyskursu*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 74-93.

PYŻALSKI J. 2012. *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Impuls.

SADLER P. 1997. *Zarządzanie w społeczeństwie postindustrialnym*.
Kraków: Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu.

SIEMIENIECKI B. 2007. *Media a patologie*, w: SIEMIENIECKI B.
(red.), *Pedagogika medialna. Podręcznik akademicki, t.1*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 204-233.

ŻEBROWSKI A. 2013. *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych”, 29/2013, s. 447-463.

Kontakt

Mgr. Marcin Olejniczak

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie

marcinolejniczak@onet.eu

PARTNERSTVO A RODIČOVSTVO MLADÝCH DOSPELÝCH Z DETSKÝCH DOMOVŮV

Peter PAPŠO

Abstrakt

Mladí dospelí z detských domovov sa po odchode z ústavnej starostlivosti stretávajú pri svojej sociálnej adaptácii s viacerými problémami, medzi ktoré môžeme zaradiť aj problémy s nadväzovaním partnerských vzťahov, ako aj problémy pri prebraní svojej rodičovskej roly. V štúdii uvádzame okrem teoretického pohľadu na danú problematiku aj niekoľko empirických zistení, zameraných práve na oblasť partnerstva a rodičovstva týchto mladých dospelých.

Kľúčové slová

Mladí dospelí, rodičovstvo, výchova k manželstvu a rodičovstvu, partnerské vzťahy, detské domovy

Abstract

Young adults after care encounter in their social adaptation with several problems, among which we can include problems with the creation of partnerships, as well as difficulty in waking her parental role. The paper reviews the theoretical addition to the insights and some empirical findings, focusing on the field of partnership and parenthood of these young adults.

Key words

Young adults, parenthood, education for parenthood, partnership, foster care

Mladí dospelí z detských domovov sa po ich opustení stretávajú v spoločnosti s viacerými problémami. Či už ide o problémy s hľadaním si ubytovania, uplatnením sa na trhu práce, alebo vymanením sa zo sociálnej závislosti. Celkovo je možné vnímať východiskovú pozíciu

mladých dospelých z detských domovov v porovnaní s väčšinou mladých ľudí z rodín (či už biologických, alebo osvojiteľských) pri sociálnej adaptácii na začiatku svojho života dospelého človeka ako sťaženú. Je tu však ešte jedna oblasť ľudského života, ktorá často ovplyvňuje celé jeho ďalšie smerovanie a v ktorej je možné predpokladať sťažené postavenie práve mladých dospelých z detských domovov a to oblasť schopnosti nadväzovať a udržať si partnerské vzťahy, ktoré majú potencialitu prerásť do zakladania si vlastných rodín a teda rodičovstva.

V odbornej literatúre (napr. Bartková, 2013, Rusnáková – Szabóová, 2013,...) sa uvádza, že mladí dospelí majú v oblasti partnerských vzťahov a v oblasti vlastného rodičovstva problémy s ich zvládaním. Tieto problémy často vyplývajú z citovej frustrácie a nedostatku sociálnych zručností týchto detí. Deti z detských domovov majú totiž len minimum kontaktov s okolitým svetom, s ľuďmi ktorým môžu veriť. Od umiestnenia do detského domova (mnohé deti sú v detskom domove už od narodenia) nevedia identifikovať základný pocit, ktorým je láska blízkeho človeka. Potvrdzuje to aj M. M. Ghera a kol. (2009, s. 251), ktorí uvádzajú, že „nízka úroveň pozitívnych sociálnych väzieb medzi deťmi z ústavov je výsledkom nízkej úrovne podmienených sociálnych interakcií a kladných vplyvov, ktoré sú typické pre inštitucionálnu výchovu.“ To spôsobuje, že sú často naivné, majú problém s pojmami ako láska či priateľstvo. Preto sa im stáva, že nie sú pripravené na partnerské vzťahy a vstupujú do nich s veľkou mierou naivity. Chýbajú im tiež vzory či už manželského, partnerského života, no najmä vzor rodiča. Aj keď sa v detských domovoch konfrontujú s modelovými situáciami pripomínajúcimi bežný život a problémy ktoré ich v ňom môžu stretnúť, realita je často iná a po opustení detského domova sa ocitajú v pre nich bezvýchodiskovej situácii. (Záverečná správa z výskumu „Problém odchodu mladých ľudí z detských domovov“, 2000, s. 69 - 129). Na to, že mladí dospelí, ktorí vyrastali v detských domovoch, majú často problém viesť samostatný život poukazuje aj výskum autorov J. F. del Valle, A. Bravo, E. Alvarez a A. Fernanz (2008, s. 15), ktorí uvádzajú, že takíto mladí ľudia majú často „problémy pri organizovaní domácnosti (upratovanie, príprava jedla, denný režim),

finančné problémy, sú u nich prítomné drogové závislosti, často je v ich rodinách prítomné násilie, prostitúcia a často majú problém aj s prevzatím zodpovednosti za svoju rodinu“. Všetky tieto problémy mali byť postupne eliminované zmenou systému starostlivosti o deti v detských domovoch, tzv. transformáciou detských domovov. Tá mala priniesť odstránenie „kolektívnej“ výchovy a väčšiu individualizáciu starostlivosti a výchovy, čo najviac imitujúcej rodinné prostredie. Zabezpečiť ju mala, a de facto aj má, jej realizácia v profesionálnych rodinách, alebo v samostatných výchovných skupinách s menším počtom detí. Musíme však skonštatovať, že túto ideu sa nepodarilo v plnej miere zrealizovať a aj v rámci jej uplatnenia v praxi sa ukázalo niekoľko problémov tohto systému. Napríklad v oblasti profesionálneho rodičovstva vymedzil Škoviera (2002, s. 13) nasledujúce problémy jeho realizácie:

- v biologickej rodine dochádza k zvýšenému pocitu ohrozenia z emocionálneho odcudzenia dieťaťa,
- snaha vyberať si vekovo mladšie deti,
- nezačlenenie súrodencov do jednej profesionálnej rodiny,
- „neprofesionálnosť“ profesionálnej výchovy v rodine,
- snaha profesionálnych rodičov o izoláciu dieťaťa od biologickej rodiny.

Aj v realizácii výchovy v samostatných skupinách sa vyskytli niektoré problémy. Pôvodnou ideou bolo, že sa táto starostlivosť bude realizovať v samostatných bytoch, alebo domoch umiestnených mimo detského domova tak, aby deti žili v čo najviac mimoústavnom prostredí. Z hľadiska finančnej náročnosti takéhoto riešenia sa však často nezabezpečili samostatné domy, alebo byty pre skupiny, ale bytové jednotky sa vytvorili prestavbami pôvodných priestorov detského domova. Naďalej je tak možné vnímať istú sociálnu izolovanosť týchto detí počas ich života a hlavne dospievania. Preto je potrebné, aj v oblasti prípravy detí na partnerstvo a rodičovstvo, hľadať iné cesty, ktorými by sa s tým súvisiace problémy čo najviac eliminovali.

Jednou z ciest, ktorou sa dá aspoň čiastočne predchádzať problémom, ktoré sa u detí z detských domovov často vyskytujú v súvislosti so zakladaním si vlastných rodín a schopnosťou prebrať na seba rolu manžela a rodiča, je napríklad vhodne realizovaná výchova k manželstvu a rodičovstvu. Ako sme už uviedli, tieto problémy sú spôsobené najmä absenciou rodičovských vzorov, ale aj skutočnosťou, že títo mladí dospelí počas výchovy v detskom domove emocionálne strádaajú. Výchova k manželstvu a rodičovstvu sa realizuje v zmysle Koncepcie výchovy k manželstvu a rodičovstvu v základných a stredných školách. Jej cieľom je „vychovávať sociálne, morálne a emocionálne zrelé osobnosti, schopné konať a správať sa v súlade s etickými normami a hodnotami uznávanými danou spoločnosťou vo svojom sexuálnom, manželskom a rodinnom živote.“ (Koncepcia výchovy k manželstvu a rodičovstvu v základných a stredných školách) Napĺňanie tohto cieľa je dôležité, pretože zlyhanie rodičov a následné umiestnenie dieťaťa mimo vlastnej rodiny je často spôsobené práve prevrátenými hodnotami človeka a jeho neschopnosťou žiť podľa noriem danej spoločnosti.

Realizácia výchovy k manželstvu a rodičovstvu musí byť do veľkej miery prispôbenaá veku dieťaťa, na ktorom sa realizuje. Jej obsah sa preto bližšie špecifikuje podľa toho, či sa realizuje na prvom, druhom stupni základnej školy, alebo na strednej škole.

Výchova k manželstvu a rodičovstvu zatiaľ neexistuje ako samostatný vyučovací predmet a je súčasťou iných predmetov. Na prvom stupni základných škôl ide najmä o prvouku a prírodovedu. Jej obsah tvorí 6 tém, ktoré sa venujú výchove v rodine, s podtémami úloha rodiny v spoločnosti, príbuzenské vzťahy, rodičovská láska a jej význam v živote človeka a úcta k rodičom, zásadám zdravého života, kde sa rozoberajú fyzické a sociálne aspekty zdravia, negatívnym dôsledkom fajčenia, alkoholu a ďalších drog na zdravie a správanie človeka, rovnoprávnosti pohlaví, kde sa zdôrazňuje na jednej strane rovnocennosť muža a ženy, na strane druhej aj ich špecifickosť. Spomína sa tu aj význam blízkeho človeka pre život jednotlivca. Ďalšími témami sú vznik a vývoj ľudského jedinca, kde je možné upozorniť obzvlášť na podtému

význam materinskej lásky a zmeny v organizme dieťaťa v období puberty. (Učebné osnovy: Výchova k manželstvu a rodičovstvu)

Na druhom stupni základných škôl sa tejto problematike popri občianskej výchove venujú najmä etická a náboženská výchova. Cieľom je pomôcť žiakom znútorniť si určitý etický systém, na základe ktorého si osvoja určité „spoločensky žiaduce a eticky správne postoje, názory a presvedčenie, aby vedeli správne hodnotiť vzťahy medzi pohlaviami, vzťahy v manželstve a rodine“. (Tamže) Práve ujasnenie si spomínaných vzťahov v rodine a nadobudnutá schopnosť prebrať zodpovednosť vyplývajúcu zo spoločenskej roly budúceho manžela, manželky, resp. budúceho rodiča môžu výrazne zamedziť zlyhávaniu rodičov, ktorí sa svojich detí vzdávajú.

Ako uvádza L. Nemcová (2005, s. 126), na stredných školách sú pre realizáciu výchovy k manželstvu a rodičovstvu „taktiež významné povinne-voliteľné predmety etická a náboženská výchova v 1. a 2. ročníku štúdia. Význam pre VMR však majú aj ďalšie predmety – náuka o spoločnosti, občianska náuka, biológia. Samozrejme, že podľa typu školy je možné zaradiť do študijných programov aj výberové, resp. voliteľné predmety podobnej povahy – Psychológia, Základy rodinnej výchovy, Rodinná výchova, Výchova k rodičovstvu a pod.“ Posledné uvedené výberové predmety sa však do stredoškolských študijných programov dostávajú len veľmi zriedka, čo je škoda, lebo len na samostatnom predmete o výchove k manželstvu a rodičovstvu vzniká dostatočný časový priestor na čo najlepšie dosiahnutie jej stanovených cieľov. Na stredných školách, ako uvádza Ľ. Višňovský (1998, s. 99), je obsah výchovy k manželstvu a rodičovstvu „zameraný na nasledovné tematické celky:

1. Manželstvo a rodina (vlastnosti potrebné pre manželstvo, voľba životného partnera, harmonické manželstvo, názory na manželstvo, rozpad manželstva, príčiny, vplyv nevery na manželstvo, rodina a pod.);
2. Rodičovstvo (gravidita, narodenie dieťaťa, výchova dieťaťa v rodine, antikoncepcia, interrupcia, význam plánovaného rodičovstva);

3. Intímne vzťahy (sexuálna príťažlivosť, láska, vývoj vzťahov medzi ľuďmi, pohlavná zdržanlivosť, nepriaznivé dôsledky pohlavnej promiskuity, pohlavné choroby, AIDS, prevencia, nebezpečenstvo drogovej závislosti, homosexuálne a lesbické vzťahy).“

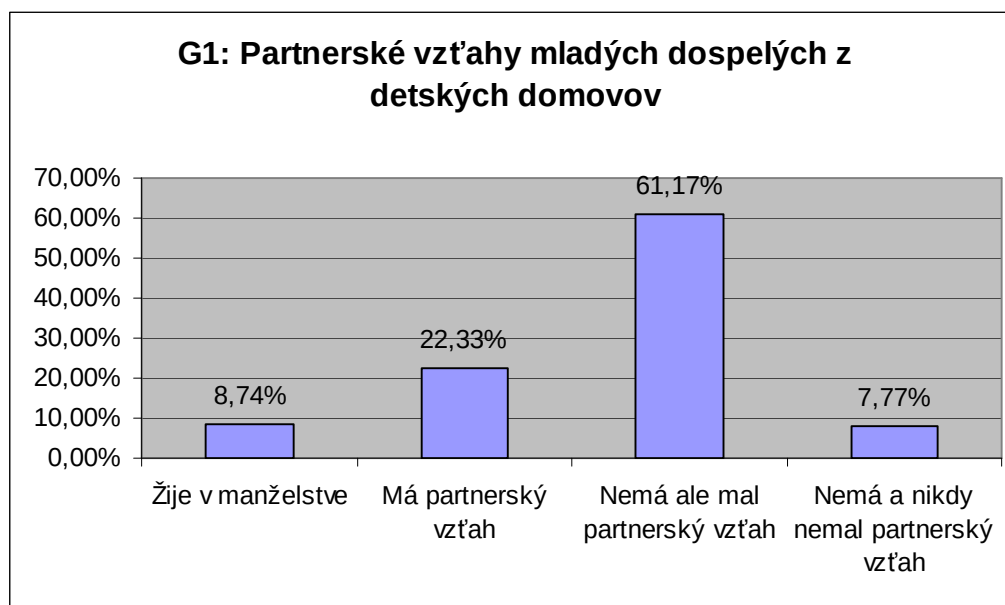
Pre problematiku predchádzania toho, aby mladí dospelí vo svojej rodičovskej roly zlyhali a aby ich deti boli umiestnené, podobne ako oni do detského domova, je možné považovať za najdôležitejší druhý tematický okruh. Mladý človek sa tu naučí, ako si môže v budúcnosti plánovať nielen uzavretie manželstva, ale aj počatie svojho vlastného dieťaťa, teda ako predchádzať počatiu v čase, keď na to ešte nie je pripravený a nedokáže niesť bremeno spojené s výchovou vlastných detí. Práve takéto nečakané a predčasné počatie môže často spôsobiť, že sa, najmä mladá matka, rozhodne dieťaťa vzdať a to sa dostáva do detského domova, či inej formy náhradnej výchovy.

Ako teda môžeme vidieť, vhodne realizovaná výchova k manželstvu a rodičovstvu má veľký význam pre vývoj dieťaťa, bez rozdielu, či ide o dieťa vyrastajúce v rodine, alebo mimo vlastnej rodiny, pre rozvoj jeho hodnotového rebríčka, zodpovednosti pri výbere partnera, plánovaní rodiny, učí dieťa preberať spoločenské roly s tým súvisiace. Učí tiež dieťa a mladého človeka vnímať lásku ako neoddeliteľnú súčasť prístupu k výchove svojich vlastných detí v budúcnosti, čím u nich predchádza zlyhávaniu rodičovskej role, ktorá má často za následok opustenie detí, ktoré sú potom nútené žiť v podmienkach, ktoré pre žiadneho človeka nie sú prirodzené a kde v mnohých oblastiach, najmä v oblasti emocionálnej, ako sme už uviedli, strádaajú.

Vyššie sme uviedli teoretické východiská pohľadu na partnerstvo a rodičovstvo mladých dospelých z detských domovov. Zaujímal nás ale aj reálny stav v tejto oblasti a preto sme sa problematike ich partnerstva a rodičovstva venovali aj vo výskume, ktorý sme realizovali na vzorke 103 mladých dospelých, ktorí vyrastali v detských domovoch.

Ako prvú sme skúmali práve oblasť schopnosti nadväzovania partnerských vzťahov a ich udržania. Preto sme sa respondentov pýtali, či v v tom čase mali partnerský vzťah alebo či ho mali v minulosti. Tiež nás zaujímalo, ako najdlhšie si takýto vzťah udržali. Zistili sme, že

v tom čase malo 23 respondentov partnerský vzťah, ktorý označili ako „vážny“, čo bolo 22,33% z ich celkového počtu a len 9 respondentov (8,74%) žilo v tom čase v manželstve. V čase realizácie výskumu nemalo, ale v minulosti malo partnerský vzťah 63 respondentov (61,17%), a nikdy v takomto vzťahu nebolo 8 respondentov (7,77%). Výsledky je možné vidieť v grafe G1.

Aj keď, ako sa nám z grafu ukazuje, až 68,94% mladých dospelých nemalo partnerský vzťah, resp. si ho nedokázalo udržať, čo by mohlo znamenať, že skutočne majú títo mladí dospelí problém s nadväzovaním a udrжанím si trvalých partnerských vzťahov, vysloviť určitý záver len na základe týchto údajov by bolo povrchné. Preto nás ďalej zaujímalo, koľko takýchto vzťahov respondenti počas svojho života mali. Tu sme pracovali len z tromi kategóriami respondentov a to tými, čo uviedli že žijú v manželstve, majú partnerský vzťah, alebo mali partnerský vzťah. Základ teda tvorilo 95 respondentov. Títo mali na výber z možností jeden, dva, tri, štyri, päť a viac ako päť. Viac možností sme im neponúkli z dôvodu, že ide o mladých dospelých, ktorých vek nie je vysoký, čo sa ukázalo aj pre realizáciu výskumu, keďže najstarší respondent mal 30 rokov. Dospeli sme k nasledujúcim výsledkom. Možnosť jeden zvolil len jeden respondent, čo je 1,05%. Dva štyria respondenti (4,21%), tri traja respondenti (3,16%), štyri dvanásť

respondentov (12,64%), päť dvadsaťštyri respondentov (25,26%) a poslednú možnosť, viac ako päť zvolila nadpolovičná väčšina respondentov, päťdesiatjeden, čo je 53,68% z nich. Už z týchto výsledkov je zrejmé, že naši respondenti mali problém udržať si nadviazaný partnerský vzťah a v pomerne krátkom čase ho menili. Svedčí o tom aj fakt, že priemerná dĺžka najdlhšie trvajúceho vzťahu bola u nich 12,9 mesiacov, čo je 1,075 roka a to vrátane tých, ktorí žili v manželstve.

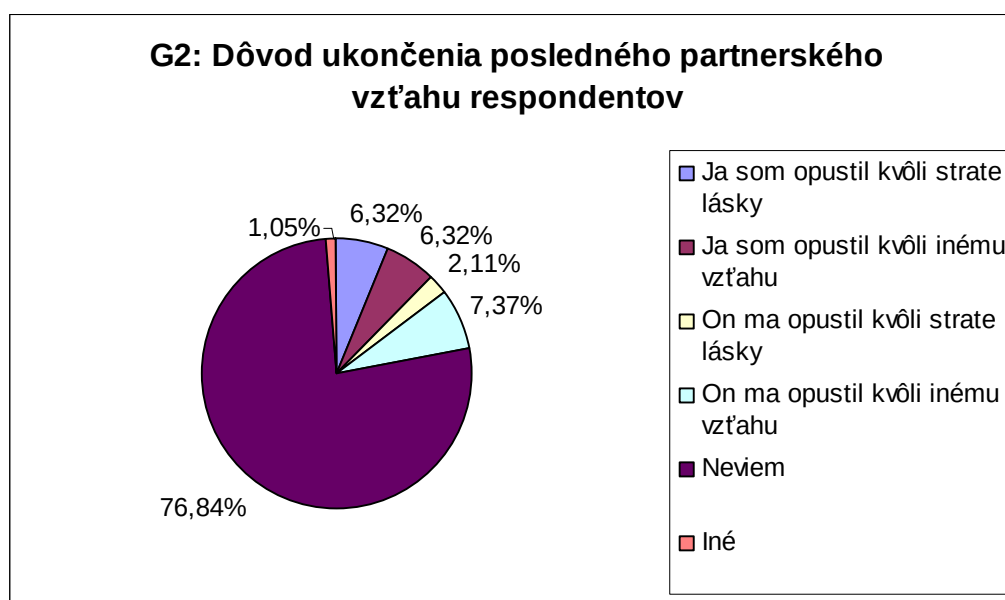
Z tohto pohľadu bolo zaujímavé zistiť, či existujú nejaké rozdiely v schopnosti udržať si partnerský vzťah medzi mužmi a ženami. Výsledky uvádzame v nasledujúcej tabuľke relatívnych početností (T1).

T1: Počet partnerských vzťahov u mladých dospelých z hľadiska pohlavia

Počet vzťahov	MUŽI		ŽENY		SPOLU	
	n	%	n	%	N	%
1	0	0	1	1,56	1	1,05
2	1	3,23	3	4,69	4	4,21
3	1	3,23	2	3,13	3	3,16
4	4	12,9	8	12,5	12	12,64
5	6	19,35	18	28,12	24	25,26
viac ako 5	19	61,29	32	50	51	53,68
SPOLU	31	100	64	100	95	100

Vidíme, že z hľadiska pohlavia sa v oblasti partnerských vzťahov vyskytovali len veľmi malé odlišnosti. Najmenší rozdiel je viditeľný pri možnosti tri, kde je len 0,1%. Nasleduje možnosť štyri vzťahy s rozdielom medzi mužmi a ženami 0,4%, možnosť dva vzťahy, rozdielom 1,46%, jeden vzťah, 1,56%. Mierne väčší rozdiel môžeme vidieť pri piatich vzťahoch, 8,77% a najväčší rozdiel je pri poslednej možnosti, viac ako päť vzťahov, kde je až 11,29%. Rozdiely sú však natoľko malé, že musíme skonštatovať, že faktor pohlavia v našej vzorke nevlýva na schopnosť udržať si partnerskú vzťah. Ďalej nás v oblasti partnerských vzťahov zaujímalo, čo bolo dôvodom skončenia ich

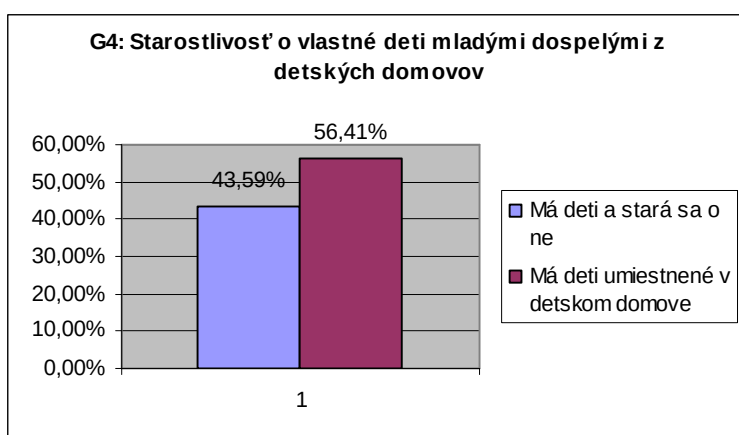
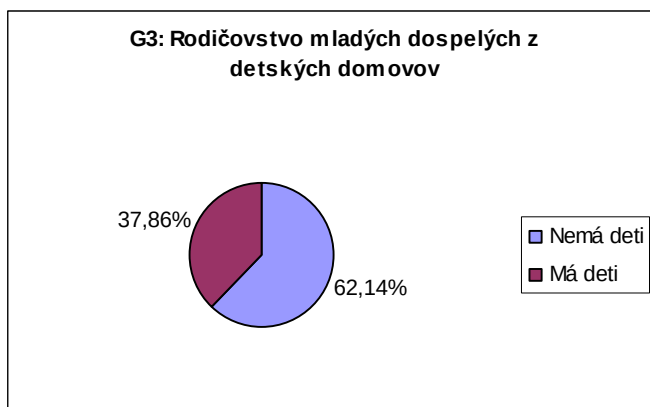
partnerských vzťahov s tým, že nás zaujímal posledne ukončený vzťah. Prekvapujúcim zistením bolo, že sa nám k tejto otázke nevedelo vyjadriť až 73 respondentov, teda 76,84%. Ostatné možnosti boli zastúpené pomerne nízko. Možnosť „opustil/a som ho/ju, lebo som ho/ju prestal/a ľúbiť“ zvolilo 6 respondentov (6,32%), rovnaký počet respondentov zvolilo aj možnosť „opustil/a som ho/ju, lebo som si našiel/a iný vzťah“, možnosť „opustil/a ma, lebo ma prestal/a ľúbiť“, uviedli 2 respondenti (2,11%), „opustil/a ma, lebo si našiel/a iný vzťah“ 7 respondentov (7,37%) a k možnosti iné sa priklonil len 1 respondent (1,05%) s odôvodnením, že sa ich vzťah skončil z dôvodu nástupu partnera na výkon trestu odňatia slobody. Tieto údaje uvádzame v grafe G2.

To, že sa prevažná väčšina respondentov nevedela k tejto otázke vyjadriť, resp. nevedela, prečo sa vlastne skončil ich predchádzajúci vzťah môže byť dôsledkom toho, že im počas života v detskom domove nebola dostatočne saturovaná potreba lásky a tak majú na tieto city skreslený pohľad. V tomto zmysle sa vyjadrili aj pracovníci zariadení dočasného bývania pre mladých dospelých z detských domovov, ktorých sme tiež zapojili do nášho výskumu, ktorí potvrdili, že deti z detských domovoch majú často mylnú predstavu o láske, tým že im chýbala sa ju snažia neskôr hľadať, sú preto veľmi ovplyvniteľné, vo vzťahoch často naivné, púšťajú sa do nich často nerozvážne a stačí len malý náznak

náklonnosti a tieto deti si to môžu vysvetliť ako lásku a bezhlavo sa zaľúbia.

Ako sme ale už viackrát uviedli, schopnosť nadviazať a udržať si partnerský vzťah je dôležitým predpokladom k budúcemu zakladaniu si rodín, resp. k zodpovednému prístupu k rodičovstvu. Napriek nášmu zisteniu, že mladí dospelí často v nadväzovaní pevných a dlhodobých partnerstiev zlyhávajú, faktom je, že viacerí sa stávajú rodičmi. Preto sme v našom výskume zisťovali aj rodičovskú spôsobilosť respondentov. Najprv sme zisťovali, koľko respondentov v tom čase malo dieťa, resp. deti. Zistili sme, že z celkového počtu 103 respondentov malo deti 39, čo je 37,86%. Ostatných 64 respondentov deti nemalo (62,14%). Potom nás zaujímalo, koľko z tých respondentov, ktorí boli rodičmi sa o svoje deti riadne staralo, a koľko z nich umiestnilo svoje deti do detského domova, resp. im boli odňaté súdom. Základ teda tvorilo 39 respondentov. Z nich 17 (43,59%) sa o svoje deti riadne staralo, naopak až 22 (56,41%) malo svoje deti umiestnené v detskom domove. Tieto údaje sú graficky znázornené v grafoch G3 a G4. Aby sme však problematiku ešte prehľadnejšie, snažili sme sa zistiť, či mladí dospelí, ktorí mali svoje deti umiestnené v detskom domove, o ne prejavovali aj napriek tomu záujem alebo nie. Zistili sme, že až 17 takýchto respondentov, čo je 77,27% z nich, záujem o svoje deti neprejavovalo, čo je veľmi nepriaznivý údaj. Najčastejšie to odôvodňovali tvrdením, že sami vyrástli v detskom domove a „štát sa o ich deti predsa najlepšie postará“. Neuvedomovali si teda problém zacyklenia a generačného odovzdávania si sociálnej závislosti. Len 5 (22,73%) respondentov uviedlo, že záujem o svoje deti prejavuje a chceli by, aby im boli navrátené.

Aj keď by sme na základe týchto zistených údajov mohli pozitívne hodnotiť fakt, že väčšina mladých dospelých z detských domovov v tom čase zatiaľ deti nemalo, čo by sa dalo chápať ako dôsledok toho, že si uvedomovali svoju vlastnú zložitú situáciu (to sme však vo výskume nesledovali), musíme sa zamerať na skutočnosť, že väčšina z tých respondentov, ktorí už deti mali (56,41% z nich) mali svoje deti umiestnené v detskom domove a 77,27% z nich dokonca ani neprejavovalo záujem o tieto svoje deti, čo nás vedie k záveru, že sociálna adaptácia mladých dospelých z detských domovov je aj v oblasti rodičovskej spôsobilosti do značnej miery narušená. Problémy v nadväzovaní a udržaní si partnerských vzťahov, ako aj nízka rodičovská zodpovednosť, vyplývajúca z nášho výskumu, môže mať príčiny práve v absencii kladných emocionálnych podnetov, na čo sme poukázali už viackrát. Deťom v detských domovoch absentujú prirodzené identifikačné vzory otca a matky, preto majú ťažkosti s prijatím rodičovskej roly. Tým, že počas detstva nemajú dostatočne saturovanú

potrebu lásky, sú náchylné za lásku považovať aj malý prejav záujmu o ich osobu, čo môže viesť práve k narušenej schopnosti vytvárať pevné a trvalé partnerstvá.

Eliminovať v plnej miere rizikové faktory, ktoré determinujú u mladých dospelých ich zlyhávanie v oblasti nadväzovania a udržania partnerských vzťahov, ako aj v oblasti rodičovských kompetencií, je nereálne. Navyše keď si uvedomíme fakt, že aj medzi mladými ľuďmi, ktorí vyrastali v klasických rodinách, je prítomné zlyhávanie partnerstvách a rodičovstve. Každopádne je však potrebné reálne vnímať mladých dospelých z detských domovov v uvedených oblastiach ako jednu z rizikových skupín mladých ľudí a z toho dôvodu hľadať cesty vedúce k zlepšeniu existujúceho stavu. Či už to budú cesty eliminácie uvedených problémových oblastí nového systému náhradnej a konkrétne ústavnej starostlivosti, alebo cesty prispôsobenia výchovy k manželstvu a rodičovstvu špecifickým potrebám detí v detských domovoch. Je potrebné im pomôcť, aby dokázali vo všetkých oblastiach života a teda aj v tejto, viesť plnohodnotný život dospelých, zodpovedných ľudí a nedochádzalo u nich ku generačnému odovzdávaniu svojich negatívnych životných skúseností na svoje deti tým, že budú musieť zdieľať rovnaký osud „domováka“, ako ich rodičia.

Literatúra

BARTKOVÁ, M. 2013. *Rodičovstvo z pohľadu mladých dospelých z detských domovov*. In Výskum v sociálnych vedách : zborník príspevkov z III. doktorandskej konferencie konanej 9. novembra 2012 v Prešove. Prešov : Prešovská univerzita, 2013. ISBN 978-80-555-0801-6

DEL VALLE, J. F. – BRAVO, A. – ALVAREZ, E. – FERNANZ, A. 2008. *Adult self-sufficiency and social adjustment in care leavers from children's homes: a long-term assessment*. In: Child and Family Social Work, Vol. 13, 2008, Issue 1, p 12 – 22

GHERA, M. M. A KOL. 2009. *The effects of foster care intervention on socially deprived institutionalized children's attention and positive*

affects: results from the BEIP study. In: The Journal of Child Psychology and Psychiatry. Vol. 50, 2009, No. 3, p. 246 – 253

Koncepcia výchovy k manželstvu a rodičovstvu v základných a stredných školách

NEMCOVÁ, L. 2005. *Osobnosť pedagóga ako koordinátora výchovy k manželstvu a rodičovstvu.* In.: Acta Humanica 1/2005: Humanizácia globalizácia edukačného procesu v informačnej spoločnosti. KPPaSV FPV ŽU. Žilina: 2005. ISSN 1336-5126

RUSNÁKOVÁ, M. - SZABÓOVÁ, M. 2013. *Parenting from the perspective of young adults from children's homes.* Roma: Libreria Ateneo Salesiano, 2013. ISBN: 978-88-213-0833-8

ŠKOVIERA, A. 2002. *Náhradná výchova dieťaťa v rodine a inštitúciách.* Bratislava: MC, 2002. ISBN 80-7164-330-0

Učebné osnovy: Výchova k manželstvu a rodičovstvu

VIŠŇOVSKÝ, L. 1998. *Teória výchovy (vybrané kapitoly).* Banská Bystrica: PF UMB, 1998. ISBN 80-8055-135-9

Záverečná správa z výskumu „Problém odchodu mladých ľudí z detských domovov“. Bratislava: 2000

Kontakt

PhDr. Peter Papšo, PhD.

Katedra sociálnej práce PF UMB

Ružová 13

97401 Banská Bystrica

e-mail: peter.papso@umb.sk

RODZICE ORGANIZATORAMI OPTYMALNEJ PRZESTRZENI EDUKACYJNEJ DZIECKA

Marianna STYCZYŃSKA

„Pośród ... wielu dróg, rodzina jest drogą pierwszą i z wielu względów najważniejszą. Jest drogą powszechną, pozostając za każdym razem drogą szczególną, jedyną i niepowtarzalną, tak jak niepowtarzalny jest każdy człowiek. Rodzina jest tą drogą, od której nie może on się odłączyć.”

Jan Paweł II

Abstrakt

W artykule pragnę zaprezentować istotę i znaczenie rodziny jako pierwszego i podstawowego środowiska wychowawczego oraz edukacyjnego warunkującego wszechstronny, prawidłowy rozwój dziecka. Omawiam w nim czynniki wyznaczające projektowanie optymalnej przestrzeni rozwojowej. Wskazuję prawidłowe modele życia rodzinnego determinujące właściwe warunki rozwojowe. Przedstawiam także modele życia rodzinnego o charakterze zaburzonym, pozbawionym wartościowego oddziaływania, negatywnie wpływające na kształtowanie osobowości dziecka. Prezentowane analizy teoretyczne oparte są na głębokiej refleksji Autorki wynikającej z wieloletniej pracy z dzieckiem oraz rodziną, bogatych doświadczeń wynikających z prowadzonych obserwacji oraz analizy dokumentacji.

Słowa kluczowe: rodzina, grupa społeczna, instytucja społeczna, wspólnota, środowisko wychowawcze, rodzice, kreatorzy, organizatorzy, optymalne środowisko rozwojowe, rodzina funkcjonalna, dzieci, model życia rodzinnego, więzi emocjonalne, relacje, dialog, kontakt.

W swoich analizach teoretyczno-empirycznych pragnę zwrócić uwagę na wagę i znaczenie rodziny, jej właściwego funkcjonowania oraz niezaprzeczalnego wpływu dla jakości życia i prawidłowego rozwoju

dziecka. Pragnę podzielić się refleksją zmierzającą do poszukiwania odpowiedzi na nurtujące wielu pedagogów, psychologów, socjologów oraz przedstawicieli innych dyscyplin naukowych pytanie czym jest rodzina. Dla wielu ludzi jest ona ostoją, oparciem, źródłem miłości, czymś, co od najmłodszych lat kształtuje człowieka. Dla wielu ludzi rodzina jest wszystkim co mają.

W świetle literatury zagadnienia rodzinę można rozpatrywać w wielu aspektach. Nie ma bowiem jednoznacznej definicji, która określiłaby to pojęcie. Jest ono pojęciem wieloznacznym używanym zarówno w języku potocznym, jak i w różnych dziedzinach nauk. W ujęciu socjologicznym rodzinę postrzega się w wielu kategoriach. Rozpatruje się ją jako grupę społeczną, instytucję społeczną oraz wspólnotę.

Rodzina jako grupa społeczna „...stanowi duchowe zjednoczenie szczupłego grona osób, skupionych we wspólnym ognisku domowym aktami wzajemnej pomocy i opieki, oparte na wierze w prawdziwą lub domniemaną łączność biologiczną, tradycję rodzinną i społeczną” (Adamski, Fr. 1984, s. 21.). Osoby wchodzące w skład tej małej grupy społecznej pozostają ze sobą w stycznościach osobistych i rzeczowych, połączonych wynikającymi z tych styczności więziami. Rodzina, jak podkreślają wszyscy socjologowie jest jedyną grupą społeczną, która tworzy się nie przez przyjmowanie członków z zewnątrz, ale przez rodzenie dzieci. A zatem jest grupą zapewniającą ciągłość biologiczną własnej grupy, a także ciągłość biologiczną społeczeństwa (Szczepański, J., 1970, s. 299.). Jest ona grupą, która współpracuje między jednostką a społeczeństwem. Bez niej nie byłoby społeczeństwa. W grupie rodzinnej wyodrębnić należy charakterystyczne cechy takie jak: wspólne mieszkanie, nazwisko, dobytek, ciągłość biologiczna czy kulturowa (Piech, A., 2011, s. 14.).

Zdaniem Jana Szczepańskiego rodzina stwarza własne środowisko kulturowe, swoje indywidualne sposoby wyrażania się, swoje zwyczaje, nawyki, własne słownictwo. To środowisko kulturowe kształtuje osobowość dzieci w procesie socjalizacji lub też świadomego wychowania (1970, s. 302.). Jak podkreśla Józef Rembowski stanowi ona

fundament dla wytwarzania się społecznego charakteru i społecznych ideałów jednostki (1980, s. 129.). Barbara Szacka określa tę grupę społeczną jako zbiorowość, która charakteryzuje się występowaniem struktur wewnątrzgrupowych. Jej członkowie są ze sobą powiązani w obrębie pozycji i ról. Interakcje w jakie wchodzi uczestnicy są określone przez daną grupę, która egzekwuje ich częstotliwość, kierunek i treść. Członkowie jej są zobligowani do przestrzegania norm, wartości i reguł postępowania, które ta grupa wytwarza (2003, s. 187-188.).

Rodzina może być także rozpatrywana w kategorii instytucji społecznej, która funkcjonuje według określonych norm społecznych w ramach danego systemu społecznej kontroli. Rodzina w tym ujęciu pełni określone funkcje społeczne, które są niezbędne dla rozwoju społeczeństwa (Adamski, Fr., 2002, s. 30.).

Z instytucjonalnym aspektem wiążą się pełnione przez nią funkcje, które ściśle związane są z jej strukturą (tzn. z układem ról i pozycji społecznych). Funkcje oddziałują silnie na strukturę rodziny oraz charakter więzi łączących jej członków (Tyszka, Zb., 1979, s. 60.). Jak podkreśla Leon Dyczewski rodzina jest „pierwszą i podstawową instytucją opieki, wychowania i kształcenia dziecka”. (1994, s. 27.)

Rodzina jako instytucja między innymi wychowawcza stwarza warunki do rozwoju, ale również oddziałuje na dziecko w konkretnym celu. Stymuluje rozwój osobowości, zaspokaja jego potrzeby, dostarcza wzorów zachowań, dba o rozwój intelektualny i uczuciowy, kształtuje umiejętności społeczne. Zawiera się to w wychowawczej funkcji rodziny realizowanej obok wachlarza innych (prokreacyjnej, opiekuńczej, gospodarczej, stratyfikacyjnej). (Łobocki, M., 2004, s. 310.)

W rodzinie, wspólnocie osób, szczególną troską powinno być otoczone dziecko. Koncentruje się ona na relacjach łączących dzieci i rodziców. (Wojciechowski, A., 2014, s. 29.)

Lucyna Bakiera w swoich rozważaniach podkreśla szczególne atrybuty rodziny, dzięki którym zapewnia ona jednostce pełny rozwój. Występuje w niej wyjątkowy, intymny charakter relacji między jej członkami. Co więcej kontakty bliskich są zdecydowanie częstsze.

Wpływa to pozytywnie na ich zaangażowanie w tworzenie relacji o wydzwiku wspólnotowym. (2009, s. 64-65.)

Rodzina to także naturalne środowisko wychowawcze, gdzie oddziaływanie swoim przykładem jest głównym sposobem wychowania. Wykazuje ona dwojakie oddziaływanie na jednostkę. Pierwsze obejmuje warunki jakie stwarza do zdobywania doświadczeń i ich charakter. Drugi rodzaj oddziaływania dotyczy przekazywania wzorów i sposobów do opracowania doświadczeń w aspektach: poznawczym, emocjonalnym i wartości. Zdrowa i funkcjonalna rodzina stanowi zatem istotną wartość w kształtowaniu osobowości jednostki i tworzenia jej optymalnego środowiska edukacyjnego. (Harwas-Napierała, B., 2009, s. 13-14.)

W literaturze zagadnienia spotkać się można z wieloma próbami określenia pojęcia środowisko. Do nieco szerszej analizy wybrałam stanowisko najbliższe, jak sądzę pedagogicznym kryteriom myślowym.

Definiując pojęcie „środowisko” uwzględnia się „całokształt oddziaływań świata zewnętrznego na istotę żywą”. (Encyklopedia Popularna, 1982, s. 770.) Jest to zatem zespół elementów otaczającej człowieka rzeczywistości. Elementy te zostały umownie podzielone i ponazywane. To co należy do świata ludzi, rzeczy, instytucji zaliczone zostało do środowiska społecznego. Wartości, normy, wzory zachowania, poglądy i wyobrażenia przyjęte w danej zbiorowości społecznej stanowią środowisko kulturowe. (Styczyńska, M., 2008, s.19.)

Helena Radlińska środowiskiem nazywa zespół „warunków, wśród których bytuje jednostka i czynników kształtujących jej osobowość, oddziałujących stale lub przez czas dłuższy”. (1935, s. 20.)

W literaturze przedmiotu znajdujemy różne próby określenia środowiska wychowawczego. Według Józefa Pietera przez środowisko wychowawcze rozumieć można „złożony układ powtarzających się lub względnie stałych sytuacji, do których człowiek rozwijający się przystosowuje się czynnie w wychowawczym okresie swego życia”. (Pietera, J., 1960, s. 49.) A zatem rozumiemy przez nie określoną część świata zewnętrznego, do którego dziecko przystosowuje się aktywnie zgodnie ze swoimi potrzebami i możliwościami. Józef Pieter w wyniku swoich rozważań wyróżnił trzy kręgi środowiskowe:

- 1) środowisko okoliczne (okolica),
- 2) środowisko miejscowe (lokalne),
- 3) osobiste warunki środowiskowe (środowisko domowe).

Ad. 1. Obejmuje większą przestrzeń (gmina, dzielnica, wielkie miasta). Jest to „całokształt warunków środowiskowych właściwych otoczeniu pozamiejscowemu danego wychowania”.

Ad. 2. Oznacza „całość warunków środowiskowych miejscowości, w której dane dziecko żyje i wychowuje się”. Może nim być wieś lub małe miasto.

Ad. 3. Środowisko domowe to „całość warunków środowiskowych dziecka, które wiążą się bezpośrednio lub pośrednio ze strukturą rodziny i jej życiem”. (1960, s. 108.) Jest to więc środowisko rodzinne mające największy wpływ i znaczenie na rozwój młodego osobnika. Znaczna część poglądu na świat, skłonności i uprzedzeń, właściwości charakteru moralnego, przyzwyczajień, tzw. sposobu życia poniekąd również rysów temperamentu (przypisywanych zazwyczaj dziedziczności) mają swe źródła we wpływie środowiska domowo-rodzinnego.

Środowisko wychowawcze jakim jest rodzina nie jest czymś sztywnym lecz zmienia się z „biegiem życia”. Jest ono dynamiczne. Układ wzajemnych stosunków środowiska domowego, charakter więzi rodzinnej, ustosunkowanie się rodziców do siebie nawzajem i do dzieci decyduje o atmosferze rodzinnej stanowiącej bezpośrednie środowisko życia psychicznego i rozwoju dzieci.

Sytuacje wychowawcze, które organizuje rodzic w sposób świadomy stwarzając warunki do realizacji określonych celów, inaczej mówiąc jest to taki układ warunków, które organizuje dla kształtowania pożądaných dyspozycji osobowościowych.

- Czynniki wyznaczające projektowanie optymalnego funkcjonowania rodziny:
 1. Struktura rodziny (określa ją liczba i jakość członków rodziny):
 - * układ ich pozycji i ról społecznych,
 - * siła więzi instytucjonalnych i psychicznych łączących poszczególnych członków rodziny,

- * podział czynności,
- * struktura wewnątrzrodzinnej władzy i autorytetów.

Spośród wielu czynników, których spełnienie zapewnia zgodne z oczekiwaniami prawidłowe funkcjonowanie rodziny Ryszard Wroczyński wskazuje:

- zespół warunków bytowych, które pozwalają rodzinie na zaspokojenie potrzeb biologicznych, rozwojowych i wychowawczych dziecka,
- czas pracy i czas wolny rodziców,
- poziom społeczno-kulturalny rodziców i ich umiejętności wychowawcze, wykształcenie, aktywność społeczna i kulturalna oraz „stosunek do świata wartości, a więc zasady i normy”,
- zgodne pożycie rodziców. (1985, s.79.)

Zdaniem Heleny Izdebskiej do najważniejszych czynności warunkujących organizowanie optymalnego środowiska rozwojowego dziecka oraz jego prawidłowe wychowanie w rodzinie należą:

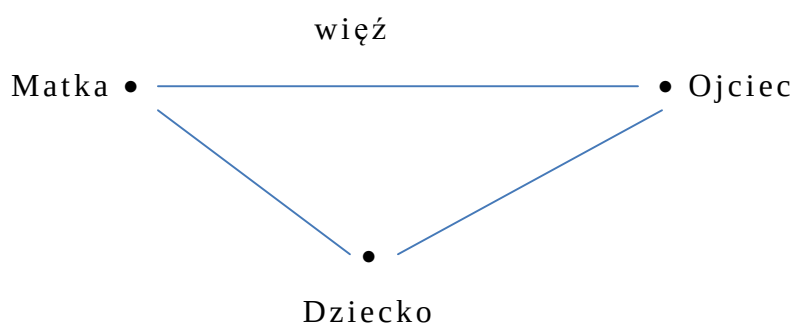
- atmosfera życia rodzinnego,
- postawy rodziców wobec dzieci (emocjonalny stosunek rodziców do dziecka). Najważniejszy spośród składników wyznaczających postawę według M. Ziemskiej – jest składnik uczuciowy, ustalający kierunek i charakter myślenia i działania rodziców. Postawy rodzicielskie są więc względnie trwałymi sposobami odnoszenia się do dziecka, sposobami myślenia o nim, uczuciowego nastawienia do niego, jak i odpowiedniego działania wokół niego.

Nie każda postawa rodzicielska jest pozytywna i stąd też nie każda postawa oddziałuje pozytywnie na jakość życia w rodzinie, na więź wychowawczą:

- * postawa akceptująca,
- * postawa współdziałania z dzieckiem,
- * postawa dawania dziecku rozumnej swobody,
- * postawa uznania praw dziecka,
- orientacja w sprawach podstawowych dla pedagogicznej działalności rodziców oraz umiejętność organizowania procesu wychowania w rodzinie,

- umiejętność łączenia wychowania w rodzinie z innymi formami oddziaływania wychowawczego. (1988, s. 37.)

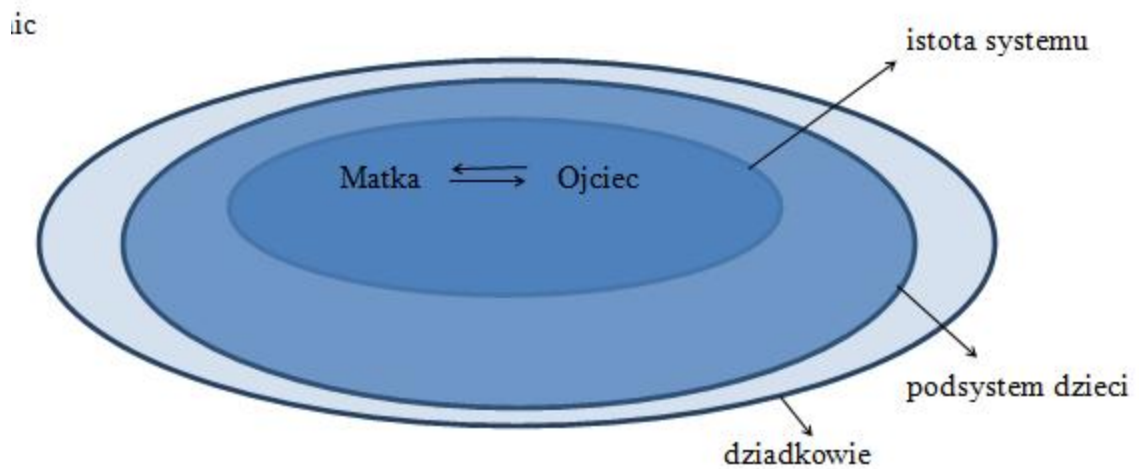
Wieloletnia praca z dzieckiem i rodziną oraz prowadzone obserwacje dostarczyły wielu refleksji i doświadczeń pozwalających na przedstawienie istoty pozytywnego modelu funkcjonowania rodziny oraz dysfunkcji wynikających z wadliwych oddziaływań rodziców na dziecko. Prezentują to poniższe schematy i ich interpretacja.

Relacje w rodzinie, to co się dzieje między rodzicami ma ogromny wpływ na rozwój dziecka i jego kształtowanie.

Jeżeli między rodzicami panuje silna więź emocjonalna, jeżeli komunikują się między sobą poprawnie, jeżeli wyrażają swoje uczucia, troszczą się nawzajem o siebie i o dziecko, panuje między nimi zgoda, to tworzą właściwą przestrzeń dla wzrostu tej swojej rośliny. Jeżeli klimat życia rodzinnego jest stabilny to ta roślina rozwija się prawidłowo. Jeżeli klimat jest zaburzony to dziecko zużywa całą swoją energię do tego, aby się przystosować do tej sytuacji.

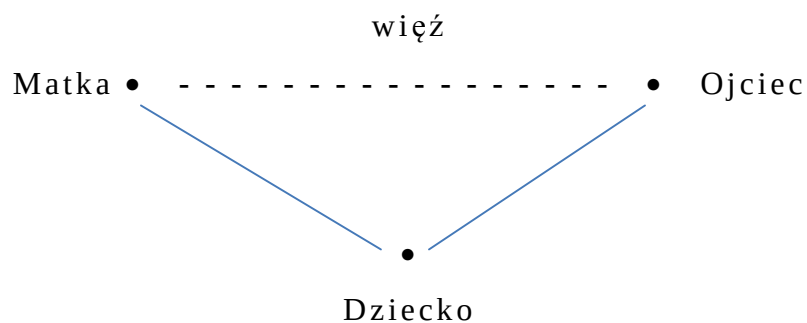
Ustalanie granic

Ważne jest, aby każdy poruszał się w swojej orbicie, żeby każdy funkcjonował w swoich wyznaczonych granicach. W rodzinie jest homeostaza, równowaga, rodzina dąży do tego. To jest optymalny model.

Zaburzenie pojawia się wtedy, kiedy nie przestrzegamy pewnych ustaleń, nie szanujemy granic, nie respektujemy przyjętych norm.

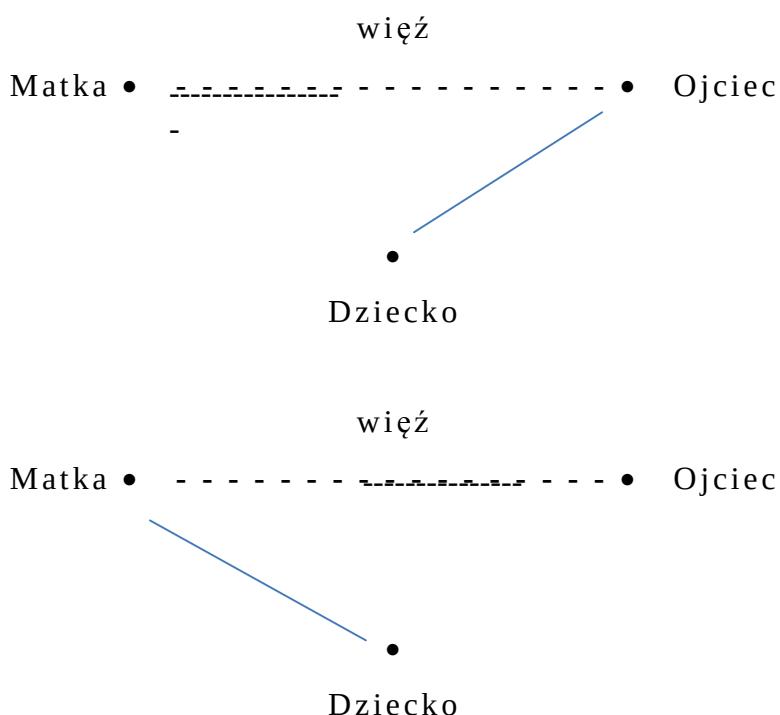
Pierwszą dysfunkcją jaka może wystąpić wśród rodziców jest słaba więź. Sytuację tę ilustruje poniższy schemat:

Słaba więź emocjonalna między rodzicami, słaby przepływ informacji, zaburzona komunikacja między małżonkami, którzy starają się mieć silne relacje z dzieckiem. Na postumencie stawiają dziecko. Występuje w tego typu rodzinach zjawisko dzieciocentryzmu.

Dziecko rośnie z przekonaniem, że jest najważniejsze na świecie, rośnie wtedy egoista, sadysta. Takie dziecko staje się bardzo niezdolne,

czuje, że ma cały świat na głowie. ADHD ciałem niejednokrotnie daje znak, że ono już tak nie chce. Nie ma pozytywnej zależności z drugim człowiekiem, nie liczy się z drugim. Czuje ono taką rolę do dojrzewania, ono czuje, że jest bardzo ważne, aby ta rodzina się nie rozpadła. To są dla niego poważne ciężary, które musi dźwigać. Nie umie być w relacji, umie tylko rządzić. Rodzice są o niego zazdrośni (kogo bardziej kochasz, mamusię czy tatusia?). Wszystko ma, jeszcze nie pomyśli, nie poprosi a już ma.

Opóźnione dojrzewanie

Drugim elementem patologizacji normalnej, funkcjonalnej rodziny jest koalicja z jednym z rodziców. To powoduje, że dziecko jest w niewłaściwej roli, co znacznie opóźnia jego dojrzewanie. Kiedy jest nadmierna więź tylko z jednym z rodziców, często powoduje to negatywne konsekwencje w rozwoju emocjonalnym, ale i społecznym dziecka (tylko masz się uczyć, niemiłe widziani są rówieśnicy, tylko jak najdłużej zostać z nami, zostać ze mną). Powoduje to zdecydowanie opóźnione dojrzewanie.

Aż w końcu przychodzi diametralna zmiana. Przychodzi raban, bo pojawia się bunt – dziecko chce już samo zerwać patologicznie nadmierną więź.

Ciągle niedojrzałe dziewczynki i niedojrzali chłopcy. Rodzice w tych układach izolują swoje dzieci od trudności. Należy wymagać od dziecka podejmowania zadań i ponoszenia konsekwencji za ich wykonanie od najwcześniejszych lat. Nigdy nie należy wyręczać dziecka z wykonania tego, co jest ono w stanie zrobić samo. (M. Montessori) Jeżeli wyręczamy dziecko wykonując jego obowiązki dajemy mu ukryty komunikat „jesteś do niczego”.

Chcesz uczynić swoje dziecko nieszczęśliwym to niweluj jego trudności (nie dodawaj trudności, nie wyręczaj).

Nic tak nie buduje człowieka jak coś, co on sam robi. Wyręczony ma niskie poczucie własnej wartości. Często jest przede wszystkim w świecie wirtualnym. Co on natomiast robi w domu, żeby miał poczucie, że to jest jego dom. Z nauki nie można uczynić bożka.

Patologiczne modele rodziny powodują wiele zaburzeń emocjonalnych. Poza przedłużeniem dojrzewania wywołują dysfunkcje osobowościowe. Rośnie poczucie winy, ponieważ rodzice są smutni (przez Ciebie matka się obraziła). Dziecko bierze winę na siebie. Jak ono ma dojrzeć, skoro ono bierze odpowiedzialność nie za siebie.

Brak właściwej komunikacji, brak rozmowy, brak granic, lub niewłaściwe granice to przyczyny destrukcji dziecka. Również jest to brak relacji.

Od dziecka nie jesteśmy uczeni dialogu. Dziecko ogląda się oczami rodziców. Aby mieć kontakt z drugim człowiekiem trzeba mieć kontakt z sobą samym.

Kontakt jest jak most, który ma dwie równorzędne, równie wysokie, ważne, potrzebne podpory. Porównanie to pokazuje dwie najistotniejsze cechy autentycznej i żywej relacji między ludźmi, zwłaszcza relacji między dorosłym a dzieckiem. Jest to równorzędność – równość w godności, szacunku oraz taka sama moc. Zarówno dziecko, jak i dorosły zasługują na szacunek, na dostrzeżenie takimi jacy są, bez względu na wiek, wiedzę, tytuły, stanowiska. Oboje potrzebują

przestrzeni i czasu na wypowiedź. Potrzebne są im także umiejętności ujawniania się oraz język zrozumiały dla obu stron.

Dialog, czyli szczególny rodzaj rozmowy jest jak przęsło łączące dwie podpory tego mostu. Dialog prowadzi do kontaktu, a najważniejsze w nim słowa to: lubię – nie lubię, chcę – nie chcę, zrobię – nie zrobię. Są to słowa klucze, często wypowiedziane przez najmłodszych, ale rzadko przez dorosłych, choć właśnie dzięki rozmowie o tym, co lubimy, czego chcemy i co zamierzamy robić lub nie, przekazujemy najważniejsze i potrzebne informacje o nas. O wiele ważniejsze to, co wolno, czego nie wolno i jakie wiążą się z tym konsekwencje. (Schacht-Petersen, Z.A., 2014, s. 6-7.)

Dziecku do pełni szczęścia potrzebna jest pełna rodzina, czyli taka, która składa się z obojga rodziców – z matki i ojca. A zatem prawidłowe ich współdziałanie stanowi istotny wyznacznik wartościowej przestrzeni edukacyjnej organizowanej dziecku. Ważna jest nie tylko ich obecność, ale jakość więzi i relacji panujących w rodzinie. Poprzez własne zachowania i prezentowane postawy dają dziecku wzory do naśladowania oraz przygotowują do pełnienia ról, które prezentują rodzice. Od wczesnego dzieciństwa dziecko obserwuje i przygląda się zachowaniom kobiety, matki, żony, mężczyzny, ojca, męża, które później naśladuje (Cudak, H., 2000, s. 48.).

Lucyna Bakiera powołując się na Marię Tyszkową utożsamia rozwój jednostki z procesem zmian będących skutkiem zdobywania i opracowywania doświadczeń. Podstawową rolę w tym przebiegu odgrywają interakcje wewnątrzrodzinne. Stanowią one przyczynę do zdobywania doświadczeń będących podstawą jego rozwoju, absorbują również wzorce opracowywania doświadczeń. Opanowuje zasady życia społecznego, dzięki czemu pełni w nim różne funkcje oraz bierze udział w interakcjach międzypokoleniowych. (2009, s. 63.) Oddziaływania rodziny mają znaczną przewagę nad pozostałymi wywieranymi na dziecko. Są one trwalsze w działaniu i silniejsze, przez co wpływa ona na kształtowanie się wzorów i postaw, tworzenie norm społecznych już od samych narodzin dziecka. Działania te są obecne w życiu jednostki przez jego znaczną część. (Cudak, H., 2000, s. 12.)

W organizowaniu optymalnego środowiska rozwojowego dziecka niezaprzeczalnie najważniejszą rolę spełniają rodzice. To przede wszystkim oni uczestniczą w kształtowaniu przestrzeni zarówno do poznawania, jak i rozumienia przez dziecko otoczenia kulturowego, społecznego i przyrodniczego. Istotne znaczenie odgrywają w tym obszarze więzi międzypokoleniowe. Poprzez kontakt z dziadkami oraz rodzeństwem, dziecko staje się odbiorcą i twórcą rzeczywistości, która je otacza. Udział starszych pokoleń jest niezbędny w procesie wychowania. (2000, s. 17.)

Początkowy okres życia dziecka, jego dzieciństwo wiąże się przede wszystkim z rodziną i rodzicami. Poprzez silne więzi emocjonalne zachodzące między poszczególnymi członkami tej wspólnoty, dziecko ma szansę i możliwość pełnego rozwoju osobowości. Rozwój ten dokonuje się niejednokrotnie poprzez zachowania niezamierzone, ale i te celowe oraz zaplanowane. Działania wychowawcze o charakterze nieplanowanym są zazwyczaj spontaniczne i intuicyjne. Bardzo często są one wypadkową naturalnych potrzeb opiekuńczo-wychowawczych, oddziałujących na dziecko trwale i ma ogół korzystnie. Z upływem czasu proces wychowawczy, który organizują rodzice musi uwzględniać świadome i planowe oddziaływanie pedagogiczne nakierowane na realizację wyznaczonych celów. Środowisko rodzinne jak wynika z analizy literatury zagadnienia wywiera zatem największy i najtrwalszy wpływ na dziecko, jego losy i przyszłą jakość życia. Mimo tego, iż często są to działania naturalne i nieintencjonalne, zachodzą one jednak w specyficznym klimacie, któremu towarzyszą uczucia, jakim darzą się członkowie powiązani stycznościami bezpośrednimi oraz zależnościami biologicznymi. Takie warunki wychowawcze są udziałem tylko środowiska rodzinnego i nie mogą zostać odtworzone nawet przez najlepsze placówki opiekuńczo-wychowawcze (2000, s. 21-23.).

Projektowanie optymalnego środowiska wychowawczego jest pierwszorzędnym zadaniem rodziny i rodzice nie mogą być zastępowani w wypełnianiu tej powinności. Wielu pedagogów zauważa konieczność przygotowania rodziców do pełnionych przez nich funkcji. Wskazują na potrzebę oraz konieczność posiadania wiedzy pedagogicznej i

psychologicznej niezbędnej do prawidłowego wychowania, opieki i stymulowania dziecka. Pogłębienie wiadomości z zakresu rozwoju dziecka jest istotne zarówno dla rodziców młodych jak i doświadczonych. Wraz z rozwojem zwiększa się rola pozarodzinnych instytucji wychowawczych. Jednak nie powoduje to zmniejszenia znaczenia i roli rodziny w tym procesie. Oddziaływania rodziców zmieniają jedynie treść i zakres. Wynika to z poszerzenia się obszaru sfer życia wychowanka oraz pojawienia się jego nowych potrzeb społecznych.

Bibliografia

ADAMSKI F. 1984. Socjologia małżeństwa i rodziny, PWN, Warszawa.

ADAMSKI F. 2002. Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

BAKIERA L. 2009. Generatywność rodziców jako wartość rozwojowa rodziny [w:] B. Harwas-Napierała (red.), Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka, Wyd. Naukowe UAM Poznań.

CUDAK H. 2000. Funkcje rodziny w pierwszych okresach rozwojowych dziecka, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie.

DYCZEWSKI L. 1994. Rodzina. Społeczeństwo. Państwo,. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Encyklopedia popularna 1982. PWN, Warszawa.

IZDEBSKA H. 1988. Szczęście dziecka, IWZZ, Warszawa.

ŁOBOCKI M. 2004. Teoria wychowania w zarysie, Impuls, Kraków.

PIECH A. 2011. Wyjaśnienie pojęcia rodzina [w:] D. Wosik-Kawala (red.), Rodzinne i instytucjonalne środowisko opiekuńczo-wychowawcze, Wyd. Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, Lublin.

PIETER J. 1960. Poznawanie środowiska wychowawczego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Wrocław-Kraków.

RADLIŃSKA H. 1935. Stosunek wychowawczy do środowiska społecznego, Warszawa.

STYCZYŃSKA M. 2008. Dzieci z rodzin wielodzietnych w szkole i w domu, Wydawnictwo „Partner”, Zabrze.

SCHACHT-PETERSEN Z.A. 2014. Otwórzmy się na potrzeby i uczucia naszych uczniów, „Życie Szkoły”, Nr 3.

SZACKA B. 2003. Wprowadzenie do socjologii, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.

SZCZEPAŃSKI J. 1970. Elementarne pojęcia socjologii, PWN, Warszawa.

TYSZKA Z. 1979. Socjologia rodziny, PWN, Warszawa.

WOJCIECHOWSKI A. 2014. Rodzina – związek przyczynowy [w:] G. Szabelska, G. Tarasenko (red.), Rodzina współczesna – portret interdyscyplinarny, Wyd. Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, Bydgoszcz.

WROCZYŃSKI R. 1985. Pedagogika społeczna, PWN, Warszawa.

Kontakt

doc. dr Marianna Styczyńska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie

DOMÁCE NÁSILIE Z POHLADU VEREJNOSTI

Eva VONDRÁKOVÁ – Denisa SELICKÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá domácim násilím. Definuje pojem domáce násilie a jeho formy. Empirická časť zisťuje názory verejnosti na problém domáceho násilia. Záver poukazuje na námety pre účely praxe.

Kľúčové slová: domáce násilie, násilie, formy násilia, verejnosť, dotazník.

Abstract :

The paper deals with domestic violence. We define the concept of domestic violence and its forms. The empirical part examines the views of the public on the problem of domestic violence. Conclusion points to ideas for practice.

Key words : domestic violence, violence, forms of violence, public, questionnaire.

Úvod

Domáce násilie považujeme za jeden z najzávažnejších problémov celej našej spoločnosti a pokladáme za dôležité riešiť a eliminovať ho. To však nie je také jednoduché, ako sa môže na prvý pohľad zdať z dôvodu, že domáce násilie je častokrát skryté, uskutočňuje sa za múrmi domov, medzi štyrmi stenami, kde nie sú iní svedkovia, ako iba účastníci násilia. Agresor sa k svojmu správaniu neprizná a obeť násilia sú utláčané a boja sa o svojich problémoch hovoriť na verejnosti, zo strachu pred agresorom, tak radšej mlčia a v „tichosti“ trpia. Obeťami domáceho násilia sa stávajú predovšetkým ženy a deti. Skrytosť tohto vážneho problému je hlavnou príčinou toho, že násilie v rodine je ťažko odhaliteľné a pomoc obetiam domáceho násilia je náročná. Domáce násilie považujeme za sociálno-patologický jav, ktorý sa v našej

spoločnosti vyskytoval už od začiatku existencie ľudstva a vyskytuje sa neustále.

Teoretické východiská

Definovať násilie je veľmi zložité. Významnú úlohu pri definovaní násilia zohráva región, tradície, zvyky, sociálne a ekonomické podmienky života. V skratke povedané, v sociológii znamená násilie predovšetkým použitie fyzických alebo psychických prostriedkov voči osobám, voči skupinám (menším či väčším), osobnú (násilnú) intervenciu do sociálnych procesov, manipuláciu (s jednotlivcami, skupinami, verejnou mienkou a i.). V sociológii znamená násilie aj jeden zo spôsobov upevňovania moci. Násilie, hlavne hrubá sila, zabezpečuje získanie, prípadne zachovanie moci. V tomto prípade znamená moc schopnosť donútiť niekoho, aby sa správal inak, ako by chcel (donucovanie, ovplyvňovanie). (Arend, 2003).

Za násilné správanie považujeme správanie toho, kto radikálne presadzuje svoju vôľu proti vôli ostatných. Ako môžeme vidieť, sociálno-psychologická zložka identifikuje čin ako násilie aj v takých prípadoch, keď sa nejedná len o fyzické záležitosti. Z toho celého vyplýva, že ako násilie chápeme akékoľvek formy ubližovania. (Burger, 2008). Termín „domáce násilie“ je používaný na opis činov a zanedbávania, ktoré sa odohrávajú v kontexte rôznych vzťahov. Termín je používaný v najužšom slova zmysle na vyjadrenie incidentov fyzických útokov, aj vo forme fyzického a sexuálneho násilia, ako sácanie, štipanie, opľúvanie, kopanie, udieranie, škrtenie, pálenie, udieranie päťou, bitie predmetmi, bodanie, oblievanie vriacou vodou alebo kyselinou a podpaľovanie. Následky takéhoto fyzického násilia môžu siahať od modrín až po smrť, čo pomerne často začína zdanlivo bezvýznamnými útokmi, môže eskalovať na intenzite a frekvencii. Domáce násilie sa objavuje okrem sexuálneho a fyzického násilia taktiež aj v psychickej forme. (Antl, Hanslík, 2007). To sa následne vyznačuje: pohŕdavým zachádzaním, neustálym sledovaním, vyhrážaním, vyvolávaním strachu alebo stresu, násilnou izoláciou, citovým vydieraním, slovnými narážkami, vyhrážaním, rôznymi zákazmi....(Antl,

Hanslík, 2007, s.23). Domáce násilie je jednostranné, agresor a obeť si nikdy nemenia role. (Burger, 2008, s.142). Bodnárová a Filadelfiová definovali domáce násilie ako násilie, ktoré je uskutočňované doma alebo v rámci rodiny. Predpokladá sa blízky vzťah medzi obeťou a násilníkom. Venuje sa mu viacero medzinárodných organizácií a inštitúcií a na túto tému bolo vypracovaných rad dokumentov.(Bodnárová, Filadelfiová, 2002).

Mnohé medzinárodné dokumenty deklarovali (implicitne či explicitne), že právo nebyť vystavovaná či vystavovaný domácemu násiliu alebo hrozbe domáceho násilia je základným a univerzálnym ľudským právom. Rovnako sú v medzinárodných a regionálnych ustanoveniach o ľudských právach zakomponované i hodnoty, týkajúce sa rodiny a rodinného života. Zaručuje sa v nich právo na súkromný život a domov, rodinu deklarujú ako osobný priestor poskytujúci svojim členom útechu a podporu v osobnom raste. Upozorňujú na význam rodiny, ktorý by sa nemal podceňovať. Avšak právo na rodinný život v súkromí rozhodne nezahŕňa právo na zneužívanie členov rodiny. (Bodnárová, Filadelfiová, 2002, s.11). O domácom násilí sa dlhú dobu nehovorilo, bolo považované ako spoločenské tabu, z toho dôvodu že rodina a domácnosť sa vnímala ako vysoko privátna sféra, do ktorej nemá spoločnosť ani okolie rodiny žiadnym spôsobom zasahovať. Jednoduchá definícia domáceho násilia neexistuje. Termín „domáce“ sa používa preto, aby naznačila že násilie sa odohráva v osobnom vzťahu. Niekedy je možné definíciu rozšíriť, aby sa vzťahovala aj na ďalšie rodinné vzťahy. V poslednej dobe napríklad znepokojujúco vzrastá týranie starnúcich členov rodiny. (Conwayová, 2007, s.13).

Medzi základné formy násilia patrí: psychické, fyzické, sexuálne, sociálne a ekonomické násilie.

Fyzické násilie – Šramová považuje za najčastejšie prejavy fyzického násilia: bitie, údery päťou, kopanie, škrtenie, ťahanie za vlasy, pálenie, ohrozovanie predmetmi, zbraňami, topenie, spôsobovanie zranení, odopieranie spánku a jedla, pokus o vraždu, vražda. Fyzické násilie je najčastejšie spojené aj s inými typmi násilia, čiže so psychickým a sexuálnym násilím (Šramová, 2004).

Psychické násilie - je najbežnejším, ale aj najviac zničujúcim aspektom domáceho násilia. Často ho sprevádzajú aj ďalšie formy týrania a agresie a prestupuje do celého života obete. (Conwayová, 2007, s.23). Psychické násilie sa prejavuje rôznymi spôsobmi ako napríklad verbálne atakovanie, neustále kritizovanie, spochybňovanie duševného stavu obete. (Conwayová, 2007). Sejčová dodáva, že do tejto kategórie môžeme zaradiť aj: obmedzovanie osobnej slobody ženy zo strany partnera, kontaktu s členmi širšej rodiny alebo priateľmi, znevažovanie, útoky na sebavedomie žien, sledovanie a prenasledovanie v dôsledku žiarlivosti, bránenie prístupu k rozvodu. (Sejčová, 2010, s.46).

Sexuálne násilie - do tejto kategórie sa zaraďuje: znásilnenie, incest, taktiež aj nútenie k rôznym sexuálnym praktikám či už pasívneho alebo aktívneho charakteru, sexuálne napádanie, sexuálny útok, jednanie s jedincom, či už so ženou alebo dieťaťom, ako so sexuálnym objektom. (Šramová, 2004).

Ekonomické násilie - znamená zneužívanie moci pri disponovaní finančnými prostriedkami. Do tejto kategórie patrí taktiež aj bránenie kariéry žene, bránenie žene pracovať alebo aj nezaplatená domáca práca žien. (Sejčová, 2010).

Sociálne násilie je izolovanie jedincov, zamedzenie styku s rodinou, priateľmi a okolitým svetom (uzamknutie v byte, zablokovanie telefónu, zákaz používať auto, obmedzovanie pohybu). Cieľom násilníka je získať absolútnu kontrolu nad konaním a správaním týranej osoby, izolovať ju od možnosti získať pomoc.

Domáce násilie zanecháva na svojich obetiach veľa následkov a môžeme tvrdiť to, že nie všetky následky násilia vidíme voľným okom, čo považujeme za jednu z hlavných príčin obťažnosti odhalenia a najmä dokazovania násilia v rodine. Neskoré odhalenie násilia v rodine však bohužiaľ môže mať fatálne následky a môže zapríčiniť aj smrť obete. Filadelfiová a Bodnárová deklarujú, že domáce násilie sa považuje za vážne porušenie ľudských práv a zanecháva často nezmazateľné stopy na fyzickom a mentálnom zdraví obete. Následky sú bohužiaľ zvyčajne chronické, často už nenapraviteľné. Násilie na ženách predstavuje hlavnú bariéru rovnosti príležitostí žien a mužov v spoločnosti. Násilie na

deťoch je bariérou zdravého vývoja detí a redukuje ich bezproblémovú integráciu do spoločnosti. Násilie na starších členoch rodiny im znemožňuje pokojnú starobu, dokonca môže skrátiť dĺžku ich života. (Bodnárová, Filadelfiová, 2002).

Výsledky

Realizovali sme prieskum, ktorého cieľom bolo zmapovať aktuálne názory verejnosti týkajúcich sa problematiky domáceho násilia.

Ako čiastkové ciele sme si zvolili nasledovné:

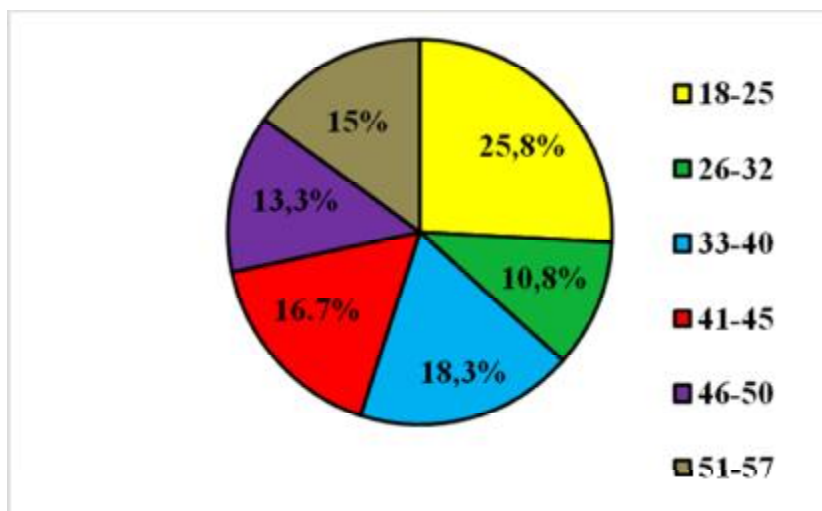
- Ø Zistiť úroveň informovanosti s možnosťami riešenia domáceho násilia
- Ø Zistiť, či má miesto bydliska vplyv na názory týkajúce sa problematiky domáceho násilia
- Ø Zistiť, v akej situácii je podľa názoru respondentov, žena spoluzodpovedná za jej znásilnenie
- Ø Zistiť, podľa názoru respondentov, prečo obeť násilia dlhodobo trpí a tento stav nerieši
- Ø Zistiť, či média napomáhajú pri eliminácii domáceho násilia.

Zvolili sme si metódu dotazníka. Túto metódu sme si zvolili z toho dôvodu, že môžeme anonymne získať dáta od potrebného počtu respondentov. Vďaka anonymite máme možnosť v dotazníku získať úprimné a presné informácie. Základný súbor nášho prieskumu tvorili obyvatelia Slovenskej republiky, vo vekovej kategórii 18 až 57 rokov. Ako výberový súbor sme si zámerným výberom zvolili 120 obyvateľov, z čoho bolo 50% žien teda 60 respondentiek a 50% mužov, čiže 60 respondentov, z miest aj dedín Trnavského kraja. Pre lepšie pochopenie uvádzame niektoré zistenia.

Interpretácia výsledkov

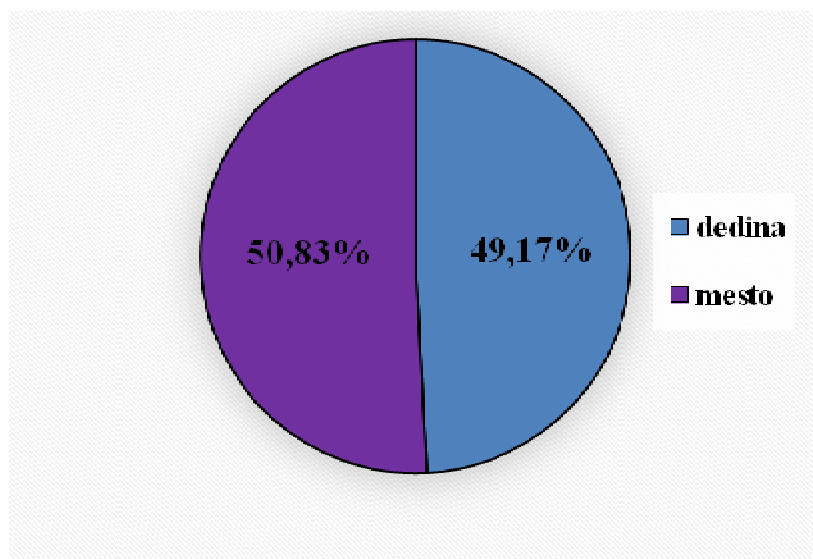
Respondenti v našom prieskume boli rozdelení podľa vekových kategórií, z ktorých najväčšiu časť tvorili mladí respondenti vo veku 18-25 rokov, ktorí predstavovali približne štvrtinu všetkých opýtaných, presnejšie 25,8 %, čo predstavuje 31 respondentov. Druhú, najpočetnejšiu vekovú kategóriu, tvorili respondenti vo veku 33-40 rokov, čo predstavuje 18,3

% zo všetkých 120 opýtaných, presnejšie 22 respondentov. 16,7 % (20 respondentov) tvorilo kategóriu 41- 45 ročných. 46-50 ročných opýtaných tvorilo 13,3 %, presnejšie 16 respondentov. 13 respondentov, čiže 10,8% tvorila veková kategória 26-32 rokov. Najstaršiu vekovú kategóriu v našom prieskume tvorili respondenti vo veku od 51 do 57 rokov, ktorých bolo 18, čo predstavuje 15% z celkového počtu 120 respondentov.

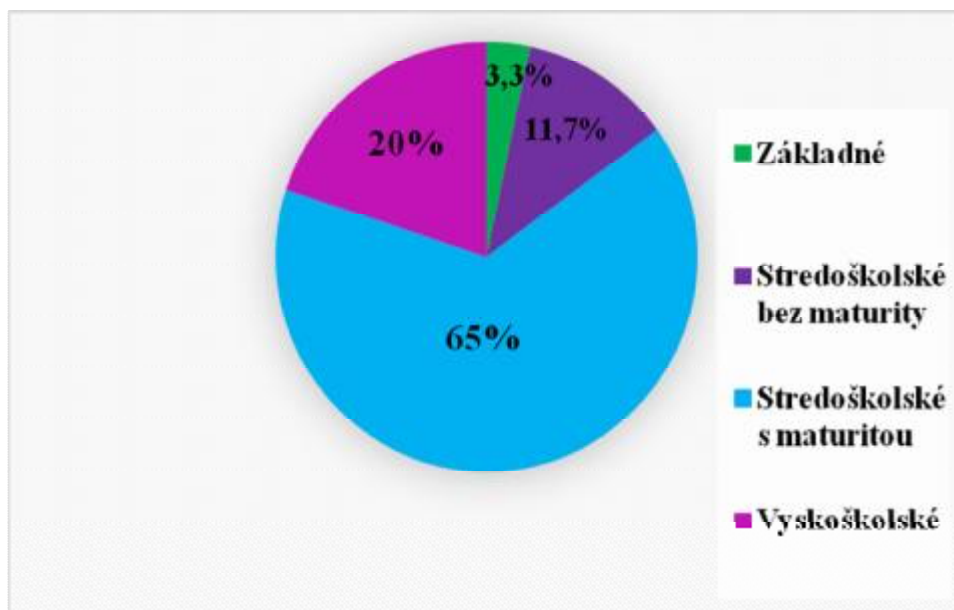
Graf 1: Vek respondentov

Dôležitou časťou nášho prieskumu je rozdelenie respondentov podľa miesta bydliska, čiže do dvoch kategórií – kategória mesto a kategória dedina. Respondenti boli rozdelení takmer rovnako. 50,83% opýtaných žije v meste, čo je presne 61 opýtaných a zvyšných 49,17 (59 respondentov) žije na dedine.

Graf 2:Bydlisko respondentov

Respondenti podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania boli rozdelení do nasledovných kategórií : základné, stredoškolské bez maturity, stredoškolské s maturitou a s najvyšším dosiahnutým vzdelaním - vysokoškolské. Najpočetnejšiu skupinu tvorili respondenti so stredoškolským vzdelaním s maturitou, a to presne 65%, čo predstavuje až 78 respondentov. Respondenti s vysokoškolským vzdelaním predstavovali 20% všetkých respondentov, pre spresnenie celkom 24 respondentov. Stredoškolské vzdelanie bez maturity malo 14 respondentov (11,7%). Najmenej početnú skupinu tvorili respondenti so základným vzdelaním, ktorí boli 4, čo predstavuje iba 3,3% z celkového počtu 120 respondentov.

Graf 3: Vzdelanie respondentov

Spracované údaje v štatistickom softvéri SPSS sme analyzovali a následne sme ich interpretovali. Výsledky prieskumu sme analyzovali na základe overovania nami vopred stanovených hypotéz, cez príkaz Crosstabs, ktoré sme verifikovali alebo falzifikovali. **Hypotéza 1**

H₀ (1) Predpokladáme, že ženy si nemyslia, že žena je spoluzodpovedná za to, že bola znásilnená.

H_a(1) Predpokladáme, že ženy si myslia, že žena nie je spoluzodpovedná v žiadnej situácii za to, že bola znásilnená.

Otázky na overenie hypotézy:

ü Pohlavie

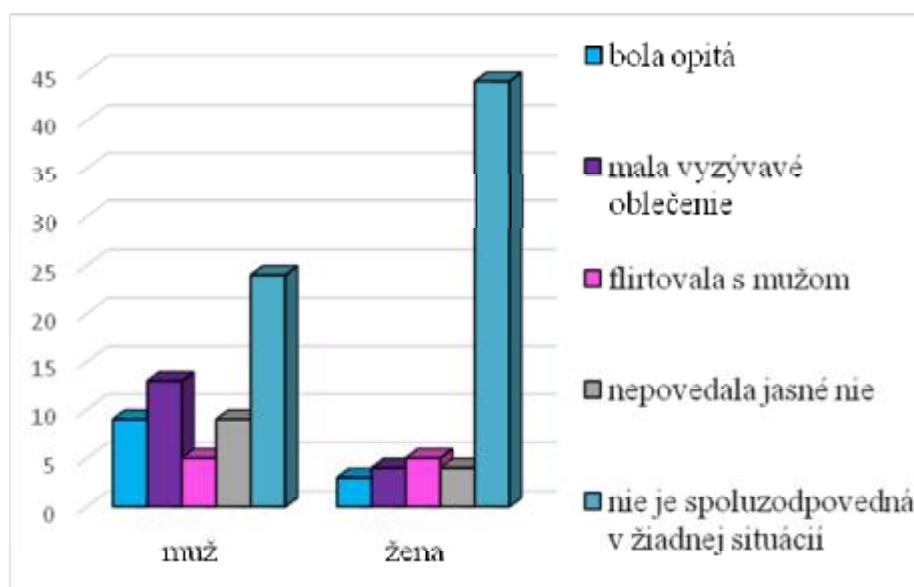
ü V ktorej situácii, je podľa vášho názoru, žena spoluzodpovedná za to, že bola znásilnená?

Tabuľka 1 : Vplyv pohlavia na mieru súhlasu s výrokom: „Situácia, v ktorej je žena spoluzodpovedná za jej znásilnenie. “

Pohlavie	V ktorej situácii, je podľa vášho názoru, žena spoluzodpovedná za to, že bola znásilnená?					
	Bola opitá	Mala vyzývavé oblečenie	flirtovala s mužom	Nepovedala jasné nie	Nie je spoluzodpovedná v žiadnej situácii	Spolu
Muž	9	13	5	9	24	60
Počet %	15%	21,70%	8,30%	15%	40%	100%
Žena	3	4	5	4	44	60
Počet %	5%	6,70%	8,30%	6,70%	73,30%	100%
Spolu:	12	17	10	13	68	120
Spolu %	10%	14,20%	8,30%	10,80%	56,70%	100%

Vypočítaná hodnota chí-kvadrátu je 15,57. Pri stupni voľnosti 4 na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Hodnota signifikácie 0,004 je menšia ako stanovená hladina významnosti 0,05. Na základe toho môžeme konštatovať, že medzi týmito premennými je štatistická závislosť. Môžeme teda zamietnuť nulovú hypotézu a prijať alternatívnu hypotézu: Predpokladáme, že ženy si myslia, že žena nie je spoluzodpovedná v žiadnej situácii za to, že bola znásilnená. Ako môžeme vidieť, z Tabuľky 4 a grafu 5 nám vyplýva, že takmer tri štvrtiny opýtaných žien, čo predstavuje 73,30%, odpovedalo na otázku: „V ktorej situácii je žena spoluzodpovedná za to, že bola znásilnená?“ si myslia, že žena nie je spoluzodpovedná v žiadnej situácii za to že bola znásilnená, na rozdiel od zvyšných 26,70 % všetkých žien, ktoré zvolili ostatné možné možnosti, ktoré predstavovali rôzne vyjadrenia. Z tabuľky je zjavné, že ostatné možnosti boli označované respondentkami približne rovnako. 8,30% respondentiek, čiže 5 opýtaných, označilo možnosť, že mohla byť znásilnená ak flirtovala s mužom, ďalšie 4 respondentky, čiže 6,70% si

myslia, že ak žena mala vyzývavé oblečenie tak je spoluzodpovedná za vzniknutú situáciu. Rovnaký počet odpovedí označili respondentky pri možnosti, že žena „nepovedala jasné nie“. Najmenej označovanou odpoveďou bola možnosť, že „bola opitá“, ku ktorej sa priklonilo iba 3 respondentky (5%) z celkového počtu 60 respondentiek. Môžeme konštatovať fakt, že názory žien a mužov na túto otázku sa značne odlišujú a muži majú oveľa prísnejší pohľad na znásilnenie ženy. Iba 40% (24) mužov sa priklonili k možnosti že žena nie je spoluzodpovedná v žiadnej situácii. Zvyšných 60%, čo je viac ako polovica všetkých opýtaných mužov, čiže 36 respondentov, si zvolilo zvyšné možnosti. Myslíme si, že rozdielnosť názorov u mužov a žien je zapríčinená tým, že ženy sa vedľa viac vcítiť do pozície znásilnenej ženy ako muži a práve z tohto dôvodu sa väčšina žien priklonila k možnosti, že muž nemá žiadne právo na znásilnenie ženy bez ohľadu na situácie, ktoré boli definované v ostatných možnostiach.

Graf 4 : Situácia, v ktorej je žena spoluzodpovedná za jej znásilnenie

Hypotéza 2

H₀(2) Predpokladáme, že obyvatelia žijúci na dedine nepokladajú domáce násilie za problém, ktorý sa rieši v kruhu rodiny

H_a(2) Predpokladáme, že obyvatelia žijúci na dedine pokladajú domáce násilie za problém, ktorý sa rieši v kruhu rodiny

Otázky na overenie hypotézy:

ü Bydlisko

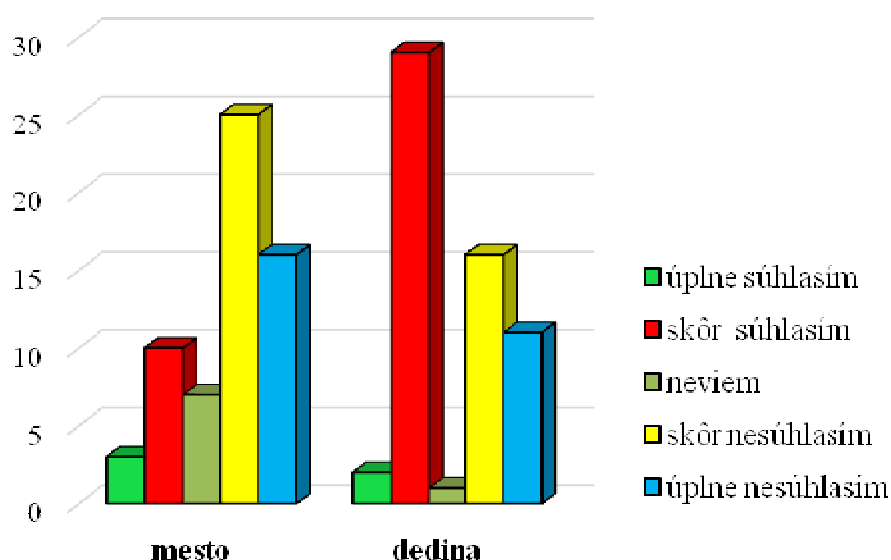
ü Výrok: Domáce násilie pokladáme za problém, ktorý sa rieši v kruhu rodiny

Tabuľka 2: Vplyv miesta bydliska na mieru súhlasu s výrokom: „Násilie v rodine je problém, ktorý by sa mal riešiť v kruhu rodiny.“

Bydlisko	<i>„Násilie v rodine je problém, ktorý by sa mal riešiť v kruhu rodiny.“</i>					
	úplne súhlasím	skôr súhlasím	neviem	skôr nesúhlasím	úplne nesúhlasím	Spolu
mesto	3	10	7	25	16	61
počet %	4,9%	16,4%	11,5%	41%	26,2%	100%
dedina	2	29	1	16	11	59
počet %	3,4%	49,2%	1,7%	27,1%	18,6%	100%
Spolu	5	39	8	41	27	120
Spolu %	4,2%	32,5%	6,7%	34,2%	22,5%	100%

Vypočítaná hodnota chí-kvadrátu je 16,829. Pri stupni voľnosti 4 na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Hodnota signifikácie 0,002 je menšia ako stanovená hladina významnosti 0,05. Na základe toho môžeme konštatovať, že medzi týmito premennými je štatistická závislosť. Môžeme teda zamietnuť nulovú hypotézu a prijať alternatívnu hypotézu: Predpokladáme, že obyvatelia žijúci na dedine pokladajú domáce násilie za problém, ktorý sa rieši v kruhu rodiny. Ako môžeme vidieť, z Tabuľky 5 a z Grafu 6 nám vyplýva, že respondenti, žijúci na dedine, vyjadrili mieru súhlasu k nasledujúcemu výroku: „Násilie v rodine je problém, ktorý by sa mal riešiť v kruhu rodiny“ nasledovne: Najviac, a to takmer polovica všetkých respondentov - presne 49,2%, sa priklonili k možnosti, že so spomenutým výrokom skôr súhlasia. S výrokom úplne súhlasilo 3,4% zo všetkých 59 respondentov, žijúcich na dedine. Z týchto odpovedí môžeme vydedukovať to, že väčšia časť respondentov

z dediny sa priklonilo práve ku kladným odpovediam (určite áno, skôr áno), na rozdiel od respondentov z mesta, u ktorých môžeme tvrdiť, že s uvedením výrokom nesúhlasia. Pretože až 41% označilo možnosť „skôr nesúhlasím“ a ďalších 26,2% respondentov s výrokom úplne nesúhlasia, z toho vyplýva, že 67,2% respondentov, žijúcich v meste sa vyjadrilo negatívne. Predpokladáme, že rozdielnosť názorov spočíva v odlišnosti kultúrno-spoločenského prostredia. Myslíme si, že u obyvateľov žijúcich na dedine, väčšia časť respondentov súhlasila s výrokom práve preto, pretože rodiny žijúce na dedine sú úzko späté, čo vyplýva z presvedčenia, že čo sa v rodine stane, má v rodine aj zostať.

Graf 5: Vplyv bydliska na mieru súhlasu s výrokom: „Násilie v rodine je problém, ktorý by sa mal riešiť v kruhu rodiny. “

Hypotéza 3

H₀ (3) Predpokladáme, že podľa názoru mužov domáce násilie nie je obeťou dlhodobo akceptované z dôvodu, že obeť sa nemôže osamostatniť.

H_a(3) Predpokladáme, že podľa názoru mužov, je domáce násilie obeťou dlhodobo akceptované práve z dôvodu, že obeť sa nemôže osamostatniť.

Otázky na overenie hypotézy:

ü Pohlavie

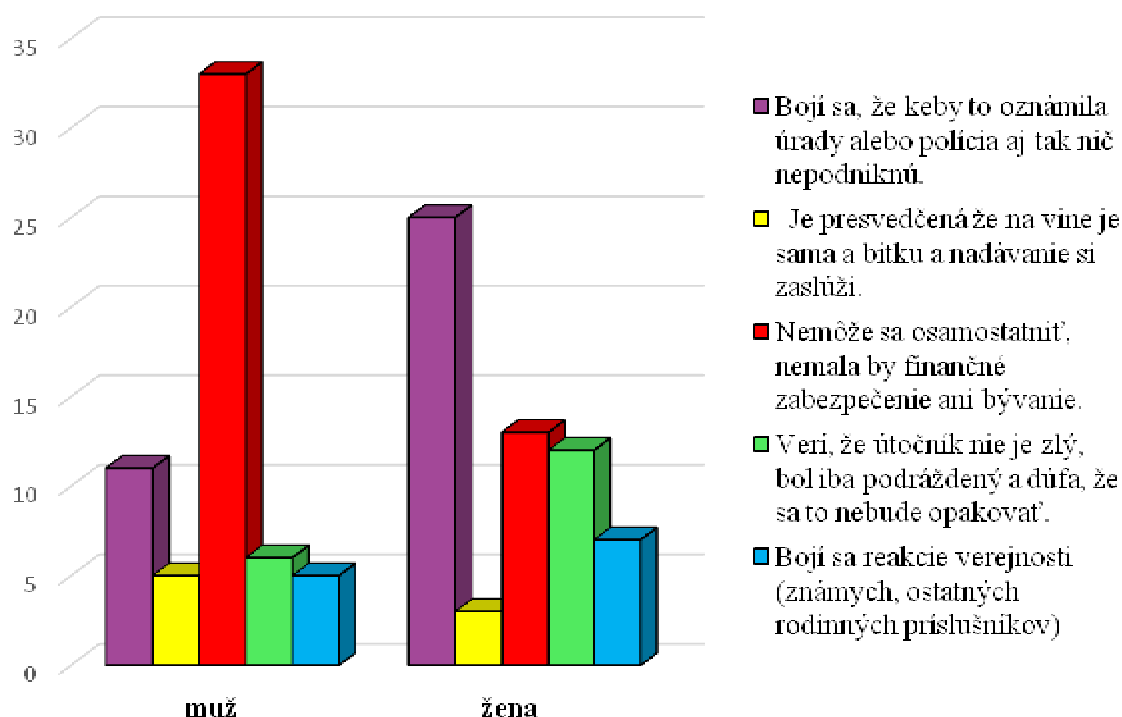
ü Prečo je podľa Vás domáce násilie obeťou dlhodobo akceptované, obeť to neohlási a nechá sa týrať?

Tabuľka 3: Vplyv pohlavia na názor, o akceptácii a trpení domáceho násillia u obeti

Pohlavie	Prečo je podľa Vás domáce násilie obeťou dlhodobo akceptované, obeť to neohlási a nechá sa týrať?					
	Bojí sa, že keby to oznámila úradu alebo polícia aj tak nič nepodniknú	Je presvedčená že na vine je sama a bitku a nadávanie si zaslúži	Nemôže sa osamostatniť, nemala by finančné zabezpečenie ani bývanie	Verí, že útočník nie je zlý, bol iba podráždený a dúfa, že sa to nebude opakovať	Bojí sa reakcie verejnosti (známych, ostatných rodinných príslušníkov)	Spolu:
Muž	11	5	33	6	5	60
počet %	18,30%	8,30%	55%	10%	8,30%	100%
Žena	25	3	13	12	7	60
počet %	41,70%	5%	21,70%	20%	11,70%	100%
Spolu	36	8	46	18	12	120
Spolu %	30%	6,70%	38,30%	15%	10%	100%

Vypočítaná hodnota chí-kvadrátu je 16,973. Pri stupni voľnosti 4 na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Hodnota signifikácie 0,002 je menšia ako stanovená hladina významnosti 0,05. Na základe toho môžeme konštatovať, že medzi týmito premennými je štatistická závislosť,

môžeme teda zamietnuť nulovú hypotézu a prijať alternatívnu hypotézu: Predpokladáme, že podľa názoru mužov domáce násilie je obeťou akceptované práve z dôvodu, že obeť sa nemôže osamostatniť. Ako vidíme v Grafe 7 a v Tabuľke 6 na položenú otázku v dotazníku so zámerom zistiť názory a rozdielnosť názorov, čo sa týka pohlavia, SPSS sme vypočítali istú štatistickú závislosť medzi pohlavím a názorom na to, prečo obeť dlhodobo domáce násilie trpí, neohlási daný stav a necháva sa týrať. Viditeľné rozdiely sa prejavili práve u mužov, ktorí na túto otázku odpovedali možnosťou, že je to z dôvodu nemožnosti osamostatnenia obete. K tejto možnosti sa priklonilo 55% mužov, čo predstavuje 33 respondentov. Myslíme si, že muži majú tento názor práve preto, že sú vnímaní ako živitelia rodín a bez ich príjmu by obeť mala problém sa osamostatniť, nemala by finančné zázemie. Názor mužov a žien sa zjavne odlišoval, pretože k tejto možnosti sa priklonilo iba 21,7% žien. U žien bola najčastejšie označovaná možnosť: „Bojí sa, že keby to oznámila, úrady alebo polícia aj tak nič nepodniknú.“, čo predstavovalo 41% zo všetkých respondentiek. Myslíme si, že je to práve z toho dôvodu, že je vo všeobecnosti známe, že z jedným z hlavným problémov v oblasti problematiky domáceho násillia sú aj nedostatočné tresty pre agresorov, čiže s týmto veľmi úzko spätá potreba zmeny legislatívy.

Graf 6 : Vplyv pohlavia na názor, o akceptácii a trpení domáceho násilia u obeti

Záver

Domáce násilie, nepokladáme iba za fenomén tejto doby, ale i tak môžeme tvrdiť že táto téma je v súčasnosti veľmi aktuálna. Najsilnejšou „zbraňou“ ako bojovať proti domácomu násiliu je prevencia. Hlavným cieľom bolo zmapovanie aktuálnych názorov verejnosti, týkajúcich sa problematiky domáceho násilia. Názory verejnosti sú dôležité, pretože, ako sme zistili v našom prieskume, ktorý bol zameraný na 120 respondentov z trnavského kraja, tak sme sa dozvedeli, že nie všetko, čo sme sa dočítali v literatúre, je celkom pravda. Pretože domáce násilie je téma, ktorá bola vypracovaná už mnohokrát. Ďalším poznatkom, je to, že aj prevencia v oblasti tejto problematiky nie je dostatočne rozvinutá, pretože z názorov respondentov vyplýva to, že v mieste ich bydliska, nie je poskytovaná dostatočná osвета domácomu násiliu. Prekvapujúcim zistením pre nás bolo, že napriek tomu, že médiá poskytujú priestor problematike domáceho násilia, tak podľa respondentov nenapomáhajú k jeho eliminácii. Taktiež sme zistili aj to, že respondenti nepoznajú

organizácie a inštitúcie, ktoré sa zaoberajú problematikou domáceho násilia, čo bolo pre nás veľmi prekvapujúce, nakoľko v Trnavskom kraji je množstvo takýchto inštitúcií. Z toho dôvodu, by sme do budúcnosti určite odporučili väčšiu propagáciu činnosti takýchto inštitúcií, prostredníctvom letákov a médií.

Na záver môžeme konštatovať, že pri eliminácii domáceho násilia je veľmi dôležité, aby každý začal v prvom rade najskôr od seba ako jednotlivca a uvedomil si, že domáce násilie nie je len problém, „susedy ktorú bije jej manžel“ ale aj náš problém, problém celej našej spoločnosti, ktorý môže kedykoľvek stretnúť kohokoľvek z nás a práve preto si musíme uvedomiť to, že násilie je závažný problém, ktorý vždy existoval, existuje a aj keď sa nedá úplne odstrániť, vieme proti nemu spoločnými silami bojovať.

Literatúra

ANTL,M.- HANSLÍK, H., 2007. Miloslav Antl radí jak na Gaunery, Prostor, 2007, 140 s., ISBN 978-80-7260-180-6.

ARENDT, H., 2003. Macht und Gewalt. (Orig.: On Violence. New York 1970). München, Zürich: Piper, TB, 1. 15. vyd. 2003.

BODNÁROVÁ,B.- FILADELFIOVÁ,J. 2002. Domáce násilie na Slovensku, Priebežná správa z výskumu. Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava 2002, 122.s ISBN 80-89048-06-4.

BURGER, M., 2008. Z pekla ven, žena v domácom násilí, Computer press, 2008, 176 s., ISBN 978-80-251-1789-6.

CONWAYOVÁ,H. 2007. Domáci násilí, Príručka pro současné i potencionální obeti se zákonem č. 135/2006 Sb. Platným od 1.ledna 2007, Albatros nakladatelství, a.s.,právní nástupce, Praha, 2007, 160 s., ISBN 978-80-00-01550-7.

SEJČOVÁ,L., 2010, Dieťa ako obeť násilia. Bratislava : Album, 2010, 212.s , ISBN 978-80-969908-3-2.

ŠRAMOVÁ,B. 2004. Domáce násilie páchané na deťoch a mládeži, Nitra : UKF, 2004,156 s., ISBN 80-8050-750-3

Kontakt

JUDr. Eva Vondráková, PhD

Katedra sociálnej práce a sociálnych vied

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Kraskova 1

949 74

Nitra

e-mail : evondrakova@ukf.sk

tel.č. 037 6408 766

PaedDr. PhDr. Denisa Selická,PhD.

Katedra sociológie

Filozofická fakulta UKF v Nitre

B. Slančíkovej 1

949 74

Nitra

e-mail : dselicka@ukf.sk

tel.č. 037 6408414

PRZEMOC WOBEC OSÓB STARSZYCH W ŚWIETLE WYBRANYCH STATYSTYK I WYNIKÓW BADAŃ

Małgorzata PRZYBYSZ-ZAREMBA

Abstrakt

Tekst dotyczy problemu przemocy wobec osób starszych. W oparciu o wybrane statystyki i wyniki dotychczasowych badań, Autorka ukazuje eskalację problemu na całym świecie. Zwraca uwagę zarówno na rodzaje i formy stosowania przemocy wobec osób starszych, jak i konieczność uwrażliwienia środowiska społecznego na doznawane krzywdy. Konstruuje propozycje i zalecenia, które mogą przyczynić się do minimalizowania tego zjawiska.

Słowa kluczowe: przemoc, osoby starsze, rodzina.

Wprowadzenie

Z przemocą (coraz częściej domową) mamy do czynienia w codziennym życiu. Media, prasa a także Internet informują nas o różnych przypadkach i sytuacjach, w których dochodzi do przemocy najczęściej wobec osób słabszych, tj. dzieci, kobiet, w tym przede wszystkim wobec osób starszych, często schorowanych bądź niepełnosprawnych. Problem ten doświadcza eskalacji, pomimo to nadal jest zjawiskiem znacznie słabiej zbadanym, a w przypadku osób starszych wręcz nawet zaniedbanym. W literaturze spotkać można badania nad przemocą (agresją) wobec osób starszych, ale nie stanowią one holistycznego wymiaru, odnoszą się raczej do niewielkiej próby badanych, bądź analizy wybranych czynników, stanowiących najczęściej poszukiwania źródeł tegoż problemu. Brak jest natomiast badań ujmujących problem wielopłaszczyznowo a zarazem gruntownie. Stąd też w tekście dokonam przywołań i analizy kilku badań, przy czym nie ukazują one w pełni dokładnej skali problemu przemocy wobec osób starszych, gdyż ze

względu na jego złożoność i wielowymiarowość a zarazem „wycinkowość” stanu dotychczasowych badań – jest to niemożliwe.

Założeniem moim jest natomiast zasygnalizowanie a zarazem wyeksponowanie ważności tegoż problemu, który mam nadzieję zwróci większą uwagę środowiska społecznego i podjęcie systemowych działań profilaktyczno-terapeutyczno-pomocowych.

Przemoc – wyjaśnienia definicyjne oraz jej rodzaje

W literaturze spotkać można wiele różnych wyjaśnień terminu przemoc. I tak, np. według A. Lipowskiej-Teutsch przemoc to *„ciąg zachowań o charakterze zamierzonym i instrumentalnym, a jej celem jest zniewolenie ofiary, wyeliminowanie jej suwerennych myśli i działań oraz podporządkowanie ofiary żądaniom i potrzebom sprawcy”*¹⁷. Zdaniem H. D. Sasal (1998, s. 17) z przemocą mamy do czynienia w sytuacji występowania przewagi siły agresora a jego działanie skierowane jest przeciwko słabszym (tj. dzieciom, kobietom, osobom starszym).

Zgodnie z ustawą z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2010 r., nr 125 poz. 842) przemoc w rodzinie definiowana jest jako *„jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób, [o których mowa w art. 2 pkt. 2 w/w ustawy – przez określenie członek rodziny należy rozumieć osobę najbliższą w rozumieniu art. 115 § 11 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm.), a także inną osobę wspólnie zamieszkującą lub gospodarującą], w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą”*.

Przemoc, ze względu na złożoność oraz wielowymiarowość należy rozpatrywać na kilku płaszczyznach: a) *prawnej*, według której przemoc traktowana jest jako przestępstwo, jako zachowanie prawnie zabronione,

¹⁷ Podaję za: J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.

które zagrożone jest określonymi sankcjami karnymi; b) *społecznej*, która wskazuje na różnego rodzaju elementy, faktory i impulsy tkwiące w obyczajach i postawach społecznych, które w pewnym stopniu dają przyzwolenie na stosowanie przemocy w rodzinie, przykładem są tu m.in. stereotypy czy przekonania; c) *moralnej*, według której przemoc traktowana jest jako zło, a jej sprawca powinien podlegać potępieniu; d) *psychologicznej*, w której bierze się pod uwagę zarówno czynniki i mechanizmy tkwiące w sprawcy jak i ofierze, interakcje jakie zachodzą pomiędzy sprawcą a ofiarą¹⁸.

Przechodząc do analizy rodzajów i form przemocy omawianych w literaturze należy wskazać na ich różnorodność. Najczęściej jednak mówi się o przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej, czy ekonomicznej. Przemoc wymierzana w stosunku do osób starszych przybiera postać, głównie:

- „*zaniedbania*, czyli braku opieki w wyniku zaniechania obowiązku;
- przemocy fizycznej, czyli nieprzypadkowe użycie siły fizycznej, której efektem jest zranienie, wyrządzenie krzywdy;
- przemocy finansowej, czyli nieupoważnione użycie środków finansowych należących do ofiary (jej własność prywatna);
- przemocy seksualnej, czyli niepożądany kontakt seksualny;
- przemocy psychologicznej, która stanowi wywieranie nacisku, presji mających charakter gróźb, poniżania”. (Sygit, E. – Ossowski, R., 2008, s. 163 – 168)

Katarzyna Bauman oprócz powyższych form przemocy wskazuje również na inne nadużycia¹⁹ względem osób starszych. Są to m.in.: dyskryminacja oraz nadużycia o charakterze instytucjonalnym. Autorka klasyfikuje je w pewne kategorie wyodrębniając ich rodzaje oraz skutki. Szczegółową charakterystykę wszelkich form nadużyć względem osób starszych przedstawia tabela 1.

¹⁸ Podaje za: M. Przybysz-Zaremba, *Wybrane formy pomocy rodzinie doświadczającej przemocy – na przykładzie Polski*, [w:] CYRIL-METHODIUS DAYS OF SOCIAL SERVICES. *Proceedings of the international expert - scientific conference*. J. STANČIAK, S. DONČEVOVÁ, A. DUDŽÁKOVÁ, P. SLOVÁK (red.), Budapest, Hungary: HERALDIKA KIADÓ, 2015, s. 207-220.

¹⁹ Nadużycia wobec osób starszych mogą przybierać różne formy przemocy.

Tabela 1. Rodzaje i objawy nadużyć wobec osób w okresie późnej dorosłości.

Kategoria	Rodzaje nadużyć	Objawy
Fizyczne	Bicie, uderzanie, popychanie, obezwładnianie, szarpanie, policzkowanie, kopanie, duszenie, klepanie, potrząsanie, szczypanie, przypalanie, ciągnięcie za włosy, karmienie z używaniem siły, stosowanie środków uspokajających, przedawkowywanie leków, przymusowe cewnikowanie, niedelikatne podnoszenie	Rany, siniaki, nacięcia, przypalenia, bolące miejsca, złamania, niespodziewana utrata masy ciała, zmiany w zachowaniu
Psychologiczne	Krzyczenie, przeklinanie, stosowanie obelg i gróźb, upokarzanie, zastraszanie, szantażowanie, nierespektowanie godności osobistej i prywatności, wyśmiewanie, wyzywanie, krytykowanie, ograniczanie kontaktów z innymi ludźmi, brak stymulacji psychologicznej, pozbawianie informacji, pozbawianie prawa wyboru, ignorowanie, infantylizacja	Depresja, wycofanie się, złość, zmiany w zachowaniu i nastroju, przestraszanie, przerażenie, agresja, obniżenie poczucia własnej wartości, zwiększona pobudliwość vs. apatia
Seksualne	Gwałt, molestowanie, penetrowanie intymnych części ciała, obnażanie się przy osobie starszej, zmuszanie do oglądania filmów, gazet o treści pornograficznej, insynuowanie intymnych sytuacji, żarty o podtekście seksualnym	Ból lub swędzenie w okolicach analnych i genitalnych, choroby weneryczne, infekcje moczu, znaki po ugryzieniach, podarte i zakrwawione ubrania bądź bielizna, dyskomfort podczas chodzenia i siedzenia, zmiany w zachowaniu
Finansowe	Okradanie, defraudacja, fałszerstwo, przywłaszczanie posiadłości, odbieranie renty i innych dóbr materialnych, szantażowanie, wymuszanie siłą zmian w testamencie, nadużywanie władzy w charakterze pełnomocnika, nadmierne obciążanie kosztami	Brak pieniędzy, nagłe zmiany w testamencie
Zaniedbania	Niedostarczanie jedzenia, picia i leków, brak ubrań, brak komfortu, brak ciepła, zła jakość higieny, brak opieki, zaniedbywanie podstawowych potrzeb	Deterioracja w zakresie higieny osobistej i wyglądu zewnętrznego, wysypki, rany, niewytłumaczalny spadek masy ciała, głód, pragnienie, znudzenie, depresja
Dyskryminacja	Szykanowanie z powodu wieku, niepełnosprawności, rasy, koloru skóry, religii, płci, orientacji seksualnej	Smutek, poczucie bycia gorszym/innym
Instytucjonalne	Niedostosowanie systemu, zaniechania w procedurach, niewystarczająca liczba pracowników (np. pielęgniarek w szpitalach)	Irytacja

Źródło: K. Baumann, *Osoby w okresie późnej dorosłości jako ofiary nadużyć*, „Gerontologia Polska”, 2006, tom 14, nr 3, 119–124.

Występowanie rozmaitych rodzajów i form przemocy uzależnione jest od wielu różnych czynników związanych ze środowiskiem, w którym

przebywa sprawca oraz ofiara. Rzadko czynniki te, występują w postaci pojedynczych faktorów, a częściej stanowią grupy skumulowanych elementów, których nasilanie się uzależnione jest od sytuacji w której aktualnie znajduje się agresor. Przykładem może tu być brak podejmowania przez agresora pracy, nie najlepsze warunki socjalno-bytowe rodziny wynikające z braku środków finansowych, zaburzenia psychiczne agresora itp.

Przegląd wybranych badań (i statystyk) dotyczących przemocy wobec osób starszych

Chociaż problem przemocy wobec osób starszych nie został dostatecznie zbadany, to jednak wiele badań prowadzonych na świecie wskazuje na jego intensywność i dynamiczność. Według amerykańskiej organizacji *Physicians for a Violence-Free Society* na przestrzeni dziesięciu lat w USA odnotowano stu pięćdziesięcioprocentowy wzrost przypadków przemocy domowej wobec osób starszych, przy dziesięcioprocentowym wzroście liczby osób starszych²⁰.

Statystyki brytyjskie podają, że każdego roku zwiększa się liczba doniesień dotyczących wykorzystywania osób w okresie późnej dorosłości, szczególnie dotyczy to osób, które przebywają w domach spokojnej starości bądź domach opieki społecznej²¹. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) wskazuje, że w roku 2002 zjawisko przemocy wobec osób starszych w pięciu krajach rozwiniętych (Kanada, Finlandia, Holandia, Wielka Brytania, USA) stanowiło 4–6% populacji (pod uwagę brano nadużycia fizyczne, psychiczne i finansowe oraz zaniedbania). Z kolei badania z tego okresu przeprowadzone w Korei wskazują na wielkość problemu na poziomie 6,3% a doniesienia badawcze z Izraela na około 18,4%, z przewagą nadużyć obejmujących

²⁰ Podaję za: A. Staręga, *Przemoc wobec osób starszych*, „Niebieska Linia” 2003, 5(28), s. 5.

²¹ Podaję za: K. Baumann, *Osoby w okresie późnej dorosłości jako ofiary nadużyć*, „Gerontologia Polska”, tom 14, nr 3, 119–124.

zaniedbanie. W Czechach wskaźnik przemocy wobec osób w wieku 60 lat i powyżej kształtuje się na poziomie 20%²².

Również badania brazylijskie o charakterze wycinkowym przeprowadzone w mieście Rio de Janeiro, wskazują na dramatyczny wzrost problemu przemocy doświadczanej przez osoby starsze. Z badań da Silva, Edson Alexandre, de Freitas Pinho França oraz Lucia Helena przeprowadzonych na grupie 284 Brazylijczyków w wieku 60 lat i powyżej wynika, bardzo istotna korelacja wskazująca, że im bardziej intensywny poziom konfliktów w związkach osób starszych, tym częstsze doznawanie przemocy przez nich. Osoby starsze – głównie mężczyźni – częściej doświadczali konfliktów w relacjach z innymi członkami rodziny niż kobiety starsze. A około ¼ osób starszych doświadczających agresji i przemocy domowej nie wyrażała chęci rozmowy na temat swojego agresora²³.

Badacze brazylijscy (m.in. de R. I. Sousa, de Macedo B. I. Bernardino Í; R. D. Castro RD; A. L. Cavalcanti; P. M. Bento oraz S. d'Ávila) podjęli się próby dokonania szkicu profilu osób starszych – ofiar przemocy. Autorzy wykorzystali w tym celu m.in. analizy medyczno-prawnych i społecznych ewidencji 259 osób starszych – ofiar przemocy fizycznej. Badanie przeprowadzono w Instytucie Medycyny Sądowej i Stomatologii w ciągu czterech lat (tj. od stycznia 2008r. do grudnia 2011r.). Z badań wynika, że ponad 40% osób starszych poddanych ewidencji doznało urazów twarzy. Zidentyfikowano dwie grupy o różnych profilach wiktymizacji. Pierwszą grupę stanowili żonaci mężczyźni w wieku 70-79 lat, jako ofiary przemocy doświadczanej w nocy. Drugą grupę stanowiły osoby żyjące w pojedynkę, wdowcy lub rozwiedzeni w wieku 60-69 lat, którzy doświadczali przemocy ze strony bliskich w ciągu dnia. Uzyskane wyniki sugerują, że istnieje duża częstość urazów twarzy wśród osób starszych Brazylijczyków ofiar

²² Za: M. Halicka, *Ludzie starzy jako ofiary przemocy*, (pdf), <http://dSPACE.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/4991/5.%20Halicka.pdf?sequence=1> (dostęp. 10.04.2017).

²³ da Silva, Edson Alexandre, de Freitas Pinho França, Lucia Helena, *Violência contra idosos na cidade do Rio de Janeiro*, „Estudos e Pesquisas em Psicologia” 2015, Vol. 15, Issue 1, s. 155-177.

przemocy fizycznej i istnieją istotne różnice związane z charakterystyką wiktymizacji w zależności od płci²⁴.

Również w Polsce problem przemocy wobec osób starszych coraz bardziej staje się widoczny. Z ogólnopolskiego raportu badań²⁵ przeprowadzonych przez Instytut Psychologii PAN w roku 2009 na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej (obecnie Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej) i powtórzonych w roku 2015 wskazuje, że około 50% Polaków znane były przypadki przemocy w rodzinie wobec osób starszych i ponad 30% – wobec osób niepełnosprawnych. Również aktualny raport badań²⁶ przeprowadzonych przez powyższy Instytut na zlecenie wspomnianego organu państwowego w roku 2015 wskazuje na występowanie zjawiska przemocy wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Z raportu wynika, że osoby starsze i niepełnosprawne doświadczały różnych form przemocy, która miała miejsce w rodzinie, w której przebywały, jak i poza rodziną. Dominującą formą przemocy wobec osób starszych występującą w rodzinie, z którą zetknęli się respondenci była przemoc fizyczna, typu: „izolowanie, zamykanie” (41,2%), „szarpanie, popychanie, poszturchiwaniem” (40,7%), „uderzanie, bicie” (38,4%). Wskaźniki dotyczące doświadczenia przemocy poza rodziną były nieco niższe i kształtowały się na poziomie: „izolowanie, zamykanie” - 33,8%, „szarpanie, popychanie, poszturchiwanie” – 32,7%, „uderzanie, bicie” – 32,4%. Analizując dane dotyczące przemocy w rodzinie wobec osób niepełnosprawnych zauważyć można, iż wskaźnik w porównaniu do osób starszych był nieco niższy. I tak, ponad 26% respondentów zetknęło się z

²⁴ de Sousa RI, de Macedo Bernardino Í; Castro RD; Cavalcanti AL; Bento PM, d'Ávila S, *Facial trauma as physical violence markers against elderly Brazilians: A comparative analysis between genders*, „*Archives Of Gerontology And Geriatrics*” 2016, Nov.-Dec., Vol. 67, s. 55-60.

²⁵ Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Część I: Raport z badania ogólnopolskiego (2009a). Warszawa: Instytut Psychologii PAN; (http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/Przemoc%20w%20rodzinie/przemoc_spol.pdf).

²⁶ Celem badania było poznanie opinii Polaków na temat sytuacji osób starszych i niepełnosprawnych. Badanie przeprowadzono w dniach 18 – 30 września 2015. Przeprowadzono je techniką CAPI (*computer assisted personal interview*) za pomocą bezpośrednich wywiadów kwestionariuszowych. Badanie zostało zrealizowane na losowo-kwotowej próbie, reprezentatywnej dla mieszkańców Polski w wieku 18 i więcej lat. Wyniki z przeprowadzonych badań znajdują się w: K. Korzeniowski, P. Radkiewicz, *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych*. Raport z badania ogólnopolskiego 2015 r. oraz badania porównawczego z lat 2009-2015, Polska Akademia Nauk Instytut Psychologii, Warszawa 2015.

przemocą fizyczną, typu: „uderzanie lub bicie”, 29,3% z „szarpaniem lub popychaniem”, a 32,6% z „izolowaniem lub zamykaniem”²⁷.

Oprócz przemocy fizycznej osoby starsze (i niepełnosprawne) doświadczają również innych jej form. I tak, z powyższego raportu wynika, że występuje również przemoc ekonomiczna (41,5% respondentów wskazało na tę formę), typu: zabieranie pieniędzy, zmuszanie do prac domowych, czy też zabieranie ofiarom innej własności materialnej; przemoc psychiczna, typu: „ośmieszanie i wyzywanie” – 44% oraz „wytykanie starości i niepełnosprawności” – 47,9% oraz „zmuszanie do różnych rzeczy stosując pogroźki groźby lub szantaż” – 42,1% oraz przemoc seksualna (17% respondentów przyznało, że spotkało się z tą formą przemocy)²⁸.

Z przemocą psychiczną wobec osób starszych we własnej rodzinie w ciągu ostatniego roku zetknęło się średnio 16,1% respondentów. Formą najczęściej wskazywaną było „wytykanie starości i niesprawności” (17,2%), najrzadziej zaś „zmuszanie do różnych rzeczy stosując pogroźki groźby lub szantaż” (14,8%)²⁹.

Przedstawione wyniki (niewielu) badań dotyczących stosowania przemocy wobec osób starszych (chorych), nie ukazują pełnego obrazu skali problemu, ale przybliżają istnienie tego zjawiska, które często występuje za „zamkniętymi” drzwiami. Osoby starsze niejednokrotnie całkowicie skazane na opiekę swoich bliskich, boją się otwarcie mówić na temat problemu, którego doświadczają. Godzą się na takie traktowanie i często świadomie żyją z tym problemem w samotności.

Większość badań wskazuje, że najczęściej ofiarami przemocy (często przemocy domowej) są osoby starsze. Tymczasem, samotność i choroby jakich one doświadczają może być podłożem stosowania przez nich przemocy (w tym agresji) wobec swoich opiekunów. Badania szwedzkie przeprowadzone wśród opiekunów domów pomocy społecznej potwierdzają występowanie tego problemu. W latach 2002-2004

²⁷ K. Korzeniowski, P. Radkiewicz, *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych...*, tamże, s. 15-16 i 61.

²⁸ Dane te dotyczą osób starszych doświadczających przemocy. K. Korzeniowski, P. Radkiewicz, *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych...*, tamże, s. 20-22.

²⁹ K. Korzeniowski, P. Radkiewicz, *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych...*, tamże, s. 21-24.

zanotowano 874 przypadki przemocy (i agresji) osób starszych wobec swoich opiekunów. Obrażenia były na tyle znaczne, że skutkowało to zwolnieniami chorobowymi opiekunów, trwającymi dłużej niż jeden miesiąc³⁰. Z kolei badania przeprowadzone w roku 2008 przez U. Isaksson, U. H. Graneheim oraz S. Åström wskazują na znacznie wyższą liczbę przypadków agresji i przemocy podopiecznych (osób starszych) wobec opiekunów. Prawie 70% opiekunów pracujących w domach opieki zgłaszało doświadczanie agresji i przemocy ze strony podopiecznych³¹. Badacze analizowali przyczyny występowania agresji i przemocy wśród osób starszych. Stwierdzono, że prawie 80% mieszkańców szwedzkich domów opieki cierpi na zaburzenia funkcji poznawczych lub otępienie, które silnie związane są z behawioralnymi i psychologicznymi objawami demencji (BPSD). Dziewięć na dziesięć osób cierpiących na demencję, cierpi z powodu BPSD w pewnym okresie procesu demencji. Wychowankowie domów opieki społecznej cierpiący na BPSD przejawiają fizyczne i słowne zachowania agresywne, krzyczą, wędrują, mają urojenia, omamy i lęki. W pewnym momencie swojej choroby stają się bardzo niebezpieczni dla swoich opiekunów³².

Podsumowanie

Przemoc stosowane wobec osób starszych, w tym głównie występująca w środowisku domowym, ma różny wymiar, siłę i natężenie. Jest ona najczęściej wymierzana przez osoby silniejsze a kierowana wobec osób słabszych (głównie wobec kobiet, dzieci, osób starszych i/lub niepełnosprawnych). Chociaż jak wskazują badania szwedzkie może ona być stosowana również przez osoby starsze oraz chore. Zasygnalizowanie wyniki przywołanych badań ukazują jedynie niewielką „namiastkę” tego problemu, który ma różne przyczyny i uwarunkowania – nie zawsze związane bezpośrednio z rodziną (tkwiące w rodzinie). W

³⁰ U. H. Graneheim, Å. HÖRNSTEN, U. Isaksson, *Female caregivers' perceptions of reasons for violent behaviour among nursing home residents*, „Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing” 2012, Vol. 19, s. 154-161.

³¹ U. Isaksson, U. H. Graneheim, S. Åström, *Female caregivers' experiences of being exposed to violence in nursing homes*, „Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing” 2009, Vol. 16, s. 46-53.

³² U. H. Graneheim, Å. HÖRNSTEN, U. Isaksson, *Female caregivers' perceptions of reasons for violent behaviour among nursing home residents*, tamże, s. 154-161.

przypadku osób starszych, chorych, czy niepełnosprawnych mogą one wynikać z ich aktualnego stanu, tj. braku samodzielności i zależności spowodowanej wiekiem bądź chorobą.

Przemoc wobec osób starszych, niejednokrotnie schorowanych stanowi barierę dla ich aktywności. Osoby dotknięte tym problemem, często godzą się ze swoim losem i akceptują sytuację w której znajdują się. Rzadko zdarza się, aby podejmowały działania zmierzające w kierunku zmiany swojego życia. W tym przypadku pomoc i wsparcie środowiskowe jest niezwykle cenne. Proponuje się, zatem wdrażanie takich propozycji i zaleceń, które zwrócą swoją uwagę na większą reakcję środowiska społecznego (lokalnego). Należą do nich m.in.:

- *działania edukacyjne* skierowane do środowiska społecznego, których głównym celem jest uwrażliwianie społeczeństwa (przede wszystkim osoby młode) na wszelkie zachowania skutkujące złym (niewłaściwym), czy nawet nagannym traktowaniem osoby starsze (chore);
- ustanowienie odpowiednich przepisów ustawodawczych, które będą gwarantowały w pełni pomoc osobom starszym znajdującym się w sytuacji „bez wyjścia”, a przede wszystkim prawa człowieka (osoby starsze przebywające w domach opieki);
- właściwe przygotowanie personelu pielęgnacyjno-opiekuńczego, dla którego praca z osobami starszymi powinna być powołaniem i pasją a nie przykrym obowiązkiem.

Bibliografia

BAUMANN, K. 2006. *Osoby w okresie późnej dorosłości jako ofiary nadużyć*, „Gerontologia Polska”, 2006, tom 14, nr 3.

DA SILVA, EDSON ALEXANDRE, DE FREITAS PINHO FRANÇA, LUCIA HELENA. 2015. *Violência contra idosos na cidade do Rio de Janeiro*, „Estudos e Pesquisas em Psicologia” 2015, Vol. 15, Issue 1.

DE SOUSA RI, DE MACEDO BERNARDINO Í; CASTRO RD; CAVALCANTI AL; BENTO PM, D'ÁVILA S. 2016. *Facial trauma as*

physical violence markers against elderly Brazilians: A comparative analysis between genders, „Archives Of Gerontology And Geriatrics” 2016, Nov.-Dec., Vol. 67.

GRANEHEIM, U. H. – HÖRNSTEN, Å. – ISAKSSON, U. 2012. *Female caregivers’ perceptions of reasons for violent behaviour among nursing home residents*, „Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing” 2012, Vol. 19.

HALICKA, M. Ludzie starzy jako ofiary przemocy, (pdf), <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/4991/5.%20Halicka.pdf?sequence=1> (dostęp. 10.04.2017).

ISAKSSON, U. – GRANEHEIM, U. H. – ÅSTRÖM, S. 2009. *Female caregivers’ experiences of being exposed to violence in nursing homes*, „Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing” 2009, Vol. 16.

KORZENIOWSKI, K. – RADKIEWICZ, P. 2015. *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych*. Raport z badania ogólnopolskiego 2015 r. oraz badania porównawczego z lat 2009-2015, Polska Akademia Nauk Instytut Psychologii, Warszawa 2015.

MAZUR, J. 2002. *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.

Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Część I: Raport z badania ogólnopolskiego (2009a). Warszawa: Instytut Psychologii PAN;
(http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/Przemoc%20w%20rodzinie/przemoc_spol.pdf).

PRZYBYSZ-ZAREMBA, M. 1998. *Wybrane formy pomocy rodzinie doświadczającej przemocy – na przykładzie Polski*, [w:] CYRIL-METHODIUS DAYS OF SOCIAL SERVICES. *Proceedings of the*

international expert - scientific conference. J. STANČIAK, S. DONČEVOVÁ, A. DUDŽÁKOVÁ, P. SLOVÁK (ed.), Budapest, Hungary: HERALDIKA KIADÓ, 2015.

SASAL, H. D. 1998. *Niebieskie karty*, PARPA, Warszawa 1998.

STAREGA, A. 2003. *Przemoc wobec osób starszych*, „Niebieska Linia” 2003, 5(28).

SYGIT, E. – OSSOWSKI, R. 2008. *Przemoc wobec osób starszych ze względu na ich wiek, płeć i wykształcenie*, „Gerontologia Polska” 2008, tom 16, nr 3.

Kontakt

Prof. UKSW dr hab. Małgorzata Przybysz-Zaremba

Katedra Pedagogiki Rodziny

Wydział Studiów nad Rodziną

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ISBN 978-80-557-1311-3